

GODIŠNJAK

OGRANKA MATICE HRVATSKE U BELOM MANASTIRU

12/2015.

GODIŠNJAK

Ogranak Matice hrvatske u Belom Manastiru
br. 12/2015

Izdavač:

Ogranak Matice hrvatske u Belom Manastiru

Za izdavača:

Petar Tokić

Glavni urednik:

Željko Predojević

Uredništvo:

Julijana Vladetić, Zdenka Baković

Adresa uredništva:

Ogranak Matice hrvatske u Belom Manastiru

Trg slobode 16a, HR-31300 Beli Manastir

e-mail: matica@omhbm.com

web: www.omhbm.hr

Lektura:

Julijana Vladetić

Prijelom i tisak:

Grafika d.o.o. Osijek

Naklada:

300 primjeraka

Cijena ovom broju:

35 kn

Fotografija na koricama:

Mario Romulić & Dražen Stojčić

U financiranju ovog broja Godišnjaka sudjelovali:

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske

Osječko-baranjska županija

Grad Beli Manastir

GODIŠNJAK

OGRANKA MATICE HRVATSKE
U BELOM MANASTIRU

SVEZAK 12 (2015)

mh **maticahrvatska**
Ogranak Matice hrvatske u Belom Manastiru

Beli Manastir, 2016.

SADRŽAJ

Riječ urednika 7

ARHEOLOGIJA

Jacqueline Balen, Ana Đukić, Anita Dugonjić, Marin
Mađerić – Položaj Jauhov salaš u Novom Čemincu 12

Ivica Getto – Baranja, veliko arheološko nalazište 26

POVIJEST

Denis Njari – Podolje 31

Davorin Taslidžić – Ususret obljetnici mohačke
pogibelji (1526 – 2016) 46

Željko Predojević – Zlatno brdo i tisućljetna
vinogradarska tradicija 77

KULTURA I POVIJEST

Milovan Tatarin – Crkva Svetog Mihovila 102

Đuro Franković - Prepiska Eduarda Rehačeka s Ignácom
Hainerom između 1835 – 1842 115

KNJIŽEVNOST I KULTURNI IDENTITET

Ana-Marija Posavec - Mit ratnog iskustva i strategije
pamćenja u romanu Ivana Slonje Šveda „Ne pucaj prvi“ 152

Maja Sambolec Brdarić – Pjesništvo Stjepana Brdarića	188
Gabriela Feher – Oj, Baranjo lipa i bogata	217

RAZLIČITO

Zdenka Baković – Klub čitatelja Ogranka Matice hrvatske u Belom Manastiru	235
Petar Tokić – O radu Ogranka u 2015. godini	241
Helena Ivičin – Povijest Duboševice	244

PROZA I POEZIJA

Krunoslav Mijatov – Nova školska godina	258
Dubravko Marijanović – poezija	263
Bartol Zvečevac – poezija	273

Poštovane čitateljice, poštovani čitatelji,

minula je još jedna godina i u rukama vam se nalazi novi Godišnjak. Pratimo zbilju oko nas i pokušavamo joj se prilagoditi te ćete, između ostaloga, u ovom broju čitati o aktualnim arheološkim zbivanjima u našoj regiji, prisjećamo se naših znamenitih Baranjaca, ali i dajemo prostor kreativnom izražavanju onim živućima koji kroče njihovim stopama.

Ovogodišnji broj podijelili smo na šest tematskih skupina: arheološke teme, povijesne teme, kulturno-povijesne teme, književno-kulturne teme, dio s različitim temama te na posljetku dajemo kreativni prostor književnicima i njihovim tekstovima.

Ovaj broj otvaramo arheološkim radom skupine autora: dr. sc. Jacqueline Balen, Ane Đukić, Anite Dugonjić i Marina Mađerića. Riječ je o znanstvenom tekstu koju govori o značajnom arheološkom nalazištu na položaju Novi Čeminac – Juhov salaš na kojem su sami autori i sudjelovali u arheološkim iskapanjima. Govori se o iznimno bogatom nalazištu čiji nalazi mogu datirati u razdobljima pretpovijesti, antike i srednjeg vijeka. Nije ovo jedino nalazište pronađeno u našoj regiji u posljednjih nekoliko godina, ali smo za sada dobili samo ovaj rad. U budućće ćemo, nadamo se, čitati mnogo više o njima.

Ivica Getto svojim novinarskim okom na jednom mjestu daje kratki osvrt na sva aktualna arheološka nalazišta i njihov značaj za našu regiju, a prenosi nam da samu Baranju arheolozi nazivaju čak našom Trojom.

Povijesni dio Godišnjaka otvara dr. sc. Denis Njari koji piše znanstveni rad o Podolju, negdašnjem važnom baranjskom naselju, a danas malenome selu uz Bansko brdo o kojem do sada nije napisan niti jedan samostalni rad. Njari za cilj svoga rada postavlja donijeti pregled povijesnoga razvitka toga naselja u osnovnim crtama s posebnim naglaskom na demografiju.

Davorin Taslidžić piše rad o Mohačkoj bitci, a na ovu temu potakla ga je 490. obljetnica od njezina zbivanja. Bila je to zasigurno najveća bitka u našoj regiji koja još i danas plijeni zanimanja povjesničara, a Taslidžić veliki dio svoga rada posvećuje njezinoj lokaciji.

Iako kao urednik Godišnjaka smatram da ne bih trebao u njemu pisati kao autor, i ovoga sam puta poklekao pred temom zavičaja i napisao rad o Zlatnom brdu i njegovoj tisućljetnoj vinogradarskoj tradiciji koja datira od sredine 4. stoljeća do danas. Rad govori o vinogradarstvu na prostoru općine Popovac prateći arheološke artefakte, preko povijesnih zapisa do usmenih kazivanja.

Sljedeći tematski blok, kulturno-povijesni, otvaramo radom prof. dr. sc. Milovana Tatarina. Citirajući profesora Tatarina: „Stari svijet kaže da ako se želiš negdje vratiti, moraš se okrenuti“, želimo mu zahvaliti što se on „okrenuo“ i ponovno nam poslao tekst za Godišnjak, ovoga puta o crkvi sv. Mihovila i posjetu cara Josipa II. Osijeku. Tekst uz pregršt iznimno zanimljivih povijesnih činjenica

prikazuje i romantičan odnos koji građanin jednog grada ima prema svom Gradu. Zahvaljujemo profesoru na divnom tekstu.

Jedan od prvih pristiglih radova za ovogodišnji broj Godišnjaka dolazi iz mađarskog dijela Baranje sa svrhom povezivanja Ogranka u istoj povijesno neodvojivoj regiji, a njegov autor je Đuro Franković – hrvatski književnik, etnograf, povjesničar i publicist koji je u svom istraživačkom radu obuhvatio brojne subetničke skupine Hrvata u Mađarskoj. Suutemeljitelj je *Saveza Hrvata u Mađarskoj*, urednik zbornika *Etnografija Hrvata u Mađarskoj*, časopisa *Pogledi*, autor više od 500 studija, članaka, prikaza iz kulture, povijesti i etnografije Hrvata u Mađarskoj i desetak knjiga te naposljetku Baranjac. Nažalost ovaj uvaženi znanstvenik je nekoliko tjedana prije objave njegovog rada u našem Godišnjaku preminuo. U radu je govorio prvenstveno o poznatom orijentalistu Eduardu Rehačeku, rođenom u Iloku, i njegovoj prepisci s Ignácom Hainerom, pravnikom i profesorom te njegovim školskim prijateljem.

Književno-kulturne teme otvaramo radom Ana-Marije Posavec, doktorandice na Poslijediplomskom doktorskom studiju Književnost i kulturni identitet na Filozofskom fakultetu u Osijeku koja govori o mitu ratnog iskustva i strategijama pamćenja Domovinskoga rata u autobiografskom romanu Ivana Slonje Šveda *Ne pucaj prvi*. Autorica se posebice bavi oblikovanjem figure vojnika, figure žrtve i figure neprijatelja.

Stjepan Brdarić, jedan od najvažnijih zapisivača tradicijske kulture podravske baranjskih Šokaca, ovoga je puta temom rada Maje Sambolec Brdarić kao pjesnik. Autorica je prikazala tematski opus Brdarićeve pučke poezije.

Posljednji tekst ovog tematskog bloka jest muzikološki prikaz Gabriele Feher kako je nastala njezina skladba za ansambl harmonika BM5h prema narodnoj pjesmi *Oj, Baranjo lipa i bogata zabilježenoj* u Duboševici.

U sljedećem tematskom bloku o aktualnostima u Ogranku piše Zdenka Baković koja predstavlja jednu iznimno uspješnu godinu kluba čitatelja koji je nastao na njezinu inicijativu, a predsjednik Ogranka, Petar Tokić, govori o radu Ogranka kroz proteklu godinu.

Posljednji rad u ovoj cjelini Godišnjaka napisala je Helena Ivičin koja govori o povijesnom pregledu sela Duboševice, ili možda bolje rečeno Daljoka – jer važnost je ovoga rada ne samo u povijesnom pregledu, već u tome da je pisan izvornim daljočkim šokačkim govorom.

U posljednjem tematskom bloku donosimo literarne radove Krunoslava Mijatova, Dubravka Marijanovića i Bartola Zvečevca. Krunoslav Mijatov autor je pripovijetke, a svestrani Dubravko Marijanović podijelio je s nama devet svojih pjesama, dok je mladi Zvečevac podijelio s nama jednu svoju pjesmu.

Ponovno smo šareni i valoviti tematikom kojom se bavimo, baš kao ostaci zelenih panonskih valova na naslovnoj fotografiji čiji je autor (kao i svih prijašnjih) fotograf Mario Romulić, no u jednom smo ustrajni – čuvati baranjsko, Baranjca i baranjsku riječ.

Željko Predojević

POLOŽAJ JAUHOV SALAŠ U NOVOM ČEMINCU, ZNAČAJNO ARHEOLOŠKO NALAZIŠTE

*Jacqueline Balen, dr.sc.
Arheološki muzej u Zagrebu
jbalen@amz.hr*

*Ana Đukić
adukic21@gmail.com*

*Anita Dugonjić
anita.ivankovic11@gmail.com*

*Marin Mađerić
marinmadjeric@gmail.com*

Položaj Novi Čeminac-Jauhov salaš bogato je arheološko nalazište koje je istraživano tijekom 2014. i 2015. godine od strane Arheološkog muzeja u Zagrebu. Na lokalitetu je pronađeno mnogo nalaza koji se mogu datirati u razdoblja pretpovijesti, antike i srednjeg vijeka. Od pretpovijesnih razdoblja zastupljeni su eneolitik i više faza brončanog doba. Treba izdvojiti nalaze panonske inkrustrirane keramike te brončanodobni grob. Na nalazištu su pronađeni i antički nalazi, okvirno datirani u 1.st. pr. Kr. te u 2. i 3. st. po. Kr.. Najznačajniji nalazi svakako su oni pripisani razdoblju srednjeg vijeka, osobito vremenu seobe naroda. Radi se o dvadesetak stambenih objekata i 11 grobova, prvih takve vrste u Republici Hrvatskoj, a koji se pripisuju populaciji istočnih Germana koja je na ovom prostoru boravila u 5. stoljeću. Istom razdoblju možemo pripisati većinu spomenutih objekata, a u jednom

od njih pronađen je materijal pripisan ranim populacijama Slavena. Na lokalitetu su pronađene i strukture pripisane razdoblju kasnog srednjeg vijeka. Već i sama stratigrafska slika pokazuje važnost ovog lokaliteta u proučavanju svih arheoloških razdoblja na prostoru Baranje, a nadamo se da će bogatstvo nalaza potaknuti daljnja istraživanja koja će nam pružiti još potpuniji uvid u život arheoloških zajednica na ovom prostoru.

Ključne riječi: eneolitik, brončano doba, panonska inkrustirana keramika, antika, seoba naroda, Slaveni, kasni srednji vijek

The position of Novi Novi Čeminac-Jauhov salaš is a rich archaeological site where the Archaeological Museum in Zagreb conducted rescue excavations during 2014 and 2015. The site yielded numerous finds dated to prehistory, the Roman period and the Middle Ages. Prehistoric finds can be ascribed to the Copper Age and several phases of the Bronze Age. We should mention finds of Pannonian incusted ware and a Bronze Age grave. The site also yielded finds dated to the 1st century BC and the 2nd-3rd centuries AD, i.e. to the Roman period. Certainly the most notable finds are those ascribed to the Middle Ages, especially the Migration period. These include about twenty residential structures and 11 graves attributed to the population of eastern Germanic tribes who inhabited the area in the 5th century. Most residential structures can be dated to the same period, although one of them yielded finds ascribed to early Slavs. The stratigraphy itself reveals the importance of this site in studying all archaeological periods in Baranja, and we hope the plethora of finds will encourage new research which could give us an even better insight into the lives of archaeological populations in this region.

Key words: the Copper Age, the Bronze Age, Pannonian incusted ware, Antiquity, the Migration period, the Slavs, Late Middle Ages

Arheološki lokalitet AN10A Novi Čeminac-Jauhov salaš definiran je u sklopu probnih istraživanja koja su pokazala da se na toj

lokaciji nalazi arheološko nalazište s materijalnim tragovima koji upućuju na postojanje antičkog i u manjoj mjeri kasnosrednjovjekovnog naselja, a upravo se zahvaljujući ovim saznanjima pristupilo zaštitnim arheološkim istraživanjima na tom dijelu trase buduće autoceste A5, dionica Osijek-Beli Manastir.

Arheološki muzej u Zagrebu proveo je zaštitna arheološka istraživanja na lokalitetu Jauhov salaš tijekom više mjeseci 2014. i 2015. godine. Istražena je površina od ukupno 70 231,12 m², a pronađeni su tragovi ljudske prisutnosti iz svih arheoloških razdoblja (Balen 2015: 2-4; Vuković, Mađerić 2015; Ivanković 2016:2-9).

PRETPOVIJEST

Eneolitik

Eneolitik ili bakreno doba, razdoblje je velikih promjena u smislu ekonomije pretpovijesnih zajednica. U Baranji je dosad pronađen zavidan broj arheoloških nalazišta pripisanih ovom razdoblju, a njihov broj je zasigurno i veći. Diljem Baranje definirane su lasinjska, badenska, kostolačka i vučedolska kultura.

Na lokalitetu Novi Čeminac-Jauhov salaš pronađena je keramika koja se nakon preliminarnih analiza prema svojim karakteristikama može pripisati eneolitičkoj kostolačkoj kulturi koja je u 4. tisućljeću pr. Kr. bila prisutna na ovom prostoru. Najviše materijala pronađeno je u jami nepravilnog oblika, dimenzija 2,47x2,02 m i dubine oko 25 cm. Jedini ukrašeni primjerak keramike je jedna šalica s kružnim motivima. Osim keramike, prona-

Slika 1. Ukrašeni sedlasti keramički žrtvenik, bakreno doba
(autor fotografije: Igor Krajcar)

đeni su i komadi i kućnog lijepa s jednom zaglađenom stranom (možda dijelovi zidova ili podnica), kao i nalazi životinjskih kostiju, školjki te jedan ulomak cijepane litike, a pronađeno je i jedno koštano šilo. Svakako značaj nalaz je i ukrašeni sedlasti žrtvenik (sl. 1).

Brončano doba – panonska inkrustrirana keramika

Daleko najveći broj pretpovijesnih lokaliteta u Baranji potječe iz brončanog doba. Tijekom ranog i srednjeg brončanog doba Baranju je zauzela kulturna grupa s panonskom inkrustiranom keramikom (2200-1800 pr. Kr.) koja se s ovog prostora proširila preko Drave i uz desnu dunavsku obalu. Preko trideset lokaliteta s prostora Baranje može se pripisati ovoj kulturnoj skupini, a osim naselja, pronađen je i velik broj nekropola ili pak pojedinačnih ukopa (Bulat 1970: 66; Minichreiter 1987: 122-124, sl. 25, 133-134; Šimić 2012: 195-196).

Na lokalitetu Novi Čeminac-Jauhov salaš pronađen je materijal pripisan ovoj kulturnoj grupi. Najviše materijala pronađeno je u dvije veće jame, a zbog velikog broja i vrste nalaza, prvenstveno velike količine školjaka, puževa, kostiju i keramike, pretpostavljamo da se radi o radnim objektima, odnosno prostorima u kojima su se obavljale različite aktivnosti. Preliminarna analiza keramič-

kog materijala iz ovih struktura pokazala je da se uglavnom radi o ulomcima grube fature. Prisutni su veći lonci, manje zdjele i/ili lonci blago izraženog trbuha i bikonične zdjele. Veći dio ulomaka ovih posuda je ukrašen, a najčešće se javlja češljasti ukras koji prekriva cijelo tijelo posude. Osim grube, u ovim se jamama javlja i keramika tanjih stijenki, a uglavnom se pojavljuju manje šalice nepravilnog tijela s dva trbuha s ili bez ručke, male trbušaste šalice s ručkom koja ne prelazi rub i zdjelice/zdjele jako izvučenog ruba koji se naglo širi u okruglasto tijelo (sl. 2). Većina ulomaka je ukrašena i to rovašenim linijama, trokutima i nepravilnih romboidnih oblika koji su ispunjeni bijelom inkrustacijom, ili pak kombinacijom češljastog ukrasa koji je raspoređen u vertikalne trake i rovašenih motiva ispunjenih bijelom inkrustacijom.

Slika 2. Rekonstruirane keramičke posude različitih razdoblja s nalazišta Novi Čeminac – Jauhov salaš (autor fotografije: Anita Dugonjić)

Brončano doba - ostalo

Na lokalitetu Novi Čeminac-Jauhov salaš utvrđena su i dva objekta s brončanodobnim materijalom koji zasad nije moguće preciznije datirati. U jednoj od većih jama nepravilnog kružnog oblika pronađeno je mnogo keramike, lijepa, kamena, puževa, školjaka, životinjskih kostiju te ulomaka rogova i keramički pršljen.

Slika 3. Grob *in situ* s kosturom ženske osobe u zgrčenom položaju, brončano doba (autor fotografije: Josip Zorić)

Preliminarnom analizom keramike prepoznaju se lonci i konične zdjele.

Govoreći o znakovitim nalazima s lokaliteta Novi Čeminac-Jauhov salaš, svakako treba spomenuti ženski grob pronađen u jednoj od većih jama (sl. 3). Pokojnica je položena na lijevi bok, ruke su joj savijene u laktu s dlanovima ispred lubanje, a noge su joj savijene u koljenima,

tako da je kostur u zgrčenom položaju, u smjeru istok-zapad. Na području ramena, nešto niže od vrata, pronađene su dvije brončane igle, po jedna na svakoj strani tijela. Jedna od kostiju poslana je na AMS dataciju koja je potvrdila datiranje ovog groba u razdoblje brončanog doba.¹

ANTIKA

Strukture koje prema pokretnim arheološkim nalazima možemo datirati u ovo razdoblje pronađene su na sasvim južnom dijelu terena ispod naplavinskog sloja koji je na mjestima bio debljine i do 70 cm. Većinom se radi o otpadnim jamama nepravilnih oblika i različitih dubina, sustavima plitkih kanalića i/ili ograda koje su te jame okruživale i rupama od drvenih stupova koji su tvorili nadzemne konstrukcije. U jamama je bilo mnogo nalaza, osobito

¹ Beta 439007: 3430+/-30 BP; 1751.-1689. cal BC.

keramike koja nam svojim oblicima i vrstama ukrasa ukazuje na to da se zaista radi o rimskom razdoblju, iako dio materijala sugerira da se radi o prijelazu iz mlađeg željeznog doba u antiku 1. st. pr. Kr., a dio da se radi o već razvijenim antičkim oblicima 2.-3. st. (sl. 4).

Slika 4. Antička fibula, 2. st.
(autor fotografije: Anita Dugonjić)

SREDNJI VIJEK

Na lokalitetu su pronađeni tragovi života iz razdoblja seobe naroda, ranog, razvijenog i kasnog srednjeg vijeka. Gotovo na cijeloj istraženoj površini su pronađeni ostaci srednjovjekovnih stambenih i radnih objekata, jama i kanala te bunara. Ovo razdoblje definirano je na temelju preliminarne analize keramičkih i metalnih nalaza koji se trenutajno restauriraju i obrađuju u Arheološkom muzeju u Zagrebu.

Na lokalitetu je otkriveno mnogo naseobinskih objekata: kuća, peći, jama, kanala, rupa od stupova i grobova koje se, prema pokretnim nalazima, mogu pripisati razdoblju 5. stoljeća, odnosno razdoblju velike seobe naroda. Objekti ovog razdoblja su grupirani u središnjem i sjevernom dijelu trase na blago povišenom dijelu terena. Ukupno su pronađene i do sada definirane 21 kuća i 11 grobova. U kućama i jamama je pronađen znatan broj ulomaka keramičkih posuda, bikoničnih pršljena i utega stožastog oblika, dvostranih i jednostranih koštanih češljeva, koštane igle i šila, željezni noževi i životinjske kosti. Svakako valja izdvojiti rijetku alatku od roga za žigisanje keramike pronađenu u kući 10 koja ukazuje na moguću

Slika 5. Idealna rekonstrukcija kuće, 5. st. (autor: Marin Mađerić)

proizvodnju žigosane keramike u ovom naselju. Ulomci posuda uglačane površine ili ukrašeni tehnikom glačanja motiva (sjajna crna površina ulomaka i motivi uglačanih valovnica te okomitih i horizontalnih traka) te ulomci glazirane površine su rjeđe pronađeni, a češće su zastupljeni jednostavni oblici posuda kasnoantičkih oblika. Tehnika glačanja je

tehnika obrade površine koja se izvodi prije pečenja posude. Koristila se u dekorativne i funkcionalne svrhe. Alati koji su se koristili su kameni oblatak, koštana alatka, rogovi, sjemenke, plosnati komad drveta, kože ili neke oštire i tvrde tkanine s kojima bi se površina trljala u raznim smjerovima (Roksandić 2015: 38). Među značajnijim keramičkim nalazima je posuda velikih dimenzija ukrašena tehnikom glačanja na kojoj se ukras sastoji od vertikalno postavljenih valovnica odvojenih vertikalnim trakama (tzv. Murga tip ukrasa) na gornjem dijelu te ukras jelove grančice na rubu posude, koji je do sada jedini poznati nalaz ovakvog načina ukrašavanja na našem prostoru (sl. 2). Poluukopane kuće, odnosno stambeni objekti s djelomično ukopanim prostorom, većinom su nepravilnog četvrtastog oblika i imaju ravno dno s po tri stupa na nasuprotnim stranama, a dimenzije su im najčešće oko 3 x 3 m. Rjeđe su situacije kada su stupovi ustanovljeni i s vanjske strane kuća (kuće 13 i 14). U četiri primjera (kuće 5, 9, 10, 11) nalazi se i po jedan centralni stup, a u kućama 3, 5, 6, 11 su uočeni polukružni plitki ulazi u kuće, tzv. "ulazne rampe". Napravljena je idealna rekonstrukcija kuće 5 kako bi se pokazao mogući izgled kuće

ovog razdoblja (sl. 5).² Ognjišta ili peći su u obliku nakupina opeka nepravilnog oblika u sjevernom i sjeveroistočnom dijelu kuće ustanovljeni u dvije kuće (kuće 2, 13), u kućama 5 i 17 je ustanovljeno okruglo vatrište od zapečene zemlje, ugljena i cigle, a samo u jednoj je kući (kuća 1) pronađena okrugla peć kupolaste konstrukcije (sl. 6).

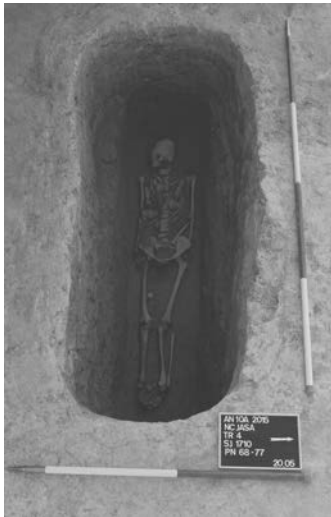
Slika 6. Kuća s okruglom peći kupolaste konstrukcije, 5. st. (autor fotografije: Josip Zorić)

Osim stambenih objekata, na lokalitetu je pronađeno i 11 grobova. Uočene su dvije skupine po pet grobova, jedna na sjevernom dijelu istraženog terena, a druga nešto južnije. Jedan pokojnik sasvim je izdvojen od obje skupine i drugačije sahranjen. Grob muškog pokojnika u zgrčenom položaju na desnom boku (grob 1) uz kojeg su pronađene dvije posude razlikuje se od ostalih. Nije sasvim jasno zašto je izdvojen, ali bi jedan od mogućih razloga mogao biti zdravstveno stanje. Naime, analize kostiju su ukazale na bakterijske infekcije i zarazne bolesti, a neke promjene na kostima pokojnika upućuju i na lepru.³

Sjevernu skupinu čini pet grobova (grobovi 2, 3, 4, 5, 6) u kojima su sahranjene odrasle osobe. Grobne rake su pravokutnog oblika i duboke oko 1 m. Četiri rake su orijentirane u smjeru istok

² Idealnu rekonstrukciju kuće napravio je Marin Mađerić.

³ Antropološke analize ljudskog osteološkog materijala s nalazišta Jauhov salaš napravio je stručni tim Antropološkog centra Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, pod vodstvom prof. dr. sc. Maria Šlausea.

Slika 7. Grob 4 tijekom istraživanja, 5. st.
(autor fotografije: Josip Zorić)

– zapad, a jedna plitka, u kojoj nisu pronađene kosti, orijentirana je u smjeru sjever – jug. U tri slučaja radi se o ukopima muškaraca, a u jednom slučaju o ženi. Treba izdvojiti grobove 4 i 5, grobove žene i muškarca u kojima su pronađeni izuzetno bogati prilozima, a kosti lubanje oba pokojnika su za života namjerno deformirane, odnosno izdužene. Pokojnik je sahranjen s mačem i nožem, a u grobu su pronađene i kopča pojasa ukrašena almandinima, pinceta kao toaletni pribor te kopče cipela. Pokojnica je sahranjena s fibulama od iskucanog srebrnog lima koje su joj nekad pridržavale odjeću na području ramena, s zlatnim naušnicama koje imaju nastavak

u obliku poliedra ispunjen crvenim staklom, ogrlicom od jantarnih i staklenih perli, pojasnom kopčom i ukrašenim dvostranim koštanim češljem koji joj je postavljen u desnu šaku (sl. 7 i 8).

Južnu skupinu također čini pet grobova (grobovi 7, 8, 9, 10, 11); u dva groba je sahranjeno po jedno dijete, u dva groba žene i u jednom grobu muškarac. Ove grobne rake su pravokutnog oblika i orijentirane u smjeru istok – zapad. Grobovi ove skupine su siromašniji nalazima, a kosti su jako loše očuvane. Grob 9 se jedini od ostalih grobova ove skupine razlikuje po položaju kostura. Za razliku od ostalih koji su položeni na leđa, kostur muške osobe je položen na trbuh, s rukama ispod zdjelice i odvojenom lubanjom,

okrenutom potiljkom prema gore. U jednom od dječjih grobova (grob 11), na području prsnog koša, pronađene su staklene perle, probušeni životinjski zubi i probušeni brončani novac koji su se nekada činili ogrlicu, a imali su funkciju zaštite od bolesti. Ovakvi načini zaštite djece od bolesti se viđaju u arheološkom kontekstu od pretpovijesti nadalje. U grobovima su uočeni i ostaci drvenih ljesova u vidu pougljenjenih okvira oko kostura.

Grobovi pripadaju razdoblju velike seobe naroda, razdoblju kada barbarski narodi prodiru u Rimsko carstvo koja više nema moći da brani svoje granice. To je vrlo burno razdoblje prošlosti, kada različite populacije, u kratko vrijeme prelaze velike površine u potrazi za boljim životom upuštajući se u sukobe s narodima koje susreću na tom putu. Prema tome ne iznenađuju antropološka analiza kostura u grobu 5, koja ukazuje na tragove iznimnog fizičkog naprezanja pokojnika u predjelu ramena, ruku i šaka, a otkrivene su traume na stopalu te fraktura čela. Također, kosti ukazuju na stanje duge gladi za pokojnikova života. Sve navedeno opisuje pokojnika kao ratnika koji je boravio na ovom prostoru u prvoj polovini 5. stoljeća. Postoji mogućnost da su pokojnici pokapani po osnovi obiteljske pripadnosti, tj. u mala

Slika 8. Idealna rekonstrukcija odjeće istočnogermanske žene (rekonstrukciju napravila Biljana Smolčić prema nalazima iz groba 4)

obiteljska groblja, ali ovakve i slične zaključke mogu potvrditi jedino buduće antropološke i DNK analize.

Prema četvrtastom obliku poluukopanih kuća i materijalu pronađenim u njima te prema grobovima uz njih te ostalim pronađenim strukturama, može se zaključiti da je stanovništvo koje je u 5. stoljeću na ovom području kratko boravilo pripadalo istočnogermanskoj populaciji. Analizama koje su u tijeku nastojati će se preciznije odrediti karakter nalazišta, njegove vremenske odrednice te definirati niz drugih arheološki značajnih elemenata.

Uz razdoblje ranog srednjeg vijeka zasada možemo povezati jedan naseobinski objekt čiji se materijal povezuje s ranim Slave-

Slika 9. Slavenska kuća s peći od opeka
(autor fotografije: Josip Zorić)

nima. To je kuća četvrtastog oblika s peći u sjeveroistočnom kutu koju čini kompaktna nakupina opeka i tegula crvene boje (sl. 9). U kući su pronađeni ulomci keramičkih posuda (ukrašeni češljastom valovnicom), ulomak keramičkog pršljena, dvostrani koštani češalj, metalni predmeti te ulomci životinjskih kostiju.

Razdoblju razvijenog i kasnog srednjeg vijeka pripadaju jame u kojima su pronađeni ulomci keramičkih posuda ukrašeni na način tipičan za ovo razdoblje (različite vrste urezanih valovnica, utisnuti četvrtasti ukras napravljen kotačićem, urezane horizon-

talne linije). Osim u jamama srednjevjekovni materijal pronađen je i u nekoliko dubljih bunara, osobito na južnom dijelu istraživane trase.

Karta 1. Karta s prikazanim položajem lokaliteta Novi Čeminac - Jauhov salaš (izvor: www.google.hr/maps/)

Literatura:

Balen, Jacqueline. 2015. *Izješće o arheološkim istraživanjima nalazišta AN10A Novi Čeminac-Jauhov salaš*. 2015.

- Bulat, Mirko. 1970. „Metalno doba u Slavoniji“, *Zbornik radova Prvog znanstvenog sabora Slavonije i Baranje*, Osijek, 61-78.
- Ivanković, Anita. 2016. *Izvješće o arheološkim istraživanjima nalazišta Novi Čeminac-Jauhov salaš*. 2016.
- Minichreiter, Kornelija. 1987. „Arheološko blago Baranje“, *Anali Zavoda za znanstveni rad HAZU u Osijeku* Vol. 5: 43–142.
- Roksandić, Danijela. 2015. „*Keramičko posuđe kao pokazatelj života u ka-snoantičkim Cibalama*“, 2015.
- Šimić, Jasna. 2012. „*Šetnja slavonskom i baranjskom pretpoviješću*“, Osijek, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, 2012.
- Vuković, Miroslav - Marin Mađerić. 2015. „Dokumentiranje zaštitnih iskopavanja primjenom fotogrametrijskih 3D modela“, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva XLVII*: 15-21.

Baranja – veliko arheološko nalazište

Ivica Getto
igetto13@gmail.com

„Ovo je prava Troja na Dunavu!“ riječi su Marka Dizdara¹ iz Instituta za arheologiju, kojima je, u studenom 2010. godine, slikovito pokušao objasniti o kakvom je arheološkom nalazištu riječ na lokalitetu uz cestu koja vodi do Augustinčićevog spomenika Pobjede na brdu iznad Batine. Četrdesetak bogato opremljenih grobova s prijelaza iz brončanog u željezno, te doba starih Rimljana, samo su dio onoga što su arheolozi, u sklopu dvogodišnjeg projekta “Arhivska baština Baranje” koji je financiralo Ministarstvo kulture, pronašli na području između Kneževih Vinograda i Batine.

Baranja je među najboljim arheološkim nalazištima u Hrvatskoj, ali do sada, posebice od 1945. godine, nije bila sustavno istraživa-

---

¹ Dr. sc. Marko Dizdar, ravnatelj Instituta za arheologiju, znanstveni savjetnik, doktorirao je na Odsjeku za arheologiju Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, 2004. godine. Vodio je istraživanja nalazišta Virovitica-Kiškorija sjever, Gornji Vukojevac, Poljana Križevačka 1, Grabrić. Sudjelovao je u istraživanjima u Vinkovcima, Županji, Slavonskom Brodu, Iloku, Sotinu, Batini, Osijeku, Dolini. Znanstvena istraživanja usmjerava na proučavanje željeznoga doba u južnoj Panoniji te procesa romanizacije južnopanonskih identiteta. Proučava procese latenizacije i keltizacije prostora južne Panonije te analize protopovijesnih identiteta u međurječju Save, Drave i Dunava, s naglaskom na proučavanje infrastrukture naselja kao i pogrebnih rituala te društvene strukture iz vremena latenske kulture.

na. Batina je sinonim arheološke znanosti i prava znanstvena priča – isticali su tada Dizdar i Tomislav Hršak, kustos arheolog osječkog muzeja, napominjući kako su brojni pronalasci s baranjskih lokaliteta završili u svjetski priznatim muzejima, poput onih u Berlinu, Mainzu, Beču i Budimpešti. Većina ih je pronađena krajem 19. ili početkom 20. stoljeća, pa su domaći arheolozi htjeli vidjeti zašto je upravo Baranja tako važno nalazište. Već prva probna iskapanja u okolici Batine pokazala su da je riječ o nalazištu svjetskog značaja, što se posebno odnosi na prapovijest i antiku, premda su važni pronalasci iz ranog srednjeg vijeka.

Poznato je da je na rubu Banske kose bila granična rimska utvrda *Ad militare*, budući da je ovo područje među rijetkima između Budimpešte i Crnog mora s kojega se odlično mogao kontrolirati Dunav. Još se točno ne može utvrditi iz kojeg su vremena rimski paljevinski grobovi pronađeni na lokalitetu i je li u pitanju bila legija ili neka od pomoćnih rimskih postrojbi koje su se prije napada utvrđivale, međutim grobovi s prijelaza između brončanog i željeznog doba senzacionalni dokaz da su na područje južne Baranje još u osmom stoljeću prije Krista stizali ljudi iz raznih krajeva. Budući da otkrića datiraju od prije zapisa grčkih povjesničara, govori se o takozvanoj Daljskoj grupi ljudi. Kada se sva iskapanja završe i kada arheolozi, uz pomoć baranjskih otkrića iz svjetskih muzeja, dobiju uvid u materiju, u planu je postavljanje izložbe i izdavanje monografije koja će pomoći u oživljavanju burne baranjske povijesti. Inače, projekt Arhivska baštine Baranje vodio je Arheološki muzej Osijek, na čelu s prof. Zvonkom Bojčićem, u suradnji sa zagrebačkim Institutom arheologije i Odjelom za arheologiju HAZU, uz financijsku potporu Ministarstva kulture.

Dvije godine kasnije, 2012. godine, ushićenje bogatim nalazištem u Batini potvrđeno je novim otkrićem. Istraživanjem lokaliteta pod vodstvom kustosa Tomislava Hršaka otkriven je kneževski grob s kraja osmog stoljeća prije Krista. Važan je ne samo za slavonsko-baranjsku, odnosno hrvatsku, već i za europsku arheološku znanost.

Riječ je o grobu tadašnjeg velikodostojnika koji je posebno aranžiran. Unutar groba pronađene su keramičke i brončane posude, nakit, dijelovi drvenog namještaja, vojnička te konjska oprema. U kutu je vjerojatno smješten i njegov konj. Pokojnik je u posudi ili omotan kožom odnosno tkaninom. Postoji mogućnost da je u grobu smješteno i više velikodostojnika, nešto poput današnjih obiteljskih grobnica. Grobovi iz starijeg željeznog doba, kneževski i “obični”, pronađeni tijekom trogodišnjeg istraživanja lokaliteta,

pouzđani su dokaz da je nekada u blizini bilo veliko naselje. Kako objašnjava Domagoj Dujmić, kustos arheolog osječkog muzeja, u grobovima su pronalazeni razni predmeti poput brončanih figurica koje predstavljaju patku ili nekakvu barsku pticu. Riječ je o halštatskom sunčevom simbolu koji spada u kulturni religijski krug. Često su bile korištene kao ukrasi na pogrebnim kolima, škrinjicama i slično.

Još jedan dokaz da je cijela Baranja, u stvari, jedno veliko arheološko nalazište, te da je u njoj života bilo nekoliko tisućljeća prije Krista, nalazi su i s lokaliteta *Popova zemlja*, smještenog u blizini Belog Manastira, u smjeru prema Petlovcu, na trasi buduće autoceste A5. Arheološki radovi tamo su počeli u rujnu 2014. godine, na kratko su zaustavljeni zbog Božića i zimskog doba godine, a nastavljani u ožujku 2015. Obavljala ih je splitska tvrtka Kaducej, uz nadzor osječkog Konzervatorskog odjela. Uz splitsku tvrtku, nositelj cijelog projekta bio je i zagrebački Geoarheo.

Nekoliko je važnih nalazaka s ovog lokaliteta, od kojih su najznačajnije dvije rimske peći za proizvodnju opeke koje datiraju s kraja drugog i početka trećeg stoljeća poslije Krista predstavljaju prve rimske peći takvih dimenzija pronađene u Baranji. Arheologinja Dženi Los² posebno ističe onu veličine preko 50 četvornih metara, uz koju su pronađeni konstruktivni elementi koji sugeriraju bačvasti svod. Druga je manja, približno pet četvornih metara.

To znači da su proizvodili puno opeke koja im je bila potrebna za izgradnju kuća - kaže, ističući kako je to, ujedno, i dokaz da je u blizini bilo i veliko naselje. Dokaz tomu leži i 200-injak meta-

---

² Dženi Los, dipl. arheolog i pov. umjetnosti

ra istočnije, gdje se nalazi rimsko groblje, te ostatci rimske ceste, zapadno od lokaliteta *Popova zemlja*. I dok su se ostatci koji datiraju iz rimskog vremena nalazili na prvoj hodnoj površini, ispod humusa, nešto dublje arheolozi su pronašli nalaze iz neolitičkog razdoblja, starčevačke kulture s prijelazom na sopotsku, koja datira od približno 4000 godina prije Krista.

Tamo je pronađeno 27 objekata koje su ljudi koristili za život. Sukladno tadašnjim običajima, u svakom od njih pronađeni su i grobovi s kosturima. Svi su bili u zgrčenom položaju, položeni na bok, a ukupno je pronađeno 30 takvih grobova. Tadašnje naselje prostiralo se na 14.000 četvornih metara, što je, za ono vrijeme, prilično veliko. Ovo neolitičko nalazište, staro više od 6000 godina, među prvima je sličnima u Baranji. Pronađeno je i pregršt predmeta od keramike, ali i razni koštani predmeti, poput igle za šivanje, te dijelovi žrvnja i žrtvenika na malim nogicama.

Arheološka istraživanja Baranje nastavljaju se i u 2015. godini s radovima na lokalitetu Novi Čeminac – Jauhov salaš, na trasi buduće autoceste A5, a sva navedena istraživanja i njihovi rezultati otkrivaju novu, posve nepoznatu povijest Baranje.

Podolje – Nagybodolya

dr. sc. Denis Njari
denis.njari@gmail.com

Naselju Podolju u današnjoj hrvatskoj Baranji dosad još nije posvećen nijedan samostalan rad ni u hrvatskoj ni u mađarskoj historiografiji ili kojoj drugoj humanističkoj znanosti. Stoga je cilj ovoga rada donijeti pregled povijesnoga razvitka toga naselja u osnovnim crtama s posebnim naglaskom na demografiju. Podolje je naselje s dugim kontinuitetom naseljenosti, s prvim spomenom imena u ranom 13. stoljeću. U razdoblju srednjega vijeka područje današnjega Podolja i neposredno oko njega bilo je gusto naseljeno. U to je doba naselje vjerojatno bilo nastanjeno Mađarima koji su napustili naselje vjerojatno na samom kraju 17. ili početkom 18. stoljeća, kada su ih zamijenili Hrvati Šokci. Početkom 19. stoljeća u naselje se koloniziraju i Nijemci, a do kraja 19. stoljeća većina stanovništva Podolja ponovno postaju Mađari. Do Prvoga svjetskog rata naselje ima izraženi demografski porast, a nakon njega ubrzani pad broja stanovnika.

KLJUČNE RIJEČI: Podolje, Nagybodolya, Mađari u Hrvatskoj, Bodolya

ZEMLJOPISNI SMJEŠTAJ

Naselje Podolje smješteno je na sjevernoj strani Banske kose, sjeverno od naselja Kotline, južno od Topolja, istočno od Branjine i jugozapadno od Draža i Gajića. Od juga je naselje odijeljeno obroncima Baske kose, a sa sjevera potokom Karašicom. Budući

da se naselje nalazi na brdovitim obroncima, stanovništvo se još od srednjega vijeka bavilo vinogradarstvom i proizvodnjom vina, a kako je do 1918. godine to područje bilo sastavnim dijelom “velike” Županije Baranje sa sjedištem u Pečuhu, a u blizini poznatoga vilanjskog vinskog područja, tako je i vino proizvedeno u Podolju bilo poznato kao Vilanjsko vino.¹

ETIMOLOGIJA IMENA

Prvi spomen mjesta bio je 1214. godine u obliku Bodola. Sekereš i Brnjevarac smatraju da je korijen naziva naselja u slavenškoj riječi *dola*, *dolina*,² a da je samo prvi dio naziva mađarskoga podrijetla (mađ. *nagy* – veliko, velika). Godine 1214. postojao je i *castellum Bodola* odnosno određena utvrda. Naselja koja su u srednjem vijeku također postojala na području današnjeg naselja Podolja bila su *Danovetium*, koje se prvi puta spominje 1296. godine, a pojavljuje se i u obliku *Danoch*. Drugo naselje bilo je tzv. Čibogat odnosno *Csabagat*, koje korijen vuče od mađarskog muškog antroponima *Csaba* (mađarsko osobno muško ime) i riječi *Gat* (mađ. *gát* – nasip).³

Podolje je sve do 17. siječnja 1904. godine službeno nosilo ime *Bodolya*, kada je preimenovano u *Nagybodolya*. To se preimenovanje provelo zbog izbjegavanje zabune, tj. postojanja još jednoga naselja imena *Bodolya* i to također u županiji Baranja, na njezinom

¹ Joseph Peyr, *Belye*, 1825.; prema: Radivoj Brnjevarac, *Podolje*, rukopis, 1. u: Arhiv župe Popovac

² AŽP, Brnjevarac. Na ukazivanju na taj rukopis zahvaljujem Željku Predojeviću.

³ U dokumentima od 1330. do 1350. godine naselje *Csabagat* nalazi se zabilježeno u oblicima *Csabazurdukaz ada*.

sjeveru.⁴ Službeno ime *Nagybodolya* konačno je preimenovano u Podolje 1922. godine, u sklopu općeg dehungariziranja i slaveniziranja imena naselja u hrvatskoj Baranji. Naziv *Nagybodolya* i dalje je ostao službeno manjinsko ime naselja.

SREDNJI VIJEK – 13., 14. I 15. STOLJEĆE

Od 1214. do 1270. godine naselja Bodola i Csabagat bili su dio posjeda Mojsa, somogyškoga župana. Zbog njegova sukoba s pečuškim biskupom kralj mu oduzima posjed i dodjeljuje ga obitelji koja se počinje nazivati Bodolai prema tvrđavi u istoimenom mjestu. Kao prvoga pripadnika te obitelji Brnjevarac smatra Pavla Karašića, a navodi da su posjed naslijedili njegovi sinovi Ivan i Pavao. Pobuni plemena Ajša u županiji Baranja 1296. godine pridružuje se i obitelj Bodolai, a kralj tu bunu guši i oduzima im Bodolu i Csabagat i dodjeljuje ih veszpremskom prepozitu Androniku.⁵ Bodolai su ponovno sedam godina vladali tim naseljima, a zatim ih je kralj Karlo I. Robert 1308. godine dodijelio svom vojskovođi Nikoli Oslovu, kao nagradu za zasluge u ratu protiv srpskog kralja Milutina Nemanjića. Međutim, Nikola Oslov te je posjede proslijedio svom zetu Dominiku, koji je gospodario i utvrdom Woziga, koja je također bila na Banskoj kosi. Godine 1325. Dominik od Woziga sudjelovao je u buni mađarskih feudalaca protiv kralja, a nakon poraza, kralj je njegova imanja ponovno vratio Nikoli Oslovi. Vjeruje se da su 1341. godine na određena imanja u Baranji naseljeno stanovništvo iz Bosne koje je bježalo od vojnih pohoda srpskog cara

⁴ Naselje na sjeveru današnje mađarske Baranje preimenovano je u *Kisbodolya*, a 1950. godine sjedinjeno je s naseljem *Egyházásbér* u jedinstveno naselje *Bodolyabér*.

⁵ Andronik je bio vicekancelar kraljice Agneze, supruge kralja Andrije III. Mlečanina.

Dušana. Nakon smrti Nikole Oslova, Bodola i Csabagat vraćeni su obitelji Bodolai. Početkom 15. stoljeća, prilikom novog ustanka u županiji Baranja, koji su predvodila braća Horvat, tom se ustanku pridružio i Bodolai Péter (Petar od Bodolje), kojemu kralj zbog toga 1403. godine oduzima posjede i dodjeljuje ih Ivanu Marotiju (iz srijemskoga Morovića), koji je bio oženjen Ursulom Bodolai. Do Mohačke bitke, Bodolom i Csabagatom vladale su još obitelji Kórógyi, Čupor i Jakšić.

O značaju Podolja u srednjem vijeku svjedoči činjenica da je Podolje bilo je jedno od svega 6 naselja u današnjoj hrvatskoj Baranji u kojima se u srednjem vijeku održavao sajam. U Podolju se taj sajam održavao četvrtkom, a taj je podatak poznat iz isprave iz 1392. godine.⁶

OSMANSKO RAZDOBLJE – 16. I 17. STOLJEĆE

Od 1526. do 1687. godine Podolje je pripadalo mohačkom sandžaku, a Večkim imanjem vladao je osmanski vojskovođa Uveys paša, mirmizon budimskog pašaluka.

Podolje⁷ je 1591. godine popisano u obliku *Bodoja* prilikom po-reznog popisa Sekčujsko-mohačkog sandžaka. U tom popisu popisano je 12 kućedomaćina: Kis Márton, János fia (sin), Kis György, Ambrus (fia), Varga Balás, Varga Lőrinc, Hegedűs Mátyás, Kis István, Ferenc (fia), Máté (fia), Tot Pál, Szabó Máté. Svima su imena mađarske provenijencije.

⁶ Boglárka Weisz, Vásárok a középkorban, u: *Századok*, 2010., 144. god., str. 1427.; ZSO I., br. 2604.

⁷ Csánki II., 478.

Čibogat⁸ je 1591. godine popisao u obliku *Csebogot* prilikom poreznog popisa Sekčujsko-mohačkog sandžaka. U tom popisu kao kućedomaćini popisani su András Bobuvin, Varga Lőrinc, István Jakab, Mihál fia (sin), István testvére (brat) i Fejér Miklós. Bilo je dakle ukupno 6 kućedomaćina i njih 5 imalo je osobna imena nedvojbeno mađarske provenijencije, dok je jedino za Andrása Bobuvina nejasno je li to mađarsko ili slavensko prezime.⁹

Prilikom popisa 24. travnja 1698. godine, svi kućedomaćini u Podolju bili su Mađari.¹⁰ Tada je bilo 19 kućedomaćina u Podolju.¹¹

18. STOLJEĆE

Nakon oslobođenja od Osmanlija 1687. godine, austrijski je car Podolje i Čibogat dodijelio Eugenu Savojskom, u okviru Biljskog vlastelinstva. Vlastelinstvo je bilo podijeljeno na distrikte, tzv. becir-kove, a Podolje je pripadalo draškom becirku. Već prilikom samoga početka 18. stoljeća, pečuški biskup Matija Ignjat Radonai kolonizirao je ju Baranju Hrvate Šokce, iz Bosne, iz okolice Srebrnice. Te su naseljenike predvodili franjevci, a 1715. godine u Podolje je naseljeno 13 obitelji sa 115 članova. Brnjevarac kao glave obitelji navodi: Mato Večanin, Pavao Bošnjak, Matko Maročanin, Jozo Večanin, Nikola Vatić, Nikola Josepho, Ivan Telak, Andrija Tragin, Ivan Borić, Mato Riemac, Marijan Stivić, Mato Oršalić i Matija Lakatoš.¹²

⁸ Csánki II., 478.

⁹ Előd Vass, A szekcsői-mohácsi szandzsák 1591. évi adóösszeírása, u: *Baranyai Helytörténetírás* 1977., Baranyai Megyei Levéltár, Pécs, 1979., str. 74.

¹⁰ MOL, Urbaria et Conscriptioes, Irregistrata, UC 2: 19

¹¹ György Timár: *A Duna-Drávaszög népesedéstörténete*, str. 369.

¹² AŽP, Brnjevarac, 4.

Sudeći prema popisima 1698. i 1715. godine, sastav stanovništva se u tom razdoblju u potpunosti izmijenio; Mađari su tada iselili iz Podolja, a naselili su se Hrvati Šokci.¹³

Godine 1729. Podolje je imalo katoličku crkvu izgrađenu od opeke i posvećenu svetoj Ani, koja je bila filijala župe u Topolju. Ta je crkva izgrađena o trošku Eugena Savojskoga, a moguće je da je na istom mjestu (današnjem) i u srednjem vijeku stajala crkva, na što ukazuje činjenica da je izgrađena na groblju. Godine 1757. godine osim glavnog oltara podignut je i novi, u čast Djevici Mariji. Godine 1782. izgrađen je zvonik, u kojemu se nalazilo dva zvona.¹⁴ Kao posebna vrijednost podoljske crkva Svete Ane u arhivu župne crkve navode se sakralne figure od voska izra-

Slika 1. Rkt. crkva sv. Ane u Podolju

¹³ Takav zaključak donosi i Pataky. "U srednjovjekovnoj današnjoj hrvatskoj Baranji bilo je 120 naselja, od kojih je prema Vatikanskom popisu 1332-1335. godine u 28 naselju postojala i crkva. Najveći gubitak stanovništva dogodio se 1686. i 1687. godine, neposredno prije Nadharašanjanske bitke, kada su Osmanlije opustošile naselja kako njihovi plodovi ne bi dopali u ruke austrijskoj vojsci. Po dolasku Austrijanaca, oni dodatno pustoše naselja. Prema popisu 1696. godine na području današnje hrvatske Baranje preostalo je samo 27 naselja. Ubrzo potom, 1704. godine, tijekom Rakocijeve bune Srbi ponovno pustoše naselja, a još 1711. godine u Baranji su samo Mađari i Šokci. Tada se broj naselja smanjio na 18. Nedugo potom dolaze i Srbi, te se broj naselja povećava na 24. Nakon kolonizacije Nijemaca, do 1752. godine broj naselja povećava se na 28." András Pataky, *Nestala naselja u Baranji do sredine 18. stoljeća*, u: *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, 5., Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 1995., str 35-36.

¹⁴ Stjepan Sršan, *Baranja 1785.*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 1999., str. 138.

đene tehnikom enkaustike. Radi se o figurama Svete Ane, Djevice Marije i Djeteta Isusa – pod nazivom “Ansambl Ane Samotreće” (od njemačkog Selbdrít).¹⁵ Ta je crkva inače upisana i kao zaštićeno kulturno dobro.¹⁶

Godine 1738. bilo je 38 bračnih parova, 120 osoba koje su plaćale crkveni porez i 150 djece (ukupno 270 osoba). Godine 1757. bilo je 362 katolika u Podolju, 1782. godine 360, a 1810. godine 304.¹⁷ Godine 1785. bilo je 358 katolika i 6 pravoslavaca, ukupno 364 stanovnika.¹⁸

Godine 1766. crkvom u Podolju, koja još nije imala toranj, upravljao je zmajevački župnik. U mjestu je bio i mlin na Karašici te mesnica.¹⁹

Godine 1767. prilikom sastavljanja urbara bilo je 50 kuća seljaka i 9 kuća inkvilina.²⁰ Prilikom popisa 1720. godine bilo je 12 popisanih kućedomaćina.²¹

---

¹⁵ AŽP, Brnjevarac, 2.

¹⁶ U registru kulturnih dobara crkva je opisana na sljedeći način: “Crkva sv. Ane u Podolju izgrađena je na sjeverozapadnoj padini Baranjske planine, srasla je s prirodom te je primjer ispravno odabranog mjesta za crkvu. Pročelje crkve okrenuto je prema zapadu. Na crkvi je vidljivo da je popravljana i dograđivana više puta.” Konzervatorski odjel u Osijeku, Z-1667.

¹⁷ Lábadi Károly, *Egyházak Alsó-Baranyában és Szlávóniában*, Huncro, Osijek, 2012., str. 23.; Dubravka Božić Bogović, *Katolička crkva u južnoj Baranji u 18. stoljeću*, Beli Manastir, 2009. str. 91.

¹⁸ Stjepan Sršan, *Baranja 1785.*, Državni arhiv u Osijek, Osijek, 1999., str. 138.

¹⁹ Stjepan Sršan, *Stanovništvo i gospodarstvo Baranje 1766. i 1824. godine*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2002., str. 56-57.

²⁰ Magyar Országos Levéltár, Baranya, Urbárium 1767., Bodolya, 24-26.

²¹ MOL, Baranya megye, Az 1720. évi országos összeírás, 36. téka, Bodola, 73.

Godina	1715.	1738.	1757.	1782.	1785.	1810.	1824.	1828.
Stanovnika	115	270	362	360	364	304	457	454

Tablica 1: Broj stanovnika u Podolju 1715.-1828. godine

19. I 20. STOLJEĆE

Godine 1824. Podolje je imalo 457 stanovnika Hrvata – Šokaca, katoličku filijalnu crkvu (župe u Popovcu), te školu. U selu je bilo 40 seljačkih i 12 “okućničarskih” domova. Imali su vlastelinsku gostionicu s mitnicom (carinarnicom), jer se selo nalazilo na tranzitnoj cesti iz Bačke u sjevernu Mađarsku. Godine 1823. izgrađen je “jedan od najljepših i najsolidnijih mostova tog vremena” preko Albertova kanala.²²

Podolje je prema popisu Ugarske 1828. godine imalo 454 stanovnika katolika i opisano je kao njemačko. Navedeno je i da mještani rade dobro crveno vino, a da im je vlastelin nadvojvoda Karlo.²³

Prema popisu stanovništva 1910. godine u Podolju je od 1315 stanovnika, njih 892 Mađara (67,83%), 114 Nijemaca (8,67%), 11 Srba (0,84%) i 298 Šokaca (22,66%). Po vjerskoj raspodjeli, 1258 stanovnika je bilo katolicima (95,67%), 12 Židova (0,91%), 11 pravoslavnih (0,84%), 8 reformiranih (0,61%), 2 evangelika (0,15%) i 24 ostalih (1,83%). U tom popisu kao zanimljivost se može izdvojiti podatak o nepostojanju zabilježenih Hrvata u Podolju 1910. godine, ali čak 298 “Šokaca” odnosno više od petine cje-

²² AŽP, Brnjevarac, 4.

²³ MOL, 1828. összeírás, Baranya megye. Taj podatak preuzeo je i Fényes (1832-1840. godine). Usporediti sa: Stjepan Sršan, *Baranja*, Matica hrvatska, Osijek, 1993., str. 133.

lokupnoga stanovništva mjesta. Zabilježeni 12 Židova po religiji nacionalno se izjasnilo Mađarima ili Nijemcima.

Godina	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.
Stanovnika	735	999	976	1243	1315	1315	1133

Tablica 2: Broj stanovnika u Podolju 1828.-1921. godine

Cjelokupno 19. stoljeće u demografskom pogledu predstavlja vrlo zanimljivo razdoblje u povijesti Podolja. Na početku stoljeća, stanovništvo je bilo gotovo isključivo “šokačko” odnosno hrvatsko, zatim se navodi da je mjesto “njemačko”, a prema popisu 1910. godine apsolutnu većinu stanovništva Podolja čine Mađari, sa značajnom njemačkom i posebice hrvatskom manjinom. Za detaljnije objašnjenje toga fenomena svakako bi trebalo provesti dodatna istraživanja.

Nakon Trianonskog sporazuma južna Baranja, a s njom i Podolje, odcijepljeno je od Kraljevine Mađarske i pripalo je Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Godine 1922. sastavljen je odbor u kojemu su među ostalima bili i učitelj Svetozar Pečujlija i školski nadzornik Milan Ćosić, koji su donijeli odluku da se naziv mjesta preimenuje iz *Nagy Bodolya* u *Podolje*. Godine 1930. Podolje je imalo 1043 stanovnika u 312 kuća. Od toga je bilo 710 Mađara (68,07%), 190 Hrvata (18,22%), 126 Nijemaca (12,08%), 11 Srba (1,05%) i 6 nepoznate nacionalnosti (0,58%).²⁴

Godina	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
Stanovnika	1043	841	785	666	487	363	282	168	140

Tablica 3: Broj stanovnika u Podolju 1931.-2011. godine

²⁴ AŽP, Brnjevarac, 4.

Prema tome, najveći “etnički gubitnici” nakon Prvoga svjetskog rata bili su Mađari kojima se apsolutni broj smanjio više od petine, ali udjel u stanovništvu im je neznatno i porastao (za 0,24%). Nadalje, Šokcima se desetljeće nakon Prvoga svjetskog rata u Podolju više nitko

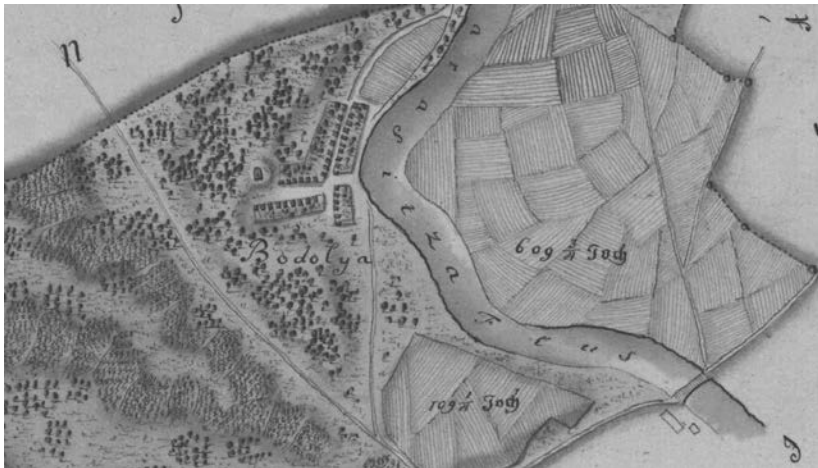
Slika 2.

Zgrada nekadašnje škole u Podolju

nije izjasnio, no Hrvatima se izjasnilo 18,22% stanovnika, što je također smanjenje u odnosu na broj i udio Šokaca u popisu Podolja 1910. godine. Srbima je broj stagnirao, a Nijemcima čak i porastao, iako neznatno (za 12 osoba). Posljedice Prvoga svjetskog rata reflektirale su se i na prosvjetnoj razini, pa je tako i mjezna osnovna škola koja je dotad održavala nastavu na mađarskom jeziku prestala s tom praksom i započela održavati nastavu isključivo na srpskom jeziku. Mađari su u hrvatskoj Baranji i Slavoniji u razdoblju između dvaju svjetskih ratova bili diskriminirani i općenito izloženi velikosrpskoj politici koja se među ostalim očitovala i u srbizaciji osobnih imena i prezimena, isključenosti iz agrarne reforme, zabrani služenja mađarskim jezikom u školstvu i vjerskom životu i drugo.²⁵

Tijekom Drugoga svjetskog rata hrvatska Baranja bila je ponovno pripojena mađarskoj Baranji i samim tim Kraljevini Mađarskoj

²⁵ Više o tome u: Denis Njari, Mađari istočne Slavonije između dvaju svjetskih ratova, u: *Scrinia Slavonica*, br. 16., HIP PPSB, Slavonski Brod, 2016.

Slika 3. Zemljovid Podolja iz 1770. godine
(izvor: MOL, S – Térképtár, S11 No. 830:36)

(1941.-1945.).²⁶ U tom je razdoblju škola i uprava u potpunosti uklopljena u sustav mađarske Baranje, pa je tako i službeni jezik javne uprave i škole u Baranji ponovno bio mađarski. Nakon Drugog svjetskog rata jugoslavenski je komunistički režim bio nešto tolerantniji prema Mađarima u Baranji u odnosu na predratni monarhistički režim, tako da je i u Podolju omogućeno održavanje nastave u lokalnoj školi na mađarskom jeziku. Međutim, u Podolju je iz popisa u popis i ukupan broj stanovnika mjesta, kao i broj Mađara konstantno opadao te je današnji broj stanovnika Podolja tek oko 10% broja stanovnika toga naselja početkom 20. stoljeća. Na iznimno veliku depopulaciju Podolja sasvim vjerojatno je utje-

²⁶ Nada Lazić, *Baranja 1941-1945.*, Historijski institut Slavonije i Baranje, Slavonski Brod, 1979.

cao njihov zemljopisni položaj nedaleko od dvije državne granice – mađarsku i srpsku te donedavno, popriličnu prometnu izolaciju. Ipak, stanovništvo naselja je do danas zadržalo pretežno mađarski identitet, iako je većina kuća u naselju prazna, dobrim dijelom u ruševnom stanju. Mjesna osnovna škola već duže vrijeme ne djeluje, čak ni u obliku područnoga odjela, a i mise u mjesnoj katoličkoj crkvi ne održavaju se redovito.

Prilog 1: POSJEDNICI PODOLJA

1214.-1270. Mojs

1270.-1296. Bodolai

1296.-1301. Andronik

1301.-1308. Bodolai

1308.-1325. Dominik Wozig

1325.-1342. Nikola Oslov

1342.-1403. Bodolai

1403.- Ivan Maroti

-1526. Kórógyi, Čupor, Jakšić

1526.-1687. Mohački sandžak (Uvejs paša)

1687.- 1945. Biljsko vlastelinstvo (Eugen Savojski)

Prilog 2: Srednjovjekovna naselja na području današnjeg Podolja²⁷

Čibogat (Csibogat)

1248. Chonawara (G), 1296. Chabagata (G), 1308. Chabagata (G), 1321. Chabagata (G), 1330. Chabagatha (G), 1334. Chabagata (G), 1347. Chabagatafarka (G), 1399. Chubugath (C), 1425. Chobogatha (C), 1470. Chobogatha (C), 1481. Chopogatha (C), 1591. selo Čebogat (Csébogát), 1 obitelj (V), 1687. Chibogad (NL)

Toponim: Čibogat (KOMB), Csobogáti szurdok (KJ), Csobogáti csárda (KJ), Csibogát (csárda) (PO)

Obiteljsko ime: Čibogatac – Branjina (Baranjakisfalud)

Etimologija: M: “Csaba” – muško ime, M: “gata” – brana, na Karašici za mlin.

Naselje je bilo pored Karašice, istočno od Podolja (Nagybodolye). Godine 1554., poslije pada Sigeta, naselje je bez stanovnika, a potom su Osmanlije naselile Srbe. Za vrijeme Rakocijeve bune srpsko je stanovništvo pobjeglo preko Drave, a kasnije je na tom mjestu sagrađena jedna čarda.²⁸

Sala (Szala)

1227. Zala (G), 1308. Zala (G), 1321. Zala (G), 1424. Zala (C).

Toponim: Szalasina (KK).

Etimologija: IPO: “zala (sala)” – potok.

Obiteljsko ime: Szalai (Salaj)

²⁷ Prema: András Pataky, Nestala naselja u Baranji do sredine 18. stoljeća, u: *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, 5., Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 1995.

²⁸ Isto, str. 41.

Selo se nalazilo istočno od sela Podolje (Nagybodolya) pored rijeke Karašice. Poslije 15. stoljeća se to ime ne spominje.

Sondoč (Szondocs)

1330. Zunduch (G), 1424. Zondocz (C)

Toponim: Sziyor (PO)

Etimologija: Praslaven: “sond” – brijeg, M: “(o)č” – deminutiv, tj. Mali brijeg.

Selo se nalazilo zapadno od Podolja (Nagybodolya). Na brdu je bilo puno oraha. Poslije 15. stoljeća se ne spominje.

Šedfe (Sédfe)

1330. Sedfeu --- ultra aquam Karasou (G).

Etimologija: M: “séd” – potok, “fő” – izvor.

Selo se nalazilo na desnoj obali Karašice, zapadno od sela Podolje. Poslije 15. stoljeća se ne spominje.

IZVORI:

1. Arhiv župe Popovac, Radivoj Brnjevarac, *Podolje*, rukopis
2. Konzervatorski odjel u Osijeku, Z-1667.
3. Mađarski državni arhiv u Budimpešti (MOL), Urbaria et Conscriptiones, Irregistrata, UC 2: 19
4. MOL, Baranya megye, Az 1720. évi országos összeírás, 36. téka, Bodola, 73.
5. MOL, Baranya, Urbárium 1767., Bodolya, 24-26.
6. MOL, 1828. összeírás, Baranya megye (mikrofilm)

LITERATURA:

1. Dubravka Božić Bogović, *Katolička crkva u južnoj Baranji u 18. stoljeću*, Beli Manastir, 2009.
2. Dezső Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* II., 1890-1913.
3. Lábadi Károly, *Egyházak Alsó-Baranyában és Szlávóniában*, Huncro, Osijek, 2012.
4. Nada Lazić, *Baranja 1941-1945.*, Historijski institut Slavonije i Baranje, Slavonski Brod, 1979.
5. Denis Njari, Mađari istočne Slavonije između dvaju svjetskih ratova, u: *Scrinia Slavonica*, br. 16., HIP PPSB, Slavonski Brod, 2016.
6. András Pataky, Nestala naselja u Baranji do sredine 18. stoljeća, u: *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, 5., Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 1995.
7. Joseph Peyr, *Belye*, 1825.
8. Stjepan Sršan, *Baranja*, Matica hrvatska, Osijek, 1993.
9. Stjepan Sršan, *Baranja 1785.*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 1999.
10. Stjepan Sršan, *Stanovništvo i gospodarstvo Baranje 1766. i 1824. godine*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2002.
11. György Timár: A Duna-Drávaszög népesedéstörténete, *Baranyai Helytörténetírás* 1987/1988., Baranyai Megyei Levéltár, Péčuh, 1988.
12. Előd Vass, A szekcsői-mohácsi szandzsák 1591. évi adóösszeírása, u: *Baranyai Helytörténetírás* 1977., Baranyai Megyei Levéltár, Péčuh, 1979.
13. Boglárka Weisz, Vásárok a középkorban, u: *Századok*, 144. god., Budapest, 2010.

Ususret obljetnici mohačke pogibelji (1526 - 2016)

Davorin Taslidžić
tasko1950@gmail.com

Riječi su naše oružje te najmanje što moramo učiniti jest da rabimo čisto oružje: moramo znati što hoćemo, a što ne i moramo se unaprijed oboružati protiv zamki koje nam jezik smješta.

J. L. Austin

Bjelodano je, da se sve što se dogodilo u Panonskoj nizini nastalo prije svega, kao posljedica osvajačke politike tada aktualnog sultana Sulejmana Kanunija; slijedi zacijelo jedno od iznimno složenih razdoblja kako ugarske, tako i hrvatske povijesne zbilje, kroz koje je opstanak Hrvata i Hrvatske kao organizirane države bio više nego upitan. Nakon pada Beograda 1521. godine, ali i osvajanja Knina 1522. godine aktualna zbilja pretvara se u zlokobnu najavu onoga što zacijelo očekuje Ugre i Hrvate u dolazećoj budućnosti. Slijede daljnja osvajanja, a vapaje za pomoć nitko od zapadnoeuropskih vladara ih ne čuje. Oslobođeni su krajevi bili opetovano opustošeni i opljačkani. Sela i naselja su zbrisani s lica zemlje, a zajedno s njima nestali su i ljudi. Ono što su Turci podigli, pretvoreno je uglavnom u prah i pepeo. Stoljeća ratovanja i osmanskoga vladanja na ovim prostorima uzrokovali su njihovo duhovno razbijanje i razjedinjavanje. Gubeći svoj povijesni prostor, izgubili smo i gotovo polovicu svoga pučanstva.

KLJUČNE RIJEČI: Baranja, sultan Sulejman II., Mohačka bitka, stoljeća pod turskom vlašću, oslobođeni prostor

U vrijeme osmanske vladavine i područje Baranje se razvijalo s ciljem orijentalističke tradicije. To ujedno može biti da je tamošnji puk u većini prihvatio islam i zato nastavio živjeti na svom tlu.

Ima se osjećaj kako je osmansko razdoblje hrvatske povijesti o Baranji pomalo zanemareno, i to prije svega, u okviru hrvatskih historografskih zanimanja, ali može biti i interesa. Istina ima časnih izuzetaka (Mažuran, Moaćanin, Taslidžić...). Zapravo, je baš to razdoblje nedostatno proučavano, razdoblje o kojemu je bjelodano malo pisano, a i u onome što je dosad pisano, pisano je kao da to vrijeme nije postojalo jedinstva među Hrvatima, što je rezultanta opet činjenice nepoznavanja povijesnoga gradiva, ali i povijesne zbilje.

Prostori, gradovi nešto poput samih ljudi imaju svoje sudbine, svoje rođenje, svoj život, a vrlo često se događa i zajedničku smrt. Poznavateljima prošlosti nije nepoznato kako Pompeji u davnoj, a Agadir upravo u novijoj prošlosti, nisu najslikovitiji primjer tog tvrđnji. Zacijelo, da to nije i jedini mogući primjer. Mnogo je bilo Pompeja i Agadira. Nisu li baš zbog toga, što ih je više nama, danas zaboravljeni!? I sada tek radi boljeg razumijevanja problema: sve su to opeke, fragmenti jedne velike kulturno-povijesne građevine, mozaika ovoga prostora, a na povjesničarima je tu zgradu izgrade do kraja. Ako je takav put s ovim radom naznačen i zapravo je otpočeo, on ne smije da se prekine. Ako su dakle, ovim učinjeni oni prvi koraci, oni ne smiju biti zaustavljeni.

No, mi smo još uvijek dosta ravnodušni prema vlastitoj povijesti, zapravo prema fenomenu suprotstavljanja manjine ustrojenoj vojnoj sili koja je svojim postrojbama ponekad stvarala i pravu pustoš.

Stoga i ne možemo spoznati razmjere uništenosti pod osmanjskom vojskom jer uopće i ne znamo što je sve postojalo na tom prostoru uoči i za vrijeme osmanskih osvajanja.

Možda je to tako i najbolje jer razdoblje osmanske prisutnosti je veoma neistraženo i nedostavno pojašnjeno razdoblje prošlosti ovoga kraja.

Posljednja istraživanja koje je proveo *Zavod za baranjsku povjesnicu Beli Manastir* u suradnji sa *Mohácsi Nemzeti Emlékhely Sátorhely* (Nacionalno spomen mjesto Mohačke bitke, Mađarska) od 2013. do 2015. tek naslućuju neke nove moguće spoznaje vezane za događanja koja su bila u tijeku tih razdoblja. Zapravo uz sve već poznato može se tvrditi da defteri vezni za *Mohački sandžak* koji su iz vremena osmanske vladavine na tlu Baranje (1549, 1552, 1554/55 i 1570) tiču sve sasvim precizno da u njima i po koji značajan podatak o tijeku i mjestu same Mohačke bitke (1526) kao i organizacija života i uspostava osmanske vlasti u nahijama.

Osmansko razdoblje na prostoru Baranje zacijelo započinje nakon pogibeljne, ali neizbježne bitke nedaleko Mohača (prema indicijama novih ispita terena može bitno čak i na potezu Kölked-Udvar-Duboševica, ili sasvim precizno nedaleko lokaliteta *Selska bara* i *Vir* na području Duboševice!?).

S proljeća 1495. u Pečuhu boravi kralj Vladislav II. Njegov bi se posjet mogao vrlo lako i s razlogom ocijeniti kao najavna namjera u odnosu na Lovru Iločkoga, ali ponajviše i poradi pljačke posjeda bačko-karlovačkog nadbiskupa, kao i dobra samoga pečuškoga i karlovačkog biskupa. Nije se krila niti mogućnost kako Lovro Iločki surađuje s Turcima. Tada su mu zaplijenjeni posjedi, a sam

je proglašen neprijateljem domovine te je i vojska podignuta protiv njega. Ipak, je naposljetku sve završeno samo poukom pomirbom ter je kralj otišao iz Pečuha, 10. travnja 1495.

Vladislav II. Jagelović vlada sve do 13. ožujka 1516., kada nakon njegove smrti, novim kraljem postaje sin mu jedinac Ludovik II., okrunjen još 1508.

I kako je to već u povijesti moglo i biti, i ovoga je puta razum pomućen, a velikaši izrazito su bili nesložni, uz loše ukupno stanje u državi, što je tek naslućivalo dolazeću pogibelj. Snažna osmanska sila lagano, ali sigurno prodire k srce Europe. Iznenadni, ali zacijelo i očekivani prodor turske sile u razdoblju od 1522 - 1526, kada sultan Sulejman II. Bilježi stalne pobjede i napredovanja svoje vojske k zadanom pravcu Beča!¹

BITKA KOD MOHAČA 29. KOLOVOZA 1526. - NAJVEĆA UGARSKA I HRVATSKA POGIBELJ

Od jeseni 1525. stižu neprekidno vijesti da se sultan Sulejman II. uvelike priprema za rat s Ugarskom, ipak nekako se u sve to nije dovoljno vjerovalo, i mnogi su mislili da su to samo prijete, poradi velike snage što ju je imala osmanska vojna sila.

Papinski nuncij Burgio opisuje tadašnje stanje u Ugarskoj, ali i ostaloj Europi ovako: 'Kralj ugarski i njegovi staleži ne mogu ni granice (krajine) braniti, a kako bi opstali pred čitavom silom sultana Sulejmana II.? Kralj Ludovik II. u takvom je uboštvu da često nema što da pojedu. Velikaši su nesložni, a plemstvo je pocijepano. No

---

¹ Davorin Taslidžić (1999.) Na vratima naroda, na granici svjetova, Beli Manastir, 47-48.

sve da su i složni, što bi mogli učiniti kada za rat nema nikakvih priprava? Nema tu nigdje nikakva dovoljno utvrđena grada, u koji bi se mogle skloniti ugarske čete dok bi im stigla pomoć od ostaloga kršćanstva. Pa da i imaju takav grad, tko će im u pomoć priskočiti? Zar Njemačka (vjerskim razdorom) onakva raskidana, koja k tomu mrzi na Ugre? Ili Poljska koja je nedavno primirje s Turcima utanačila? Ugarskoj nema pomoći nego ako se pomire kršćanski vladari (njemački i francuski kralj, koji su tada među sobom ratovali!). Ali kad će to biti? Preostaje samo papa, ali ni on ne može joj sada pomoći.”²

Slika 1. Sulejman II

Bitka kod Mohača - 29. kolovoza 1526, koliko je god povijesno gledano bila neizbježna i unaprijed se znao njezin ishod, bila je za povijest Ugarske sudbonosna, dok je za Hrvate, ali i za hrvatske i bosanske zemlje imala također dalekosežne posljedice.

Stoga je za Ugarsku značilo definitivnu osmansku okupaciju, dok je to za hrvatske zemlje značilo okruženje koje je najavljivalo presudne bitke za održavanje ‘reliquiae reliquiarum olim magni et incltyi regni Croatiae’ (ostatci ostataka nekadašnjeg slavnog hrvatskog kraljevstva).³

² ‘Mohács’, Budapest, 2006., 134.-175.; Vjekoslav Klaić ‘Povijest Hrvata’ (od najstarijih vremena do svršetka 19. stoljeća), svezak 4., Zagreb, 1985., 417-418.

³ Davorin Taslidžić (1999.) Na vratima naroda, na granici svjetova, Beli Manastir, 49

Mohačka bitka nosi u sebi sve osobitosti feudalnih odnosa: Ludovik II., mlad i zacijelo nesposoban, jaku plemićku samovolju, ne uspijeva učvrstiti svoju vlast koja bi se mogla značajno uspješnije suprotstaviti nadolazećem osmanskom nadiranjju, ali ujedno i vidnom napredovanju.

Možda, radi boljega shvaćanja naraslih teškoća, treba reći riječ-dvije o stanju, napose, raspravama koje su vođene na Ratnom savjetu – kad naprosto pobjeđuje ili prevladava mišljenje da ne treba čekati dolazak postrojbi erdeljskih Ivana Zapolje i hrvatskih Franje Frankopana, jer će zasigurno pobjeda Mađara biti time umanjena, najbolji je dokaz s koliko se nerealnosti ulazilo u vojnu avanturu s puno brojnijim i vojnički organiziranijim protivnikom.⁴

Međutim, stizale su vijesti o velikim pripravama osmanskih vlastodržaca, u čemu je prednjačio sam sultan Sulejama II. Sve te obavijesti zapravo bi donosili ljudi koji su naprosto bježali ispred strašne osmanske vojne sile, a od kojih se osobito isticao vojvoda Pavao Baki, Srbin iz Vjenčala na Moravi, koji je dosta dugo potajno izvješćivao Pavla Tomorija o turskim nakanama, te se napokon i sam s cijelom svojom obitelji, sa svojim blagom i s pet konjanika preselio na prostor Ugarske. Srpski vojvoda, kojemu je sam kralj darovao neki posjed s 1.500 dukata godišnjega prihoda, stigao je prvih dana 1526. godine na kraljevski dvor, gdje je u detalje prikazao svekolike osmanske nakane i osnove.⁵

Temeljem njegova iskaza moglo se saznati da su upravo savjetnici sultanovi ustvrdili kako će Osmansko Carstvo biti tek onda

⁴ Cey-Bert Róbert Gyula, *1526: A végzetes Mohácsi üttévesztés* (2015.), Budapest, 239-256

⁵ Davorin, Taslidžić, 'Osmanski pečat', Beli Manastir, 2001., 26.

posve sigurno, ako ovladaju i gradom Budimom; jer se u Beogradu, Šapcu i Severinu ne bi moglo odolijevati učestalim provalama iz pravca Ugarske. Ako se dogodi da Budim bude osvojen, značilo bi to da se niti jedna ugarska utvrda ne bi mogla više držati. Iz toga su osmanske paše savjetovale neka se kroz Erdelj provali jer bi se zapravo ondje najmanje šezdeset tisuća pješaka iz Vlaške moglo pridružiti osmanskoj vojsci. Ali se neki turski vojvoda tomu značajno protivio, jer je Erdelj gorovita, dobro napučena i vrlo snažna zemlja, koju bi Ugri lakše branili nego bilo koji drugi dio svoje zemlje, a k tomu bi osmanska vojska morala dvaput prelaziti preko Dunava i Tise. Iz tog je razloga njegov prijedlog bio usmjeren na napad blizu utoka Save; jer na tom putu treba prijeći samo preko Drave, na kojoj se može lako sagraditi most, a onda će joj stajati otvoren put do Budima; pa će možda stići i do Beča. Istovremeno i sandžaci, kao i vojvode (među njima Pavao Bakić), koje je sultan prizvao, potvrdili su da je put preko Save najsigurniji. Budući da je tim činom na sultanovu dvoru zapravo i sve utvrđeno, izdao je 1. prosinca proglas kojim je svoje podanike pozvao na oružje. Uz to je zapovijedio da se u Beograd doveze sva potrebna građa i drugi materijali za mostove. Zacijelo je dolazak samoga Pavla Bakića, a ponajviše njegova otkrića osobito cijenio uvijek oprezni i budni Pavao Tomori; pa se nadao da će se za primjerom Bakićevim povesti sva sila prebjega, te da će za vrlo kratko vrijeme na taj način čitava turska Bugarska, Srbija i Bosna opustjeti, ali i da će snaga osmanske države napokon malaksati.⁶

I kada danas, nakon pomnije analize, utvrdimo sve značajne odnose i suodnose toga razdoblja, začuđujuće ipak zvuči činjenica da

---

⁶ 'Mohács', Budapest, 2006., 191.-260.

se u Ugarskoj nije poklonila dostatna pozornost prijetećem ratu, ali niti izuzetno sudbonosnom dobu koje je predstojalo tome prostoru u odnosu na prejaku osmansku vojnu silu. Ostaje nerazboritim činom i saznanje kako Ugri nisu reagirali niti na vrlo pouzdane podatke o pokretima sultana Sulejmana II. kada je još 23. travnja s jakom vojskom od deset tisuća ljudi i preko tristo topova ostavio Carigrad i udario prema Beogradu. Uza sve to po Ugarskoj i po Slavoniji nošen je krvavi mač s pozivom narodu na oružje jer je istinska opasnost za državu najveća. U to je vrijeme u Budim pozvan i hrvatski ban Franjo Bačani da se s kraljem pokuša sporazumjeti glede načina kako bi zapravo Hrvatsko kraljevstvo moglo sudjelovati u boju koji se navješćuje. Papinski nuncij Burgio krenuo je upravo poradi nastale situacije u Šlesku i Moravsku da ondje za papine novce kupi plaćenike. Naposljetku ohrabrio se i sam kralj Ludovik II., te je 2. lipnja u državnom vijeću, a u nazočnosti stranih poslanstava, izjavio da će sam glavom poći na vojsku. Nakon toga kralj je rasposlao prema zaključcima posljednjega sabora, na sve strane svoje države pisma kojima poziva plemstvo da se do 2. srpnja oružano sabere u Tolni, kamo će i on do toga roka doći sa svojim kraljevskim postrojbama.

Prateći i dalje vrela, nameće se logična dvojba što se usmjeruje k činjenici tko će zapravo voditi tu vojsku? Papinski nuncij Burgio utvrđuje da nema niti jednoga Ugra koji bi bio podoban voditi takvu postrojbu, a kamoli čitavu vojsku; a u državnom vijeću nema niti jednoga čovjeka koji bi bio vidio gol mač krvlju omašćen. Uz takvo opsadno stanje neki su u trenutku pomislili na erdeljskog vojvodu Ivana Zapolju; ali njega nije volio sam kralj, a k tomu se i sumnjalo da potajno održava veze s Turcima. Drugoga u tom nizu predlagali su nadbiskupa i satnika Pavla Tomorija, no on je u svojoj

čednosti sam priznao da nije dorastao većim ratnim pothvatima. Kraljevi doglavnici odlučili su pozvati stranca, grofa Nikolu Salma, koji je tek prestao biti vrhovnim kapetanom nadvojvode Ferdinanda; no i taj poziv bio je uzaludan i bez rezultata, jer ga je sam grof odbio, tako što se ispričao budući da je star i boležljiv.⁷ Kada su pomislili da su svi aduti izvučeni, sjetiše se junačkoga spasitelja Jajca, hrvatskoga kneza Krste Frankopana. No, hrvatski junak bijaše ljuto uvrijeđen; otišao je u Njemačku, pa je i na taj način pokazivao svoje nesuglasje s time. Oklijevao je s odgovorom, zasigurno i zbog toga što naprosto nije mogao vjerovati da bi se u Ugarskoj mogla sastaviti vojska što bi bila podobna časno se ogleđati s izvrsno uređenom vojskom sultana Sulejmana II. Krsto je Frankopan stoga zasigurno vrlo dobro poznao tadašnje vojničke prilike u samoj Ugarskoj, ali i drugim krajevima toga dijela Europe, o kojima hrvatski kroničar Ivan Tomašić, temeljem nekolicine mađarskih vrela (posebice, *ex lingua ungaricha in linguam latiinam transtuli*) piše na sljedeći način:

Po smrti prevrsnoga kralja Matijaša Ugri, što se tiče vođenja rata, vazda su se pokazali neslavni. Vladislav je vojničku stegu kao i od kralja Matijaša uvedenu vojsku pustio tako propasti da Ugri, koji su tada pod Ludovikom vojevali, nisu imali nikakve ratne vještine, nego samo neku drsku smjelost i zvjerski bijes, kojima su mislili sve Turke već pri prvom sudaru progutati” (nam post prestantissimi regis Matthie obitum Ungari, quod ad bella pertractanda attinet, semper in gloria extitere. Etenim Ladislaus militarem disciplinam, atque a rege Matthia institutos militum ordines adeo labefactari permiserat, ut Ungari, qui tunc sub Ludovico militabant, nullam bellandi periciam,

⁷ ‘Mohács’, Budapest, 2006., 267.-412.

sed solummodo quandam temerariam audaciam ac ferrinum furorem haberent, quo se posse Turcas omnes in primo congressu deuorare presumerent.)⁸

MOHAČKA BITKA PO ISTRAŽIVANJIMA

U vezi s odigranom bitkom 29. kolovoza 1526. godine od Mohača u smjeru juga, postoje još mnoga nerazjašnjena pitanja. Može se reći da su kroz stoljeća povjesničari, arheolozi, istražitelji, zainteresirani za nestanak općine Feldvar.

Zašto je tako značajan nestanak te općine?

Zato jer je prije naseljavanja ovdje odigrana žestoka Mohačka bitka. Možda i otkriće masovnih grobnica daje nekakav putokaz? Istovremeno, i mjesto Bitke može se točnije odrediti. Istraživač, Stjepan Brodarić, kraljevski kancelar, srijemski biskup, Mohačku bitku počinje proučavati iz mnogih vrela.

Opis Brodarića u vezi s upitnim mjestom – selom: *...nasuprot nas pružalo se nadugačko brdo kao kazalište, a iza brda bio je carski tabor. Na podnožju brda pružalo se selo srednje veličine s crkvom, naziv mu je Feldvar. Ovdje su bili smješteni neprijateljski topovi, ovo mjesto što smo vidjeli prostim okom pred kraj bitke bilo je preplavljeno neprijateljskom vojskom, najviše janjičarima koji su područje iza sela potpuno pokrili, a među njima bio je i sultan, što smo kasnije saznali.*⁹

⁸ Davorin, Taslidžić, 'Osmanski pečat', Beli Manastir, 2001., 28.; Vjekoslav, Klaić 'Povijest Hrvata' (od najstarijih vremena do svršetka 19. stoljeća), svezak 4.; Zagreb, 1985., 420.

⁹ 'Mohács', Budapest, 2006., 437.-442.; Davorin, Taslidžić 'Osmanski pečat', Beli Manastir, 2001., 32-34.; Stjepan, Brodarić, 'Mohačka bitka 1526', Vinkovci, 1990., 15.-85.

1. Feldvar je bio smješten na podnožju brda
2. U selu, iza kućica, bilo je područje (tu je trebalo biti mjesta za 10-15 tisuća janjičara, kao i za 5 tisuća ljudi koji su pratili sultana)

Kada je rekao istinu?

Ako analiziramo postupno Brodarićeve riječi, moramo ustanoviti da je u oba slučaja rekao istinu. U prvoj izjavi vidio je iz veće daljine da se selo nalazi na podnožju brijega. Zaista je teško ocijeniti iz velike daljine da ispred jednog dijela brda stoji na primjer crkveni toranj, a koliki je prostor iza njega. Čini se kao da je na podnožju brijega, ako pak priđemo bliže, kao što je to uradio Brodarić kada je s drugim vojnim ustrojem stigao ispred sela, vidio je da između sela i brijega postoji terasa.

Na bojištu se prigodom istraživanja iskopina susrećemo sa zagonetkama. Mohačka ratna ravnica okružena je brijegom, a nedaleko vijuga potok Borza. U kolovozu 1526. godine ova je rječica od silnih oborina narasla. Sultanov dnevnik često spominje teškoće s pokretom, čak se i jedan sukob zbog velikog nevremena morao završiti. Ako je na podnožju brda bilo selo Feldvar, Brodarićevi su se vojnici dva puta trebali mučiti u prijelazu, prvi puta u napadu, a drugi puta u povlačenju. Ovu činjenicu nažalost izostavljaju današnji istražitelji. Ne žele o Borzi ništa reći. Jenö Gyálbkay 1926. godine i dr. László Papp u 60-tih godina bili su blizu otkriću ove tajne, kada su o Borzi pisali da im je prepreka.

Dr. László Papp, znanstvenik, kaže da mu je neshvatljivo zašto Brodarić nije u svom opširnom opisu spomenuo gdje treba tražiti tajanstveno selo - izvanredno je teško nakon više stoljeća pronaći

selo jer stoljetna poljoprivreda i tragovi kućeraka vrlo malo pokazuju. Nije li ipak Kölked - Duboševica bilo to mjesto glavnine bitke!? Spekulirati tek možemo da je najbliža varijanta tijeka bitke baš u ovom kutu, jer sve indicije idu tomu u prilog.

1. Crkva u selu trebala bi stajati 500-100 m ispred brijega da bi se ranije spomenute osmanske postrojbe mogle smjestiti iza nje. 2. U blizini Borze trebala je biti građena (dokaz o tome bit će kasnije objavljen). 3. Srednjovjekovni materijalni dokazi morat će se pojaviti na nekadašnjem mjestu sela. 4. Predmeti upotrijebljeni u sukobima također će se naći na upitnom području. 5. Nekadašnji opisi iz dokumenata trebaju dokazati mjesto Feldvara (naravno, treba istražiti položaj svih mjesta nestalih u ratovanju). József Szücs poznaje više od deset uništenih sela na bojištu. Opisuje Feldvar na temelju materijalnih i pisanih dokaza koje će uskoro i objaviti. Mi dakle, kao i u uvodu, upućujemo samo na dokumente, fotografije i materijalne dokaze. Prema priloženoj karti naznačujemo nestala mjesta sela, koja su prema Józsefu Szücsu pronađena (opis će biti predočen u skoroj budućnosti). Borza smješta pronađeno selo na mjesto gdje smo dva reda nekadašnjih kuća povećali, a mjesto gdje je bila crkva obilježili smo jednim pomanjim križem. Jedna slika upućuje na srednjovjekovno selo: crijep, ostaci zidova, vapno, razni predmeti, alati i jedan srebrni dinar iz vremena Bele IV. Druga, gdje su vidljive turske lopate, landže, buzdovani, janjičarski metci, topovske kugle. Sve ove predmete sakupio je József Szücs svježim dubokim oranjem kod navedenih mjesta. Napravio je redoslijed, ubilježio u zemljovid. Kada i gdje ih je našao? Isto takvu metodu slijedio je kod ostalih opustošenih sela prigodom otkrivanja.¹⁰

---

¹⁰ 'Mohács', Budapest, 2006., 470.

Selska - bara

Istraživanje bojišta zahtijeva da se i dio Hrvatske također istraži jer ako je samo područje Mađarske istraženo metafizika bi mogla učiniti nepravilnu metodu, pa i pogrešku. Mohački Šokci, Stjepan Pavković i Matija Jakšić, boravili su u Hrvatskoj. Promatrali su Borzu na onom području gdje se ulijeva u Selsku baru, pokraj koje se nalazi Duboševica (Selska bara = Selska močvara, ovdje govore o močvari kao o jezeru) čiji sjeverni dio nazivaju Vir. Nekad jezero, danas sadrži puno manje vode nego gotovo pet stoljeća ranije. Razlog: odvod kanalima, unutarjni raspored voda, navodnjavanje i ostalo. Sjeverni se dio isušio, još i danas služi stanovnicima Duboševice kao rudnik pijeska, kojim se koriste prilikom gradnje.¹¹ Mnoge su ljudske kosti ovdje nađene na dnu nekadašnjeg jezera. Moguće je da je Borza donijela s Mohačke bojišnice tijela, a možda su Turci bacali tijela u jezero, umjesto pokapanja. Smatramo da se najžešći sukob odigrao pokraj Borze kod nestalog sela. Tajanstveni, toliko traženi, Feldvar treba istražiti kraj Borze.

Pusu-Kelesesi

Kada su Turci zauzeli i srednji dio Mađarske (1541 godine) na Mohačkom bojištu, okruženom brdima, sagradili su crkvu kao spomen na veliku pobjedu, nazvali su je *Pusu -Kelesesi*, što u prijevodu znači crkva-zasjeda. Ovaj čudan naziv je valjda u bitci korišten; mnogo raspravljana zasjeda upućuje na lukavstvo (autor: *rumelijska turska vojska prije mađarskog napada razdvojila se na dva dijela, te ih je namamila ispred topova*). Moguće je da su odavde s

---

¹¹ Istraživanja i dokumentacija Zavoda za baranjku povjesnicu Beli Manastir, ljeta 2008. godine

podnožja brijega krenuli skrivajući se da bi vojska Bali-bega i Kliosreva došla iza leđa Mađarima, napala ih i opljačkala tabore. Crkva je poslije turske vlasti nestala. Arheolozi ostatke istražuju može se reći stoljećima. Građena je na uzvisini, pri spajanju Osječkog puta s brijegom. Veliki dio ovog područja pokrivaju šume. Dubokim je oranjem mnogo turskih cigala došlo na površinu. Stariji su stanovnici iz Duboševice također potvrdili da su nekada na spomenutom mjestu nađeni ostaci. Na početku stoljeća još su stajali zidovi visoki otprilike 1,5 – 2 metra. Osnova je u obliku šesterokuta. Iz stranica su virile željezne karike na koje su vjerojatno vezali konje vjernici prigodom dolaska u crkvu. Inače, *Pusu - keleses* je turski naziv i danas živi u jeziku ovdašnjeg stanovništva, prvo kao Pusiklica, kasnije kao Busiglica. Prvobitno je označavao jednu crkvu, a danas se tako naziva dio šume, gdje se nalaze tragovi crkve.

Mjesto mađarskog tabora

Traju i dalje rasprave između povjesničara o tome gdje se nalazio mađarski tabor. Iz rasprave Gena Gyalókaya, Lászla Pappa i Józsefa Holuba želim predstaviti i osobno ustanovljena iskustva. Vođe iz Bate, Tomori i Zapolja, sa sobom su povelj Poljaka Gnojnszskog koji je bio vičan smještaju tabora – u Mohač su pošli zbog oznake mjesta tabora. József Holub potanko razlaže na osnovi povijesti Istvánffyja koji razlozi odlučuju o izboru mjesta za taborovanje. Uzimajući to u obzir, kao i mogućnost položaja terena, doći ćemo do točno označenog mjesta. (...) Do izbora za dobro mjesto taborovanja nije bilo lako doći, pogotovo ako je taborovanje bilo potrebno za dulje vrijeme, a ne samo za odmor. To svjedoči da su za tu svrhu slani časnici visokih činova. Prvenstveno je bilo potrebno obratiti pažnju da izabrano područje bude blizu šume i vode i da se lako može doći

do hrane u okolini. O učvršćenju tabora piše sljedeće: (...) za osiguranje tabora danonoćno je određena straža dežurala. Za vrijeme sukoba za svaki slučaj postavljena je jaka straža radi obrane. Za vrijeme Mohačke bitke 2.000 vojnika je čuvalo tabor... Njih je vojska bega Balija protjerala za vrijeme bitke iza leđa mađarske vojske. Vojnici Tomorija i Perenya pobunili su se kada su se na zapovijed ratnog savjeta morali povući iz močvara Karašice ispod Mohača u tabor jer ih je kod obrambene crte vrlo lagano mogla turska vojska zaustaviti. Kada su se 25. kolovoza spojila dva tabora.¹² Tabor je od Mohača udaljen otprilike pola milje u pravcu juga, označuje Brodarić, a prema Gyalokayiu jedna milja je 8.353 metara. Barna Halmay procjenjuje da je u pitanju udaljenost od 7,5km. László Papp¹³ drugu procjenu smatra vjerojatnijom. Istvanffy utvrđuje mjesto tabora na udaljenosti 2-3.000 koraka od Mohača. Dobro je točno znati koliko je metara u milji jer se tada položaj može odrediti precizno. Uništeno selo Čele može se i danas naći na pola milje od Mohača u pravcu istoka. Ako pogledamo prvotni zemljovid i uzmemo u obzir tvrdnje Józsefa Holuba u odnosu na mjesto tabora, kao i na gore rečene razdaljine, onda moramo prihvatiti da je tabor bio postavljen kod nekadašnje Kelkedi-čarde.¹⁴ To opetovano upućuje da je ipak, bitka bila u blizini Selske bare i Vira!? Na zemljovidu je vidljiv, a u stvarnosti je dobro prepoznatljiv teritorij. U pravcu juga od Mohača i danas jest prirodna, možda i umjetna, udubina gdje

¹² Béla, Kiss, 'A Mohácsi csata a legújabb kutatások tükrében', Horvátországi Magyarok szövetsége, 'Évköny', sv. 3., Osijek-Eszék, 1981.,206-232.; Istraživanje i dokumentacija Zavoda za baranjku povjesnicu Beli Manastir, ljeta 2010. godine

¹³ László Papp, 'A mohácsi csatahely kutatása. Különnyomat a Janus Pannonius Múzeum, 1960. évkönyvéből, 212.

¹⁴ Béla, Kiss, 'A Mohácsi csata a legújabb kutatások tükrében', Horvátországi Magyarok szövetsége, 'Évköny', sv. 3., Osijek-Eszék, 1981.,206-232.

su bila smještena kola koja su služila za obranu tabora. Na putu od Mohača prema Osijeku u pravcu istoka na području Dunava, 93 metra iznad morske površine, na najvišem dijelu ravnice, bilo je pogodno mjesto za taborovanje. Prema gornjim dokazima na ovom je području bilo mjesto mađarskog tabora jer je pružalo brojne mogućnosti: vodu za pojenje, široke livade za pašu, uzvisinu u ravnici za obranu. Također, treba reći da veliki broj nacrtanih zemljovida označava mjesto mađarskog tabora. Godine 1975., prigodom iskopavanja masovne grobnice za pripremanje spomen-parka, nađeni su novi, manji grobovi. Pozivajući se na Lászla Pappa, dana je potvrda (vidi: Dunántúli Napló br. 3. prosinac 1975. godine) da je ovdje mogao stajati mađarski tabor okružen kolima. László je Papp pisao o tome 1960. godine. Prvo se poziva na turske pisce koji potvrđuju i spominju mađarski tabor. Brodarićevo opisivanje ovako analizira: (...) Brodarić ne govori o pojačanju tabora što je upadljivo jer opširno navodi pojedinosti, čak i odluku po kojoj se vojska mora okružiti kolima jer kralj raspolaže s dosta konja. Odluka je izvršena prve večeri Bitke, no iako su se počeli ograđivati kolima, ubrzo su od toga odustali. O masovnim grobnicama pretpostavlja: (...) ¹⁵ moguće je da su kopači grobova donijeli vijest o tvrđavi od kola koju su počeli graditi prve večeri boja i ubrzo odustali. Zašto je mislio da je mađarski tabor bio više od milje južno od Mohača, tj. na manje važnom obrambenom mjestu, umjesto na mjestu koje je vidljivo na zemljovidu, a to je područje Kelkedi-čarde? Jasno je rekao da je pola milje udaljeno od Mohača, odnosno 2-3.000 koraka, kao i okolica Kelkedi-čarde. Razlog vidimo u tome što László Papp tada još nije znao da toliko traženo selo Feldvar, središte bit-

---

¹⁵ 'Tanulmányok Mohács történetéből', Mohaç, 1993., 49.-74.

ke, nije neposredno na jugu ispod brijega stajalo, nego 1-2 km bliže otkrivenim masovnim grobnicama.¹⁶ Prema našem mišljenju 1960. godine dvije masovne grobnice, koje su iskopane, označile su mjesto drugog mađarskog korpusa, kao i mjesto obrane za dva topa desnog krila vojske. Rješenje točnog i autentičnog opisa Mohačke bitke polazi iz dva pravca: uzima pod kritičku analizu do sada objelodanjenu ogromnu literarnu građu, zatim na osnovi izvorne suvremene dokumentacije najvjerodostojnije prikazuje situaciju na bojišnici. Od velike koristi bili su još i arheološki nalazi te rezultati istraživanja zadnjih trideset godina. Promatranja koja su članovi Zavičajnog kluba obavili u Mohaču na mjestu događaja dovedena su u sintezu s literaturom. Studija s pomoću priloženih mapa i nacрта daje jasan pregled zbivanja u borbi, ističući i objašnjavajući neke kritične, sporne probleme.

Novi ustrojbeni oblici djelovanja na osvojenom prostoru

Bitka na Mohačkom polju bila je jedna među brojnim u sukobu europskoga kršćanskog svijeta s turskim islamskim osvajačima.¹⁷ Dakako da je sam ishod, koji je očitovan u nezapamćenoj pogibelji udruženih ugarsko-hrvatskih vojnih postrojbi, kako su to neki u tadašnjoj Europi podcrtali pogibelj kršćanskih nesložnih, neodlučnih, ali ujedno i nespremnih velmoža i vojskovođa, zacijelo nije teško spoznati da je sama bitka bila iznimno okrutna, prije svega krvava i bespoštedna. Istina, nije bila krvavija od onih ranijih i dru-

¹⁶ 'Tanulmányok Mohács történetéből', Mohaç, 1993., 49.-74.

¹⁷ J., Folker, 'Mohács történet', Mohács, 1900.- B., Unyi, 'A mohácsi ferencesek története', Gyöngyös, 1943. - T., Macan, 'Povijest hrvatskoga naroda', Zagreb, 1992., 123, 1282.-183. - J., Šidak, 'Histirijska čitanka za hrvatsku povijest', I., Zagreb, 1953. - M., Barada, L., Katuić, J., Šidak, 'Hrvatska povijest', Zagreb, 1943.

gih, ali je za posljedicu donijela goleme teškoće. Možda je zapravo čin nejedinstva zemaljskih gospodara doveo do izbijanja brojnih nemira, građanskih ratova napose. K tomu, izbile su nakon smrti Ludovika II. i borbe, glede nasljednika na samom prijestolju, i to između Ferdinanda i Ivana Zapolje. Uza sve te igre u svezi s pozicijom na dvoru, prvi se iskreno nadao potpori njemačkog vladara, dok je drugi očekivao potporu samoga sultana. Osmanska je uprava unutar osvojene Ugarske uređena prema Sulejmanovim zamislima: golemo područje ustrojeno je kao dva vilajeta – budimski i temišvarski. Početkom XVII. stoljeća uređeni su jegarski i kniški vilajet. Svaki od spomenutih vilajeta vodio je, ili je bio na njegovom čelu, beglerbeg paša, kao područni i vojni upravitelj. Nadalje, unutar ustrojenog sustava vilajet se dijelio na sandžake, a upravljao je svakim od njih sandžak-paša sa svojim najbližim suradnicima, savjetnicima. Budući da je temom vezano područje Baranje, treba promotriti i situaciju na tom području. Tako je primjetno da je tu postojalo nekoliko takvih upravno-teritorijalnih jedinica. To su: sečuško-mohački, pečuški i sigetski sandžak. Manja ustrojbeni jedinica od sandžaka bila je nahija; u sjedištima sandžaka bile su turske vojne postave, primjerice, u Branjinom Vrh, Dardi, Mohaču, Pečuhu, Sečuhu i drugima. U svim takvim postavama činili su ih: janjičari, martolozi, reisi i ulugedži (konjanici), dok su rijekama Dunavom i Dravom plovili šajkaši zvani gereni.¹⁸ Ono što se čini bitnim naglasiti jest činjenica kako je i za turske vladavine, odnosno uprave, zemlja bila carska, ali su se njome i dalje koristili dotadašnji vlasnici, ili ju je sam sultan darivao kao vojnički posjed

¹⁸ F., Šišić, 'Pregled povijesti hrvatskog naroda', Zagreb, 1962., 308-312. - J., Botorac, 'Katolička crkva u Slavoniji za turskog vladanja', Zagreb, 1970. - F., Várady, 'Baranya multja és jelenje', I-II., Pécs, 1897., i dr.

(leno). Takav oblik ustroja primjenjivala je, primjerice, istina u novom dobu, srpska vladajuća klika sa svojim solunskim dragovoljcima nakon Prvoga svjetskog rata na osvojenim nersrpskim zemljama. I to je zapravo primjer kako se povijest itekako ponavlja! Jedino kada ističemo takav oblik darivanja od sultana, treba pripomenuti da je ipak zabilježena razlika u odnosu na ugarsko leno, koje je zapravo bilo nepokretan posjed, dok je dirlik, tzv. istočno leno, bio prihod od posjeda; u zapadnom je pak društvenom sustavu posjed mogao steći samo plemić, dok je u turskom pak svaki hrabri musliman. Dakako da su to gotovo uzorkom preslika rabili poslije i Srbi. Osmanski su se vlastelini, spahije, razlikovali u veličini posjeda, odnosno prihoda (zijamet, timar), a zemlju su obrađivali seljaci, raja, koji su bili obvezni plaćati sultanu harač.¹⁹ U etničkom i vjerskom smislu hrvatska Baranja bila je pod stoljetnim političkim pritiskom tadašnjih velikih sila. Pod istim utjecajem mijenjala je vjersku sliku, etnički sastav, ali i toponime mjesta. Toponomastika Baranje puna je kroatizama, hungarizama i germanizama, te u novije vrijeme turcizama i srbizama; promjena etničkog i vjerskog sastava stanovništva utjecala je i na promjenu unutar toponomastike. Raznolikost etničkog i vjerskog sastava Baranje, te različiti toponimi, istovremeno su i bogatstvo hrvatske Baranje. Od najranijih spomena Baranje u povijesnim vrelima, spominje se Baranja sa svojim župama u sastavu katoličkih biskupija. Početkom XV. stoljeća, turskim osvajanjem Baranje, dolazi islam, a s njim protestantizam i pravoslavlje. Početkom XVIII. stoljeća javljaju se i druge protestantske religije i

¹⁹ J., Bösendorfer, 'Crnice iz Slavonske povijesti', Zagreb, 1910.- isti autor: Nešto malo o našoj Baranji, Osijek, 1940. (reporint tisak: Beli Manastir, 2010.), I., Ácsády, 'A jobbágy-ság története', Budapest, 1906., E., Pavić, 'Ramus vizidantis olivae' (...), Budae, 1766.- G., Čevapović, 'Catalogus' (...), Budae, 1823. - K., Leuschner, 'Die landwirtschaftlichen und sozialen Verhältnisse' (...), Jena, 1888. i dr.

židovska vjeroispovijest. Do Mohačke bitke 1526. godine nije bilo pravoslavaca u Baranji i Podunavlju, koji će se doseljavati zajedno s turskom najezdom, ali će se i raseljavati unutar Baranje, naročito za vrijeme velike Rakoczijske bune 1703-1711. godine. Katolička je crkva ponovno ustrojila svoj život u Podunavlju i Baranji poslije turske okupacije Baranje. U prvoj polovici 18. stoljeća sastavio je Josip Brüsztle, župnik u Olasu, svoj popis stanovništva, posebno pravoslavne vjeroispovijesti, a koji se odnosi i na hrvatsku Baranju. Brüsztle navodi kako 1721. godine u Popovcu postoji pravoslavna župa, da im je crkva od pletera i blata i da ima 500 vjernika zajedno iz Popovca, Monoštora i Branjinog Vrh. Navodi se kako je Branjin Vrh 1700. godine bio grad (oppidum), a stanovnici su bili katolici i ne spominju se pravoslavci. Do dolaska je Turaka Baranja bila u vjerskom pogledu katolička zemlja, ali tada su mnogi stanovnici raseljeni, tako da je 1543. godine nabrojeno tek 68 župa. Bijegom katoličkog svećenstva pred Turcima napušteni preostali puk uglavnom je preuzeo reformatorski pokret, koji se tada u Baranji širio. Već oko polovice 16. stoljeća Mihajlo Starin na čelu vjerskog pokreta organizirati će 25 župa u donjoj Baranji, današnjoj hrvatskoj Baranji. Isti Starin postat će i prvi kalvinski superintendent za Baranju sa sjedištem u Lugu. Za kalvinskog pokreta, po mišljenju Josipa Bösendorfera, mnogi su se Slaveni pretopili u Mađare, osobito u Ormanyságu, gdje gotovo svi Mađari imaju izričiti slavenski tip i slavenski su se tragovi održali samo u narodnoj nošnji, koja je do danas sačuvala slavenske tragove. Usporedno s kalvinizmom stao se u Baranji širiti i unitarizam (arijanizam), ali pokret nije imao osobite uspjehe. Dolaskom Turaka ušla je u Baranju pored islama i pravoslavna religija. Prvi su Srbi u Baranju došli kao turske pomoćne čete (martolozii) ili kao izbjeglice. Turski defteri ne spominju Srbe, nego Iflandijce, koji su iz okolice Strumice naseljeni u mo-

hački sandžak. Ti Ilandijci naselili su Topolje, Draž, Popovac, Bolman i druga mjesta. U Dražu i Topolju se napominje kako je bivši grčki trgovac (Krstó Peičić) prešao 1711. godine na katolicizam i postao svećenik te napisao nekoliko knjiga na hrvatskom jeziku. Za Dardu se napominje kako su je pod Turcima naselili Rašani da 1721. godine katolika ima 160, a pravoslavnih 620, te da je blizu katoličke crkve pravoslavno groblje. Za župu Čeminac se napominje kako je u Karancu 1757. godine bilo 5 njemačkih katoličkih porodica, a u Jagodnjaku ni jedna, već su tu pretežito pravoslavci. Doseljeni su Nijemci u Jagodnjaku imali 1845. godine svoju kapelicu. Vizitacija 1721. godine u župi Luč nalazi filijale u Branjinom Vrhú i Šumarini. Stanovnici su svi do jednog dalmatinskog jezika, a od 1721. godine župnik im je Pavao Lepi Dubrovčanin. Za župu Beli Manastir (Pélmonostor) navodi se 1733. godine da je slabo naseljena, ali je već broj stanovnika od 1757. godine porastao doseljavanjem 406 Nijemaca. Iz navedenih bilježaka Brüsztla vizitacijama nekoliko župa, razabire se da su sjeverni dio Baranje Srbi naselili pod Turcima. Zanimljiv je Brüsztleov opis tadašnjih Srba. Prvi pak njemački kolonisti u Baranju dolaze u masovnijem broju 1720. godine, a već 1726. godine imaju dvanaest naselja, od toga u hrvatskoj Baranji veće im je naselje Monoštor. Dolaze na pozive vlastele i državne komore iz austrijskih, bavorskih, porajnskih i sudetskih provincija. Službeno je naseljavanje u vlastelinstvu Belje započelo 1770. godine gdje su Nijemci s 312 obitelji pristigli iz temišvarskog Banata, od toga je 76 obitelji razmješteno u Lug i 89 obitelji, u sjeverni dio hrvatske Baranje, oko Udvarda. Naseljavanje nije pogodovalo stanovnicima Baranje te su mještani porušili humke odmjerene zemlje za Nijemce, naprimjer u Kopačevu. Ipak, naseljavanje je potrajalo do 1790. godine uz brojne teškoće, težak rad i boleštine. Mađara je u isto vrijeme u hrvatskoj Baranji bilo malo, što

svjedoči naputak 1702. godine mađarskim zastupnicima u državnom Saboru u Požunu, kako je županija naseljena pretežno slavenkim elementom (*ut plurimum ex Slavenis constarent*) te od tada Mađari počinju brojno rasti. Židovi se u Baranji pojavljuju tek 1770. godine kada ih je bilo samo 3, a od tada se brojem uvećavaju, baveći se pretežito trgovinom. Uz Mađare i Nijemce od početka 18. stoljeća, Hrvati su treći nacionalni i kulturni element u hrvatskoj Baranji. Ojačani su priljevom bosanskih katolika u Baranju, napose u grad Pečuh. Godine 1837. bilo je 3.640 Hrvata, 5.305 Mađara i 4.400 Nijemaca. Za Hrvate će u Pečuhu barun Makar de Makarhegy još 1721. godine u napuštenoj Mehmed-aginoj kući otvoriti hrvatsku školu (*schola croatica*), koja će raditi sve do 1860. godine. U Mohaču su bosanski franjevci otvorili i gimnaziju u kojoj će se baranjski Hrvati obrazovati za visoke položaje u civilnom društvu i crkvi. Poslije izгона Turaka iz Baranje komorski administrator Laszlo Nagy izvršio je prvi popis stanovništva u tada pustoj Baranji, upisavši 273 sesije i 2.554 obitelji, što je po Acsádyjevom računanju bilo oko 15.234 ljudi. Po Acsádyju 1715. godine Mađari su imali većinu u Baranji: Mađara je 17.070 ili 69,31%, Nijemaca 1.098 ili 4,46%, Hrvata i Srba 6.444 ili 26,16% i Slovaka i Rusina 18 ili 0,07%. Broj stanovnika poslijeratne Baranje od 1687. do 1720. godine se podvostručio. Po vjeroispovijesti 1921. godine 71,2% stanovnika Baranje su katolici, 13,6% su kalvini i evangelići, 13,6% su pravoslavci, i 0,7% su židovi. U okolnostima velikosrpske politike Kraljevine Jugoslavije mijenjaju se i omjeri vjerskog sastava stanovništva Baranje. Katolika 1930. godine ima 62,5%, pravoslavaca 22,3%, reformiranih i luterana 11,3% i ostalih ima 1,1%. U okolnostima socijalističke Jugoslavije i antivjerske politike, broj se vjernika, barem po statističkim podacima, znatno smanjio. Etnička slika Baranje 1961. godine statističkim podacima je

zabilježila: Hrvati 23.514, Srbi 13.698, Mađari 2.644, i ostali 3.572. Ukupno je tada Baranja imala 43.428 stanovnika. Toponomastičke i vjerske karakteristike južne Baranje odaju kako je Baranja konglomerat stoljetnih različitih interesa i nastojanja, kako se u Baranji miješaju u toponomastici kroatizmi, hungarizmi i germanizmi, odajući značenje nastanka imena mjesta. U vjerskoj je strukturi Baranja mijenjala svoje omjere, naročito, od kraja XVII. stoljeća do danas. Ipak, od srednjeg je vijeka većinsko stanovništvo Baranje uvijek bilo katoličko, dok se broj protestanata, naročito kalvina i pravoslavaca, tijekom stoljeća mijenjao u drugoj najbrojnijoj vjeroispovijesti Baranje. Različitost narodnih kultura i vjeroispovijesti je kulturno bogatstvo hrvatske Baranje kroz vijekove do danas.²⁰

ORGANIZACIJA VLASTI

Nakon pobjedonosne bitke kod Mohača (1526. godine) i uspostave stalnih pozicija na osvojenom prostoru slijedila je privremena uprava do osnivanja prvih uprava do uspostave stalne vlasti u okviru *Mohačkog sandžaka*.²¹ Budimski pašaluk (beglerbegluk, ejalet)

²⁰ Ivan, Balta, 'Toponomastičke i vjerske specifičnosti hrvatske Baranje', izvorno stručno izlaganje na znanstvenom forumu s međunarodnim sudjelovanjem, *Stoljeća opstojnosti, od Savojskog do modernog Belja*, Kneževu, 17. i 18. rujna 1998. – Alojz, Resch de Leweld, 'Universalis schematismus ecclesiasticus ven. cleri roman. et graecocatholici saecularis et regularis in regno Ungariae partimque eidem adnexarum pro anno 1842.-3'. Buda, 1884. – Josip, Brützle, 'Recensio universis cleri episcopatus Quinque-ecclesiensis, I.-IV'. Pécs, 1876.-1880. – Josip, Bösendorfer, 'Nešto malo o našoj Baranji', Osijek, 1940., 16.-17. (reprint tisak Beli Manastir, 2010.) – Max, Hölbing, 'Baranya vármegyének orvosi helyirata', Pécs, 1845., 85.-89. – Ignacz, Ácsady, 'Magyarország népessége a pragmatica sancto korában', Budapest, 1896. – Stevan, Mihaldžić, 'Baranja od najstarijih vremena do danas', Novi Sad, 1937., 420.-421. – Savezni zavod za statistiku FNRJ: Popis stanovništva 1961., Beograd, 1962.

²¹ Šire pojašnjenje bi bilo možda u činjenici da se Osmansko Carstvo u vrijeme osvajanja Bosne prostiralo se na dva kontinenta, Aziju i Europu. Početkom 16. stoljeća, svoju vlast

naziv za administrativno-teritorijalnu, vojno-upravnu jedinicu u europskom dijelu Osmanskog Carstva, u srednjem Podunavlju, sa središtem u Budimu nakon njegovog zauzeća 1541. godine. Postojao je od 1541. do 1686. godine. Tom pašaluku pripadala je i Baranja. Nas prije svega zanima stanje u Branjin Vrškoj nahiji o čemu i dnosimo bitne opise: Među popisima na turskom, napisanih arapskim pismom, koji su nakon oslobođenja Budima 1686. bili poslani u Beč, gdje ih je prevodio na njemački *Heinrich Christoph Schweigler*, nalazi se i Popis sela i trgovišta u Nahiji Branjin Vrh iz 1628. Rukopis prijevoda nalazi se i čuva u Finanz u. Hofkammerarchivu u Beču, u Zbirci rukopisa. Nahija Branjin Vrh obuhvaćala je 44 sela i naselja sa 972 seljačke kuće, točnije kazano kućice. Osim imena mjesta, izvornik na turskom sadrži i broj seljačkih kućica u svakom mjestu, tko su njihovi vlasnici, koja su mjesta trgovišta gdje stalno borave turski carinici (emini). Imena mjesta, kako ih je prevoditelj *Scwegler* pročitao i napisao, uvelike su izobličena i zbog toga u velikom broju gotovo nerješiva. Naime, u povijesnim topografijama Županije Baranje nema bliskih ili približno sličnih imena naselja, ili mi je ponestalo maštovitosti da bih to uočio.

Nahija Branjin Vrh

Borkuth ima 9 seljačkih kućica (*Hasl, Hausl*)

Sen Martin ima 6 seljačkih kućica

---

uspostavilo je u sjevernoj Africi, ali se posebno značajno širilo u Europi na teritoriju Ugarske. Prostranom državom upravljao je sultan, koji je imao neograničenu vlast. Bio je vrhovni, civilni, vojni i vjerski poglavar. Da bi lakše upravljao Carstvom, podijelio ga je na pokrajine- ejalete, koje je činilo nekoliko sandžaka. Sandžak je bio podijeljen na kaze i nahije. Od dviju ili više nahija bili su obrazovani kadiluci (sudski okruzi), u kojima su sudsku vlast obnašale kadije.

Vestos ima 6 seljačkih kućica. *Vschin* ima 9 seljačkih kućica. *Marok* ima 16 seljačkih kućica. *Sendegs* ima 13 seljačkih kućica

Orman ima 17 seljačkih kućica

Deravath

Lipova ima 48 seljačkih kućica, od kojih 24 mađarske i 24 vlaške odnosno rackih

Lutsch ima 12 seljačkih kuća

Gdsesan ima 8 seljačkih kuća

Scharok ima 16 seljačkih kuća

Tesengdse ima 5 seljačkih kuća

Bodola ima 5 seljačkih kuća

Lak ima 20 seljačkih kuća

Ivan ima 20 seljačkih kuća

Sarkan 17 seljačkih kuća

Sometin ima 21 seljačku kuću

Lab ima 22 seljačke kuće, od kojih 15 vlaških ili rackih, i 7 mađarskih

Herenigds ima 32 seljačke kuće

Tschemestin ima 8 seljačkih kuća

Kisfaluba ima 18 seljačkih kuća

Helmen ima 28 seljačkih kuća

Ivanib ima 44 seljačkih kuća, od kojih 20 vlaških ili rackih, a 24 mađarskih

Assfaluba ima 37 seljačkih kuća, od kojih 13 mađarskih, a 24 vlaških ili rackih

Hovar ima 5 seljačkih kuća

Erkindi ima 18 seljačkih kuća
Mersel ima 16 seljačkih kuća
Sabar ima 11 seljačkih kuća
Emiklosch ima 7 seljačkih kuća
Schascha ima 28 seljačkih kuća
Sodarasch ima 12 seljačkih kuća
Sugath ima 6 seljačkih kuća. Hesgdse ima 7 seljačkih kuća
Hesgdse ima 7 seljačkih kuća
Vilaktscha ima 5 seljačkih kuća
Kristor ima 26 seljačkih kuća
Trgovište Karanza ima 60 seljačkih kuća, gdje boravi carinik
Trgovište Sulusch ima 115 seljačkih kuća, gdje stalno boravi carinik radi prijevoza (skele) preko Dunava
Trgovište Laskova ima 85 kuća. (gdje se također nalazi carinik)
Trgovište Felischmartha ima 87 kuća koje posjeduju podložnici (raja), a tu je i turski carinik
Enek podložan (selu) *Darasch* ima 7 kuća, koje su vlaške odnosno racke
Lachkofaluba ima 28 seljačkih kuća, od kojih 15 mađarskih i 13 rackih

Od ukupno 972 seljačke kuće na području nahije Branjin Vrh bile su u vrijeme popisa 892 mađarskih seljaka (podložne raje), dok ih je samo 80 pripadalo Vlasima, odnosno Racima. Gotovo jedna trećina sela imala je od 5 do 10 kuća, a više od 10 do 30 kuća znatno više od jedne polovice svih sela na području cijele nahije. Od ukupno 44 sela i naselja samo njih osam imala su 508 kuća, ili 53% svih

kuća u odnosu prema preostala 36 sela. Najveće selo i trgovište upitna imena Sulusch ima 115 seoskih kuća, gdje se nalazi turski carinik i ubire taksu za prijevoz preko Dunava. Trgovište je i selo Zmajevac (Vörösmart) sa 87 seoskih kuća i turskim carinikom koji ubire tržne takse i trošarine. Jednako tako i selo Lug sa 85 kuća, a turski carinik naplaćuje uobičajene takse i pristojbe za prodanu ili kupljenu robu na mjesnoj tržnici. Premda znatno manji, sa 60 kuća, bio je i Karanac trgovište, u kojem boravi carinik i obavlja svoju dužnost. Ako se izuzmu trgovišta, cijela je nahija Branjin Vrh u vrijeme popisa bila vrlo slabo nastanjena. Koji je ona prostor tada obuhvaćala nije moguće pouzdano utvrditi zbog upitnosti imena većeg broja sela i naseља Od puštanja u promet glasovitog Sulejmanova mosta od Osijeka do Darde 1566. započeo je brži razvoj prometa robe i ljudi u cijeloj Baranji. Osim prometne uloge most je istodobno bio i od izuzetne strateške važnosti, budno stoga čuvan dan i noć. Ubrzo nakon završetka gradnje mosta uslijedile su i upravne promjene. Kao mostobran i prilaz mostu, cijeli prostor od Darde sve do rijeke Drave nasuprot Osijeku izdvojen je iz nahije Branjin Vrh i priključen kadilukui nahiji Osijek u sandžaku Požega. Na takav zaključak upućuje i svjedoči popis Darde iz 1698. g. u kojem se kaže da se ona nalazi na granici Kraljevine Ugarske (...in Confiniodes Konigreich Hungarn). Jednako tako da je podložno stanovništvo davalo desetinu sandžakbegu u Mohaču. Zahvaljujući svome položaju Darda ubrzo izrasta u gradić (palanku), a na prilazu mostu sagrađena je i tvrđavica s nekoliko manjih topova, gdje stalno boravi turska posada. Prema bilješci iz 1618. g. na mostu je danonoćno stražario 31 turski vojnik uz dnevnu plaću od 202 akče. Koliko je bilo vojnika koji su stražarili na mostu s osječke strane, nije poznato. Pojačan nadzor nad mostom uslijedio je 1599. g. kad je izbio ustanak potlačene raje

u Slavoniji koju predvode hajduci, oštećuju i pale Sulejmanov most. Održavanje i nužni popravci Sulejmanova mosta bili su višestruko iznad ljudskih mogućnosti malobrojna stanovništva sve do Mohača, uključivo i nahiju Branjin Vrh. Da osiguraju dobro stanje mosta i stalnost prometa preko njega, Turci su bez obzira na udaljenost nametnuli raji Tordinaca, Našica, Vukojevaca, Poljanaca, Bickog sela, Gundinaca, Sikirevaca, Donjih Andrijevac, Oprisavaca, Garčina, Gromačnika, Slobodnice i Retfale kod Osijeka u Požeškom sandžaku vrlo tešku obavezu popravljanja i održavanja mosta. Osim toga, morala je raja u Retfali još i stražariti na mostu. Unatoč manjkavosti u prijevodu na njemački, Zbirni popis nahije Branjin Vrh iz 1628. vrijedan je povijesni izvor o broju sela i većih naselja, općem stanju naseljenosti i etničkom sastavu stanovništva na prostoru o kojemu je riječ.²² Prvim budimskim beglerbegom imenovan je vezir Sulejmanpaša, pretpostavlja se da je podrijetlom bio Mađar. Tijekom daljnjih osvajanja u Mađarskoj Turci su u važnije zauzete gradove smještali sjedišta sandžaka, pripajajući ih Budimskom pašaluku. Dželal-zabe Mustafa Čelebi (umro 1567. godine) u svojim povijesnim spisima kaže da Budimski ejalet ima 18 sandžaka.²³ Za navedeno se razdoblje može tvrditi da je prostor Baranje djelomično bio opustošen i nenaseljen, uslijed stradanja domaćeg stanovništva. No, i bolesti

---

²² Rukopis prijevoda Zbirnog popisa sela i trgovišta u Nahiji Branjin Vrh iz 1628. nalazi se i čuva u Finanz u. Hofkammerarchivu u Beču, u Zbirci rukopisa. Nahija Branjin Vrh obuhvaćala je 44 sela i naselja sa 972 seljačke kuće, točnije rečeno kućice. Osim imena mjesta, izvornik na turskom sadrži i broj seljačkih kućica u svakom mjestu, tko su njihovi vlasnici, koja su mjesta trgovišta gdje stalno borave turski carinici (emini). Više o tome: dr. sc. Ive Mažuran, Zagreb, u: Osječki zbornik, svezak XXIX./2009., Muzej Slavonije Osijek, 177-179.

²³ Hazim, Šabanović, 'Budimski pašaluk', 'Enciklopedija Jugoslavije' (II - Bje-Crn), Zagreb, 1982.

kao što je kuga, ali i ratna stradanja, glad, kao i druge nepogode, bitno su utjecali da se stanovništvo znatno prorijedilo. Povratkom s mohačke bojišnice 1526. godine, Turci zaposjedaju Baranju, ali i Osijek. Stvarne štete od ratnih pohoda nisu bile tako velike te se moglo započeti sa njihovim otklanjanjem tako da se zima spremnije dočeka, iako zabilješke kroničara i tadašnjih putopisaca govore suprotno.²⁴ Osmanske vojne snage u nezaustavljivom pohodu dalje osvajaju naše krajeve i ubrzo uspostavljaju svoj ustrojbeni oblik vlasti. Tako je u predahu od tek nekoliko godina došao sultan Sulejman opet u Osijek, 1541. godine, prešao Dravu, zaposjeo Budim i južnu Ugarsku, te ih priključio Osmanskom Carstvu. Tim je potezom zapravo područje Baranje, kao i sam grad i tvrđava Osijek, postali žila kucavica na tom središnjem prometnom pravcu, koji je vodio od Budima, Pečuha, preko Osijeka dalje k Istoku! Značajnim se čini jedno razdoblje osmanske vladavine, uoči pohoda velikoga vezira Kara Mustafa-paše na Beč 1683. godine, u kojem vremenu Baranja doživljava svoje stvarne zvjezdane trenutke, u kojemu doseže do gotovo vrhunca svestranog razvoja u sklopu tadašnjeg velikog Osmanskoga Carstva. Razumljivo, kao i sve u životu, tako je i ovo područje, nakon uspona imalo i svoje padove, a sve se to vrlo brzo, poput bujice, kretalo i za vrijeme sto šezdeset jednogodišnje osmanske vladavine.

ŠIRENJE ISLAMA I VJERSKE ORGANIZACIJE I INSTUITUCIJE

Zacijelo da je najznačajnija promjena što je nastupila uspostavom osmanske vlasti na prostoru Baranje znakovito širenje islama

²⁴ Thury, Jozsef, o.c.,II., Lufti-pasa, p. 12; Ferdi-pasa, p. 65, 66; Musztafa Dselalzade, p. 177; Kemalpasazade, Mohacsname, p. 230.

kao vjerskog pokreta. Ono se odvijalo postupno i potpuno dobrovoljno. Tijekom 15. stoljeća širenje islama zahvatilo je sve krajeve pod osmanskom vlašću, ali je broj muslimana u tim mjestima još uvijek bio mali. Najintenzivnije prihvaćanje islama nastupilo je u drugoj polovini 16. stoljeća.²⁵ Širenjem islama na prostoru Baranje pojavljuje se i nastaje rani razvoj protestantizma, odnosno kalvinizma. Pojava protestantizma na prostoru Baranje tijesno je povezana s porazom kod Mohača, obzirom da su nove političke okolnosti i naklonost osmanskih vladara prema protestantizmu pogodovale njegovu širenju. Protestantska reformacija koja je u 16. stoljeću zahvatila značajan dio Europe²⁶ nije zaobišla ni današnje hrvatske krajeve, posebice Slavoniju i Baranju. Koliko je baranjski protestantizam bio snažan u 16. stoljeću, svjedoči i glasovita Sinoda iz Kneževih Vinograda, održana 16. i 17. kolovoza 1576. godine, na kojoj su definirani Kanoni (članci u suglasnosti kršćanskih crkava poznati i kao Kanoni iz Kneževih Vinograda), koji su uređivali pastoralni, liturgijski, duhovni i ini život reformiranih crkvenih općina i reformiranog vjerništva. Taj je reformacijski dokument najstariji sačuvani pisani dokument reformacije s baranjskog prostora. Bezuvjetno da su najznačajniji predstavnici bili: Mihael Starin i Segedi Kiš Ištvan, koji su dali snažan doprinos u učvršćivanju kalvinizma u Baranji. Još je važno podsjetiti, da su osim teološko-pastoralnoga djelovanja, reformatori važnu pozornost pridavali i obrazovanju djece i mladih te su s tim ciljem, uz crkvene općine, osnivali škole.

²⁵ Senaid, Hadžić-Sead, Selimović 'Kultura i tradicija u Bosni i Hercegovini' (višemilenijski kontinuitet), Tuzla, 2012., 121.

²⁶ Jasmin, Milić, 'Nastanak i rani razvoj protestantizma odnosno kalvinizma na baranjskom prostoru', 'Povećalo' časopis za povijest i prosudbe o povijesnoj zbilji, svezak 2-3, Beli Manastir, 2007., 221-238.

Primjerice, već u 16. stoljeću imamo zabilježene pisane tragove o reformatorskim školama u Baranji. Baranjski se kalvinizam održao u velikoj mjeri do današnjih vremena. Organiziranje vjerskih zajednica nije se značajnije promijenilo ni u novonastalim okolnostima. Poslije osvajanja u Europi, Osmansko Carstvo ozakonilo je rad crkava i dalo potvrdu za njihov opstanak.²⁷

---

²⁷ Senaid, Hadžić-Sead, Selimović 'Kultura i tradicija u Bosni i Hercegovini' (višemilenijski kontinuitet), Tuzla, 2012.,123.

Zlatno brdo i tisućljetna vinogradarska tradicija

Željko Predojević
Comenius University in Bratislava,
Faculty of Arts,
zeljko.predojevic@uniba.sk

Možemo reći da je taj pogled upravo božanski jer naselja uz Karašicu, s mnogim podrumima i na više mjesta rasutim klijetima, te čitavim krajem koji je prekriven vinogradima i voćnjacima, pružaju takav pogled da se ništa bolje ni ljepše ne može poželjeti. Josip Payr, 1824.¹

Sažetak: Rad prati kontinuiranu vinogradarsku i vinarску tradiciju na Banovom i Branjinškom brdu kao grebenima na sjevernoj strani veće cjeline Banskoga brda od razdoblja kasne antike do sredine 20. stoljeća.

Ključne riječi: vinogradarstvo, vinarstvo, Bansko brdo, Banovo brdo, Branjinško brdo, vinarska tradicija

Summary: This essay deals with a problem of winegrowing and winemaking tradition in Baranya County on Bansko brdo from late antique period until the middle of 20th century.

Key words: winegrowing, winemaking, Bansko brdo, Banovo brdo, Branjinško brdo

---

¹ (Sršan 2002: 87)

Uvodno

Vinogradarsku tradiciju na obroncima Banskoga brda možemo pratiti duboko u povijest, dapače rijetki su prostori kopnenih dijelova Hrvatske, ali i puno šire, koji imaju konkretne podatke o rimskim vinogradima, a arheološki artefakti pronađeni kod Popovca čak nude i vrste samih vinovih loza koje su Rimljani gajili na ovom vinorodnom području koje su nazivali *Zlatnim brdom* (Mons Aureus). Da je ono uistinu zlatno, potvrdili su nam i Nijemci koji su ga također tako nazivali tisuću godina kasnije, no u njemačkoj inačici *Goldberg*. No i između ovih dvaju dalekih razdoblja, vinogradarstvo na Banskome brdu nije iščezlo. Činjenica je da o jednom dugom, tisućljetnom razdoblju, nemamo konkretnih podataka, no skoro u svakom povijesnom razdoblju u kojem možemo pratiti život podno sjeverne strane Banskoga brda, vežemo ga uz vinogradarstvo. Vino je oduvijek činilo svojevrsnu okosnicu baranjskoga življenja i ovim ćemo pregledom pokušati ući u trag koje je ono zapisalo na prostoru Branjinškoga i Banovog brda.

Geografski kontekst i oronimija Banskog brda

Bansko brdo je izduženo asimetrično uzvišenje dužine oko 21 km, širine do 5 km s pružanjem jugozapad-sjeveroistok. Površina mu iznosi 56 km². Središnji dio brda najširi je između Kotline i Branjine 4-4,5 km, a ujedno bilježi i najveće nadmorske visine. Pojedini grebeni i manji asimetrični blokovi imaju prosječnu visinu 200-210 m. Unatoč svojoj maloj apsolutnoj visini morfološki se vrlo jasno ističe u odnosu na okolni oko 140-160 metara niži ravničasti prostor naplavnih ravni, riječnih terasa i lesnih zaravni izrazito male reljefne energije. Najvišu nadmorsku visinu od 245 metara bilježi *Kamenjak*,

a iza njega *Bansko brdo* (241 m), *Lisac* (230 m) te *Babina stolica* (223 m) (Osonjački, rukopis). Josip Bösendorfer (1940) pak kao najviši vrh spominje *Banski stol* od 243 metra, zatim *Lisac* od 230 metara te *Trojnaš* od 205 metara. Stevan Mihaldžić (1991: 11) za najviše vrhove brda navodi sljedeće: „kod Belog Manastira: *Krvašnina* 187 m, kod Popovca i Branjine *Gradac* 243 m visine, u Podolju *Lisac* 230 m, kod Zmajevca *Trojnaš* 205 m“.

Sami nazivi vrhova upućuju nas na slavensko stanovništvo koje je ondje nastanjeno. Prvi zabilježeni spomen brda je pod oronimom na latinskom jeziku *Mons Aureus* (*Zlatno brdo*) i datira u razdoblje antike, a u vrijeme vlastelinstva Belje (1698.-1918.) imenovano je i *Goldbergom*, danas se ime *Zlatno brdo* održao za jedan greben lociran iznad naselja Popovac.

Oronim *Bansko brdo* nastao je prema povijesnom ojkonimu *Ban* za današnji Popovac. Oronimi koji se pojavljuju uz *Bansko brdo* su razni: *Banska kosa*, *Banska planina*, *Banovo brdo*, *Baranjska planina* i *Planina*. Smatra se da kao službeni oronim treba koristiti *Bansko brdo* jer je on najčešće ime u Baranjaca za to uzvišenje. Nadalje, oronimi za dijelove Banskoga brda koja su na prostoru koje tematiziramo uglavnom se imenuju prema naselju koje se uz njega nalaze. Bilježimo sljedeće: *Belomanastirska greda* i *Monoštorska greda* (uz Beli Manastir), *Branjinska brda*, *Branjinsko brdo*, *Branjinško brdo*, *Planina* (uz Branjinu), *Banovo brdo* i *Planina* (uz Popovac) te *Kamenička planina* i *Planina* (uz Kamenac).

Ime za brdo uz selo Popovac jest *Banovo brdo*. Danas treba razlikovati oronime *Bansko* i *Banovo brdo*, jer *Bansko brdo* se koristi kao ime za cijelu uzvisinu, dok se oronim *Banovo brdo* odnosi na tran-

sverzalni greben iznad sela Popovac, po kojem je nazvan i cijeli dio te uzvisine uz selo. *Banovo brdo* se kao ime za dio *Banskog brda* uz Popovac spominje i u povijesnim izvorima (Sršan 1999: 78). Ono je razlomljeno u niz transverzalnih grebena *Popovački Vinogradi*, *Banovo brdo*, *Joklovo brdo*, *Venus brdo*, *Francusko brdo*, *Kamenjak* i *Jarčevo brdo* i dva samostalna tektonska bloka *Zlatno brdo* i *Golo brdo* disecirana nizom potočnih dolina te ima obilježja reljefno vrlo dinamičnog prostora. Nadalje kada se ide od Popovca prema Branjinu Vrh u brdom ističu se još manji grebeni *Lipova međa* i *Kalvarija*. Doline koje se nalaze na prostoru uzvisine jesu *Večka dolina*, *Pankrac dolina*, *Pundrovečka dolina*, *dolina potoka Klenovac* i *Begovačka dolina*. Drugi mikrotoponimi koji se pojavljuju na Banovom brdu ili uz njega jesu *Vračevo*, *Selište*, *Stara skela*, *Begovac*, *Budžaćić*, *Pustara*, *Pod lazinama* i *Obzir*.

Branjinsko brdo se pod ovim imenom spominje već 1785. godine (Sršan 1999: 124). Podijeljeno na manje cjeline, grebene ili pređeje brda koje nose oronime *Kaluđer*, *Studenac*, *Iza mlina* i *Babina stolica* (kod Podolja) (Predojević 2013: 185-6).

Kasnoantičko vinogradarstvo iščitano sa žrtvenikā Liberu

Vinogradarsku tradiciju počinjemo iščitavati s arheoloških artefakata razdoblja rimske vladavine baranjskim prostorima. Dva spomenika, koja će nam posvjedočiti dugoj vinogradarskoj tradiciji jesu žrtvenici posvećenu Liberu². Jedan je posvećen božanskoj

---

² Liber, božanstvo plodnosti, cikličkih izmjena u prirodi, vinove loze i slobode, izvorno je staroitalijski bog, u čiju se čast šesnaestog dana prije aprilskih Kalenda održavala svetkovina zvana Liberalija (toga su dana rimski mladići prvi put oblačili mušku togu). Kao bog vina i vinogradarstva izjednačen je s Bakhom, a vrlo je rano poistovjećen s Jupiterom

paru Liberu i Liberi; prikazuje reljefe s prikazivanjem berbe, a drugi, posvećen samo Liberu Pateru, spominje Aurelija Konstancija i njegovog sina Venancija, koji su zajednički zasadili 400 arpena vinograda. Razlog za pojavljivanje ovoga kulta u baranjskom dijelu Panonije svakako moramo tražiti u izrazito ravničarskom kraju, koji na sjeveru nadvisuje Bansko brdo, idealno za gajenje vinove loze, te ga lako možemo povezati s Liberom kao božanstvom plodnosti, cikličkih izmjena u prirodi, vinove loze i slobode. Rimljani su prepoznali te idealne uvjete za gajenje vinove loze i dobivanje odličnih vina te su Bansko brdo prozvali *Mons Aureus* ili *Zlatno brdo*, a ne zbog plemenite kovine, već zlatne kapljice koja je na Banskom brdu odlično uspijevala. Salagije za njega piše: „Mislim da je Mons Aureus ono brdo koje se nalazi kod Manastira, za koje velimo da su tragovi i rimskog naselja. I zaista ime Zlatnog brda

---

Liberom, odnosno u grčkoj varijanti sa Zeusom Eletherosom. Na prostorima današnje Hrvatske uspoređujemo ga i sa Silvanom. Kult biva osobito razvijen među rimskim seljacima i u svojim počecima je jednostavan, no s vremenom, kada je riječ o agrarnom vidu Liberova kulta, svečanosti postaju vesele i pune razuzdane radosti. U njima su kao i u bakhanalijama, veliko mjesto zauzimali opijanje i jedenje, slavljenje i uživanje, što je bilo uzrokovano činjenicom da je njihov bog Liber bio poglavito bog vina i zabave, pa ih time na neki način možemo usporediti sa svečanostima održanim u čast boga Dioniza (Jadrić, s www.bib.irb.hr 12.1.2009. 17,21). Liber i Libera, kao božanski par ili pojedinačno, bili su vrlo rašireni i popularni u gotovo svim dijelovima Rimskog Carstva, provincije Dalmacija i Panonija nisu bile izuzetak. „Čitav niz arheoloških nalaza svjedoči nam o velikoj popularnosti njegova kulta na prostoru nekadašnje rimske provincije Dalmacije: žrtvenici, arhitektonski ulomci svetišta, skulpture (reljefi, monumentalna plastika i brončane figurice), kao i rijetki nalazi; ulomak kratera s votivnim natpisom u čast boga Libera te noga stola izvedena u liku boga“ (ibid). „Na području Panonije registrirano je 27 spomenika kulta Libera, od kojih je 11 posvećeno Liberu i Liberi.“ (Šarić 1981: 68). Dva spomenika, koja će se i tematizirati ovim radom, pronađena su u Baranji, na području mjesta Popovca.

odgovara tom mjestu.³ Aureus Mons nije izostavljen Probusovom politikom ukinuća dotadašnje Domicijanove zabrane bavljenja vinogradarstvom i vinarstvom u panonskim pokrajinama te ju Probus „stavlja na raspolaganje stanovništvu“ (Mócsy 1974: 298). U skladu s ovakvom vinogradarskom politikom „Liberov je kult u istočnoj Panoniji zadržao prvotna obilježja vezana uz štovanje božanstava agrarnog karaktera, ali nije uvršten među službene rimske kultove. Tu su u rimskoj interpretaciji zadržani elementi bliži di-onizijskom duhu tračkog boga Bakha, kao zaštitnika vinograda“ (Šarić 1981: 68). U tom vremenskom razdoblju nastaju navedeni žrtvenici posvećeni bogu vinove loze koji prvi svjedoče o Baranji kao vinogradarskoj regiji, a koliko je ono važno za Baranju možemo zaključiti analizirajući jednu od interpretacija etimologije imena regije jer Baranja na mađarskom jeziku (*boranya*) znači *vinska majka*⁴ (Sršan 2002: 104).

³ Salagije, De statu eccl. Pannon., tom IV. „Znanstvenici su već istaknuli pretpostavka o tomu da se Aureus Mons može povezati i s nazivom nekoga antičkoga mjesta, pa tako i uz Popovac, a ne isključivo samo s Banskim brdom. Ondje je boravila kohorta IV. Herkuleske legije pod zapovjednikom vođe Panonije“ (Ilkić 2008: 203.)

⁴ Valja napomenuti da uz navedenu etimologiju imena regije postoje i ostale inačice. Druga, ne baš tako prihvaćena etimologija, počiva na tumačenju da ime Baranja dolazi od mađarske riječi *bárány*, što znači janje (Sekulić 1996: 11). Možda bi zato u domišljajima i tumačenjima imena Baranja uputno bilo i pomišljati na povijest doseljenih ugarskih plemena na prostor gdje su slavenski pastiri prije njih čuvali svoja stada. Treća je da ime regije najvjerojatnije dolazi od slavenske riječi *bara*, iz čega se može zaključiti da naziv regije znači *zemlja bara*, tj. *močvarna zemlja* (Bösendorfer 2010: 6), a slična je i pučka etimologija za ime sela Baranjsko Petrovo Selo, gdje prvi dio imena sela „Baranjsko“ ne dolazi od riječi Baranja, već od riječi *bara*. Veliki dio regije čine močvare, poput današnjega Kopačkog rita na jugoistoku Baranje, ali valja napomenuti da je nekada puno veći prostor Baranje bio pokriven močvarnim područjima. Stevan Mihaldžić (1991: 21) povezivao je ime jednog od slavenskih plemena koje je naseljavalo Baranju u 9. stoljeću, *Predene-centi*, s imenom Baranja. Prema francuskom izgovoru, naziv plemena bi se čitao *Pran-jasan*, što bi po Mihaldžiću odgovaralo imenu *Branjanac*. No, postoji i peta teorija koja

Žrtvenik posvećen Liberu načinjen je od vapnenca, visine je 1,12 m, širine 0,515 m i debljine 0,31 m. Natpis na njemu broji dvanaest redaka, nažalost na nekim je dijelovima barbariziran, a možda i izbrisan (Mócsy 1974: 298) te iz tog razloga razlikujemo i sama tumačenja⁵ sljedećega teksta:

DEO LIB PATRI/
AVR CONS.....VS/
EX PRO . ..../
INST•QVI VIRIBVS/

kaže da ime dolazi prema imenu naselja *Baranyavár*, današnje selo Branjin Vrh, koje je u samom početku vjerojatno bilo središte županije Baranje (Mederal-Sučević 2007: 176; Sekulić 1996: 11; Sršan 1993: 7). „Po gradu je kasnije svoje ime dobila i čitava županija. Kada je sjedište preseljeno u Pečuh, izvorno ime županije *Baranyavár megye* pogrešnom je raščlambom riječi pretvoreno u *Baranya vármegye* (u mađarskom su *megye* i *vármegye* u to doba bili sinonimi)“ (Mederal-Sučević 2007: 176). Većina se istraživača zauzima za slavensko podrijetlo i povezuje ga s nazivom mjesta *Baranyavár* koji je najvjerojatnije bio utvrda i gradić u blizini rijeke Karašice na prostoru današnjeg mjesta Branjin Vrh.

⁵ Prvi zapis i tumačenje daje Matija Petar Katančić koji je zapisao:

DEO LIB PATRI
AVR CO//ERVS
EX PRO/VRA B M
INST · CVI VIRIBVS
SVIS INSERVIT
PER INSTANT VE
NANTI FILI SVI
VINEAE ATR P CCC
EX HIS · V CVPEN/S
VTERMINI ////
VVLALIESIBVS
VCABAL ////

Poslije Katančića natpis tumači Theodor Mommsen, čija je interpretacija dugo i bilo mjerodavna dok ga u nekim dijelovima nije modificirao Josip Brunšmid (Brein 2006: 3).

5 SVIS INSERT.VT/
 PER INSTANT VE/
 NANTI FILI SVI/
 VINEAE ARP CCCC/
 EX HIS•V CVPENIS/
 10 V TERMINIS/
 V VALLESIBVS/
 V CABALLIORI/

„Sam žrtvenik, po obliku slova, datiramo u 4. stoljeće. Datiranju u navedeno razdoblje idu u prilog i imena zapisana na žrtveniku; *Konstancije* i *Venancije*, koja jesu tipična kasnoantička imena, ali s druge strane, poganski zavjet na natpisu sugerira kako žrtvenik nije nastao u razdoblju kasne antike zbog, tada već važeće, zabrane poganskih božanstava te prihvaćanja kršćanstva kao državne religije. Pozornost svakako treba obratiti i na izbrisane dijelove natpisa, ali i na to da su isti govorili baš o Aurelijevom imenu i tituli⁶; razlog bi mogao biti što je vlasnik imanja bio osramoćen te da je njegovo imanje došlo u vlasništvo Carstva, što također upućuje na razdoblja unutrašnjih nemira kasnijih careva vojskovođa ili kasnijeg perioda druge tetrarhije“ (Mócsy 1974: 298). Prema Friedrichu Breinu (2006: 3) u problematičnim recima koji se odnose na profesiju

⁶ Problematici su teći i četvrti redak natpisa u kojima se spominju ime i titula posjetiteljeva. Mommsen ga je iščitao kao Aurelija Konstantina, *Aur(elius) Cons(tantin)us*, gdje dijelove imena koji se nalaze u zagradi pretpostavlja polazeći od onih dijelova koji se nalaze van zagrada. No, Brunšmid smatra kako ime posvetitelja nije Konstantin, već Konstancije jer za umetak *-tantin-* na spomeniku ne bi bilo dovoljno mjesta, dok za umetak *-tanti-* ima. Stoga je vjerojatnije kako drugi dio imena glasi *Cons(tanti)us*; Konstancije. (Brein 2006: 3)

ili funkciju Konstancijevu, vjerojatno stoji *ex pro[c(uratore)]*, bivši prokurator, vrlo vjerojatno rob oslobođenik jer on nije naveden u spisima koje navode visoke državne funkcionare. Brein prema pretpostavci da se djelokrug prokuratora opisuje prijedlozima ili u genitivu predlaže sljedeću nadopunu: *EX PRO[C]V[I]N[EA]R* te pretpostavlja da je Probus u Panoniji postavio i prokuratora za izgradnju i upravljanje vinogradarstvom⁷ te sporni tekst na temelju prethodnih pretpostavki⁸ modificira u sljedeći: *ex pro[c(uratore)] v[i]n[ea]r(um) inst[.ituendarum]*. Prema njegovu tumačenju cjelovit tekst glasi:

Deo Lib(ero) patri/
 Aur(elius) Cons[tanti]us /
 ex pro[c(uratore)] v[i]n[ea]r(um) /
 inst(ituendarum) qui viribus /
 5 suis inseruit /
 per instant(iam) Ve /
 nanti(i) fili(i) sui /
 vineae ar(e)p(ennes) CCCC /
 ex his v(itibus) Cupenis /
 10 v(itibus) Terminis /
 v(itibus) Valle(n)sibus /
 v(itibus) Caballiori(s).

⁷ U Iliriku su već bila upražnjena mjesta *procurator bafii* u bojaonici, te *procurator gyn-aeci* u tkanionici. Jedan od njih nalazi se u Sirmiumu, Probusovu rodnome gradu (Brein 2006: 4).

⁸ Mommsen je čitao slovo *R*, slovo *N* može predstavljati ostatak slova koje izgleda kao *A* bez kose crte, a za *V* može poslužiti jedna crta koju je Brunšmid tumačio kao *I* (Brein 2006: 4).

Što u prijevodu znači sljedeće:

Bogu Ocu Liberu! Aurelije Konstancije, bivši prokurator vinograda koji je svojim sredstvima, a uz pomoć njegova sina Venancija, oplemenio 400 arpena vinograda, između ostaloga kupenskim, termenijskim, valenskim kabaliorijskim vrstama loze.

„Bivši prokurator vinograda“ vjerojatno je rodom iz Galije na što nas upućuje ime njegova sina Venancija, koje je ondje često u razdoblju 4. st., a u korist istoga ide i spomenuta galska mjera za površinu, arpeni⁹. Konstancije je zasadio vinograd veličine 400 arpena¹⁰ koji biva podignut s privatnim financijskim sredstvima (*viribus suis*). Brein navodi kako bi za obrađivanje upola manjega vinograda bilo potrebno šesnaest ljudi za obradu, te zaključuje kako je Konstancije imao oko trideset radnika¹¹ koji su radili na njegovom vinogradu, a za njegovu sadnju i izradu bilo je potrebno još tri do četiri puta više ljudi što navodi i na svojevrsnu potkrjepu kako je na prostoru Popovca postojao rimski lokalitet, možda i *villa* namijenjena isključivo poljodjelstvu, odnosno proizvodnji vinove loze. U literaturi se u ovome kontekstu najčešće spominje lokalitet *Ani-*

⁹ Glaska mjera za površinu, odgovaraju rimskoj mjeri actus, koja pak odgovora polovini, također rimske mjere, lugerum.

¹⁰ Vinograd je bio veličine 1259,1 m2. Što je prilično velika površina od 50 hektara, usporedbe radi, koordinator bečkog državnog saveza vinogradara obrađivao je samo 8 hektara vinograda (Brein 2006: 3).

¹¹ Do ove brojke dolazi Lucije Junije Moderat Columella (sredina 1. st. pr. Kr.) iz Gadesa u Hispaniji – agrarni reformator. Napisao je 12 knjiga „*O poljoprivredi*“ (*De re rustica*), o obrađivanju polja i o stočarstvu. Predlaže organizaciju obrade krupnih poljoprivrednih gospodarstava u doba smanjenja priliva nove robovske radne snage.

*tiana*¹², no uz nju mogući su i lokaliteti *Quadriburgium*¹³ te *Aureus Mons*¹⁴. Značaj žrtvenika nije u svjedočanstvu rimske prisutnosti na

¹² Ako i *Antoninov itinerar* i *Tabula Peutingeriana* spominju postaju *Antianae* svakako možemo zaključiti kako je ona imala važnu ulogu u organizaciji rimske vlasti u baranjskom dijelu provincije Panonije. Bila je dio hrvatskog dijela panonskog podunavskog limesa, koji se proteže od Batine Skele (*Ad Militare*) do Iloka (*Cuccium*), dugačkog 188 km. „Autori ovu postaju traže uglavnom u Branjinom Vrhui ili u Popovcu, međutim više toga govori u prilog Popovcu“ (Radman Livaja 2003: 116) Vjeruje se kako je *Antianae* tijekom 4. stoljeća bila organizirana ili kao rimski kaštel ili kao *villa* te ju iz tog razloga najčešće i većemo uz žrtvenike jer tematiziraju vinogradarstvo koje pak većemo uz *villu* odnosno skup zgrada s pripadajućim zemljištem na kojem se proizvode pojedina dobara, u ovom slučaju vino. No, poznato nam je da ville nisu dobivala imena, te trebamo biti oprezni ukoliko ju ovako kategoriziramo, a i manje je vjerojatno da će se na antičke itinerare ucrtavati villa ili kaštel, te se da naslutiti i njezina veća važnost kao antičke lokacije (Predojević 2012: 390). Spominju ju Dálnoki, Mócsy, i Radman Livaja.

¹³ Mato Ilkić (2008: 201-202) donosi podatke o jednom do sad nepoznatom lokalitetu, nazvao ga je *Tuneli*, koje se nalazi uz središnji dio mjesta Popovac, a koje je otkrio pregledavanjem satelitskih snimaka. Tlocrtno je približno u obliku kvadrata zaobljenih kutova. Njegov unutarnji prostor iznosi oko 7 do 9 hektara. Autor pretpostavlja da je riječ o ostacima utvrđenja iz razdoblja Rimskog Carstva koje je vjerojatno bilo *castrum*, rimski vojni logor. Sličan je oblik ucrtan na jednoj rukopisnoj karti projekta Albrechtova kanala (HR-DAOS-470/C/27/34) s označenim lokalitetom, nastaloj prije približno 200 godina, označen u obliku jednostavne nepravilne izdužene četvrtaste vinjete, s kratkim opisom *Rudera Arcis Romanae Quadriburgi*. To bi moglo značiti da su u vrijeme anonimnoga autora te karte još bili vidljivi arheološki ostaci rimske utvrde. Postojanje rimskoga lokaliteta pod istim imenom bilježi i spomenuti Josip Payr, visoki dužnosnik Belja, koji je opisao beljsko vlastelinstvo 1824. Godine (Sršan 2002: 103), ali i kanonske vizitacije iz 1829. godine, koje ovo mjesto također nazivaju rimski *Quadriburgium* (Sršan 2004:149). Žrtvenici bi mogli potjecati i iz ovog lokaliteta ukoliko u obzir uzmemo činjenicu kako mnogi „epigrafski nalazi, te figuralni prikazi svjedoče da su pripadnici rimske vojske na odgovarajućim kulturnim mjestima po vojnim okolima štovali niz heroiziranih i deificiranih ličnosti te razna božanstva“ (Ferri 2003: 452), te činjenici da se „upravo u dunavskim provincijama Libera često pridružuje svom poredru Liberu i zajedno s njim štuje među vojnicima rimskih legija“ (Šarić 1981:68) što se primjećuje na drugom žrtveniku koji prikazuje reljefe berbe grožđa.

¹⁴ Znanstvenici su već istaknuli pretpostavku o tomu da se *Aureus Mons* može povezati i s nazivom nekoga antičkoga mjesta, pa tako i uz Popovac, a ne isključivo samo s Bans-

području Baranje, koja je već općepoznata činjenica, već u samom natpisu jer „spominje sorte vinovih loza, što je u Iliriku bila rijetkost“ (Dálnoki 2009: 150), koje su zasadili otac i sin, vjerojatno na Banskome brdu¹⁵ koje leži uz Dunav te je tako osiguran i prijevoz vina¹⁶. „Spominju se *vitis cupenis*, *vitis terminis*, *vitis vallensibus* i *vitis caballioris* koje je danas teže identificirati, ali njihovo poznavanje kao sorti je veliki korak u istraživanju antičkih sorti vina. Prvo je vino moglo dobiti ime po svome posebnome okusu, drugo po svom izgledu i uporabi, a potomja dva po poznatim vinogradarskim regijama *Gallia Narbonensis/Lugdunensis* (ili *Vallis Poenina*) koje su iz Galije vjerojatno donijeli ili Aurelije Konstancije ili njegov sin Venancije.¹⁷“

---

kim brdom (Pinterović 1958: 53-69; Radman Livaja: 2003) prema podatcima iščitanim iz *Notitiae dignitatum*. Prema njoj je *Legio VI Herculia* bila razdijeljena na tri dijela, i to u *Aureus Mons*, *Teutoburgium* i *Onagrinum*. Dakle, u tome važnome kasnoantičkom literarnom izvoru spominje se i *praefectus legionis sextae Herculeae cohortis quintae partis superioris Aureo Monte* (Not. dign. occ. XXXII, 45.). Uostalom, ta izdužena uzvisina u sjeveroistočnom dijelu Baranje nalazi se tek kilometar južno od arheološkoga lokaliteta *Tuneli*. On bi mogao pripadati kasnoj antici, ukoliko je uistinu u njemu bilo sjedište prefekta šeste Herkulove legije, jer je tu vojnu formaciju utemeljio car Dioklecijan (Ilkić 2008: 202).

¹⁵ Mócsy spominje kako se u blizini lokacije na kojoj je pronađen žrtvenik nalazi na itinerarima brdo Mons Aureus na kojemu treba i tražiti lokaciju vinograda.

¹⁶ Panonsko vino koje je vjerojatno služilo za opskrbu Sirmiuma spominje, doduše u podcjenjivački, i rimski pisac Dio Cassius (Mócsy 1974: 299.).

¹⁷ *Vitis cupenis* (cupedia, orum n. cuppedium, ii n., cuppedinarius 3) slatka desertna grožđa, ili poznata vites cubanae (cupanae). *Vitis terminis* (terminus, i m.) vino limesa(?). *Vitis vallensibus*, (Vallenses, ium m.) vino iz Valence, južno od Lyona, ili možda iz Wallise (Vallis Poenina). *Vitis caballioris* (Cabellio, onis f.) vino iz Galije Narbonensis (ili Lugdunensis), iz Cabellia, koje je danas Cavaillon, jugoistočno od Avignona, riječ skovana s pogrješkom u pisanju riječi caballus, i. m. (-horse) ili Cabillonum u Lugdunensis, danas Châlon sur Saône (Dálnoki 2009: 150).

Drugi žrtvenik pronađen na prostoru Popovca nema nikakvog natpisa te se rjeđe i spominje u stručnoj literaturi koja ga opisuje kao žrtvenika posvećenog Liberu i Liberi. Na sebi ima „reljefe koji prikazuju berbu grožđa, točnije vinogradara s mješinom i posudom te vinogradarovu partnericu“ (Brein 2006: 3). U Panoniji su rjeđi žrtvenici koji prikazuju oba božanska para, svega ih je, zajedno s ovim, 11. Rjeđe spominjanje u literaturi ne umanjuje značaj žrtvenika, dapače, od 27 žrtvenika Liberova kulta iz provincije Panonije, dva su pronađena kod Popovca što bi moglo ukazivati na viši stupanj razvoja kulta na prostoru današnje baranjske regije¹⁸, ali i razvijenome vinogradarstvu i vinarstvu u ovo kasno antičko doba jer Rimljani su Libera prvenstveno obožavali kao boga vina i zabave.

Od kasnog srednjeg vijeka k novome dobu

Sljedeći spomen bavljenja vinogradarstvom na ovom prostoru datira gotovo tisuću godina kasnije, u 1564. godini, a koji pronalazimo u spisima Mađarskog državnog arhiva, u dokumentima *Urbaria et Conscriptioes*. Spis iz 1564. (MOL, UC 97:21) spominje mjesta *Wek* i *Kisfalod* koji su se nalazili pod mjestom *Bodolya* (*partinen Bodolya*) zajedno s mjestima *Sepse* (Kotlina) i *Chyrosa*, te kao glavnu stavku o njima napominje da su porez plaćali i u vinu, što nam svjedoči kako je i u ovo teško i krizno razdoblje, kada su Osmanlije zavladaile ovim prostorima, vinogradarstvo i vinarstvo i dalje činilo jedno od osnovnih gospodarskih stavki ovih plodnih područja.

---

¹⁸ Geografski gledano, Baranja obuhvaća trokut površine 1147 km², dok je površina statičkog područja naselja Popovac nešto manja od 30 km, što nam ukazuje da ako su na tako malenom prostoru pronađena dva žrtvenika, možda je ondje postojalo i Liberovo svetište.

Da su vinogradi preživjeli osmansko razdoblje svjedoče nam spisi iz 1692. godine (MOL, UC 4:31) gdje se spominje kako je branjinska zemlja pusta, ali navodi se da postoje i vinogradi. Godine 1698. u opisu i procjeni branjinskoga područja, na njemačkom jeziku *Beschreib und Schätzung* (MOL, UC 93:43) , stoji da u Branjini postojalo „100 gebaute und 200 ungebaute Tagwerkh” tj. 100 zasađenih „motika“ i 200 nezasađenih „motika“ tj. posla koji je radnik mogao napraviti u jednom radnom danu. U ovome periodu, kraja osmanske vlasti nemamo drugih podataka o vinogradarstvu, popovačko se niti ne spominje.

Nakon 17. stoljeća, kada su ovi prostori darivani Eugenu Savojskom, a kasnije prešli u ruke habsburške krune, vinogradarsku tradiciju možemo i ozbiljnije pratiti. Prema *Komorskom popisu naselja Belja* iz 1766. godine koji nam opisuje tematizirana mjesta, ali i navodi konkretnije popise obrtnika zamjećujemo da je najunosniji i najvažniji obrt tadašnjih mještana Branjine i Popovca bilo bačvarstvo. Popovac broji tri bačvara imenom: Martinus Amen, Michl Miller i Ioannes Renhard (Sršan 2002: 59–61), dok Branjina, od samo tri obrtnika, ima dva bačvara Georgius Bertola i Ionnes Kostlera (Sršan 2002: 31). Neki od njih se u spisu bilježe kao tek doseljeni Nijemci, ali niti drugi ovdje ne mogu biti dugo ako znamo da su se prvi Nijemci u Popovac doselili 1750. godine, a u Branjini su ovim spisom prvi puta i zabilježeni doseljenici. Oni su poput i ostalih doseljenika uglavnom bili pripadnici seljačkog, zemljoradničkog sloja koji je, tražeći način za osiguranje osnovnih egzistencijalnih potreba, doseljavao u plodno podunavsko područje. Te se da pretpostaviti kako doseljeni nam bačvari nisu ovu lokaciju odabrali bez razmišljanja, posebice znajući da će im za tri godine isteći „doseljenička povlastica“ oslobođenja od poreza. Stoga pret-

postavljamo, ali i vjerujemo, da je ovo područje uistinu obećavalo u mogućnostima zarade bavljenjem vinogradarstvom. Nije se ovome potrebno čuditi ukoliko promotrimo da je Branjina tada imala 404 motike¹⁹ vinograda drugog razreda, dok je u Popovcu bilo 453 motike vinograda trećega razreda, ali u Popovcu je postojao i vlastelinski vinograd zasađen 1761. godine koji je mogao uroditi oko 300 vjedara²⁰ vina. Prema većem broju doseljenih bačvara, ali i prema podacima o ozbiljnijim vinogradima svakako možemo reći da je Bansko brdo postalo itekako zamijećeno kao mjesto od velike gospodarske koristi. Prema popisu župa Pečuške biskupije iz 1769. godine 90 kućedomaćina župe Popovac svoga je župnika isplaćivalo u 15 vjedara vina koje je vrijedilo 15 forinti, a kao šesnaestinu je dobivao 6 vjedara vina u vrijednosti od 6 forinti (Sršan 2007: 118). U ovome razdoblju znamo da je vinorodno Bansko brdo nakon tisuću godina ponovno nazvano Zlatnim brdom, no sada više nije *Aureus Mons*, već germanizirani oblik istoznačnice *Goldberg*. Stari rukopisi bilježe da je vino s Goldberga bilo uobičajeno piće na dvoru Marije Terezije. Kada kažemo *Goldberg* ne mislimo na Bansko brdo u cijelosti, već na brdašce koje se nalazi na Banskom brdu koje se i danas naziva *Zlatnim brdom* kako je i upisano u *Gradevinskom području povremenog naselja Baranjska planina* koje se sastoji od niza brdašca raznih imena poput *Francuskog brda*, *Jarčevog brda*, *Branjinškoga brda* pa tako i *Zlatnoga brda*²¹.

¹⁹ 1 motika (kopač) vinograda iznosi 275 četvornih hvata, a jedan četvorni hvat pak iznosi 3,6 četvornih metara. Jedna motika značila je jednog kopača, tj. 275 čhv.

²⁰ Jedno vjedro istovjetno je 56 litara vina.

²¹ Prema karti „*Gradevinska područja naselja povremenog stanovanja BARANJSKA PLANINA*“, u: *Prostorni plan uređenja Općine Popovac*, Zavod za prostorno planiranje, d.d., Osijek Krunoslav Lipić, dipl.ing.arh., Osijek, 2006.

Kao potvrdu navedenoj tezi o gospodarskoj važnosti vinograda svjedoče nam i podatci o popovačkim i branjinskim vinogradima za oko dva desetljeća kasnije, iz 1785. godine, kada je vlastelinstvom Belje upravljala Marija Kristina i njezin suprug princ Albert Sasko-Tešenski. Sada se ovi vinogradi više ne spominju kao drugo ili trećerazredni, već kao prvoklasni. Osim toga, mještani vinogradari vjerojatno su zamijetili njihov značaj i mogućnost bolje zarade, te su ih i proširili. Tako Branjina 1785. godine ima 60 motika vinograda više, točnije njih 465 i oni zauzimaju čak četvrtinu njezina područja, dok popovački rastu za 30 motika i sada ih je 480 i zauzimaju petinu popovačkoga teritorija. Popovčani tada već prema imenu svoga sela *Baan* nazivaju brdo u kojem uzgajaju vinograde *Banovo brdo* (Sršan 1999: 78), koje se ime održalo do danas kako ga i službeno nazivamo, a i Branjinci svije nazivaju *Branjinskim brdom* (Sršan 1999: 124). Broj bačvara je u Popovcu ostao isti. Koliko je vinogradarstvo bilo bitno za Popovac, a time i njihov rad, primjećuje se u činjenici da „oni rade samo za seljake te su dovoljni za ovo mjesto“, a i da od svoga rada „sami sebe dolično uzdržavaju“ (Sršan 1999: 78). Branjinski i popovački vinogradi ležali su prema jugu, Branjinci su plaćali desetinu uroda, a Popovčani i devetinu i desetinu. Važnost prostora za vinograde primjećuje se u tome što stanovnici među njima nisu imali nikakve druge obradive zemlje niti livada, samo par šljivika, sav ostali prostor bio je namijenjen vinogradarstvu (Sršan 1999: 128). Branjinci su se također već bavili i prodajom vina, i to od svih uroda, prodavali su samo vino i uzgojene svinje, a vino su prodavali isključivo u mjestu, nisu ga nikamo odvozili (Sršan 1999: 127). Popovačani su pak većinu svoga vina sami i popili, vino su prodavali samo „neki Iliri“, no ono je postizalo visoku cijenu od „1 forint i 50 novč. ili čak za skuplju

cijenu“, a prodavali su ga u mjestu, ali i odvozili ga u Slavoniju. Tada bi prelazili granicu i morali su plaćati i pristojbu po težini robe (Sršan 1999: 79) . Što nam opet govori o isplativosti bavljenja vinarstvom, ali i njegovoj cijenjenosti ukoliko su si mještani mogli priuštiti zaputiti se do Slavonije, platiti 15 krajcera unajmljenoga vozača, platiti carinu i još se vratiti kući s kakvim dobitkom. Možda i činjenica da Branjinci svoje vino nisu nikamo odvozili, a prodavali ga, govori i o kvaliteti vina, ako ga mještani za njega nisu morali tražiti kupce, već bi oni sami dolazili kupiti ga.

Podatci kanonskih vizitacija iz 1782. godine govore kako su mještani Popovca svome župniku u Topolju između ostaloga bili dužni plaću isplaćivati i u vinu, od svake je obitelji dobivao 5 pinti vina. Tridesetak godina kasnije vinska plaća se promijenila te je tadašnji novi popovački župnik, jer od 1789. godine Popovac postaje župa, Georg Szentmiklossy od branjinskih i popovačkih vinogradara koji stanuju u goricama primao 1 forint i 30 krajcera, a od posjednika vinograda 10 medija vina, toliko je dobivao i od mještana, dok su mu udovice davale upola manju količinu vina. Vinsku plaću, točnije dio nje, primao je i popovački i branjinski učitelj koji je od mještana dobivao 4 medije vina. No, nije nam niti toliko bitna plaća, već činjenica da iz ovih podataka saznajemo da je vinogradarstvo na ovim dijelovima Banskoga brda i dalje aktivno. Dapače, saznajemo da postoje vlasnici vinograda, ali i njihovi radnici, vinogradari. Saznajemo i da je vinogradarstvo uspješno jer se župnici nekih drugih župa, primjerice Iločke, žale da pošto stanovnici nemaju vinograda, „dio u vinu“ moraju plaćati u novcu.

Najznačajniji konkretni podatci o vinarstvu datiraju svega par godina kasnije, u 1824. godinu, kada je Josip Payr, visoki beljski

dužnosnik, opisao beljsko vlastelinstvo te je za vinarstvo napisao „da bi ga mogli spomenuti na počasnom mjestu, tim više što ono nije značajno samo za vlastelinstvo, nego i za podložnike. Stanovnicima je vino obilan izvor blagostanja, a vlastelinstvo od njega ima najveće prihode“ (Sršan 2002: 121). U Popovcu se obrađivao vlastelinski vinograd od 17 6/8 jutara koji je davao „izuzetno vino te je dobro obrađivan“. Spominje Payr i da se ovdje loza uzgaja bez kolaca, ali hvalevrijedan pristup koriste već mnogi vinogradari. Vlastelinstvo je od baranjskih vinograda dobivalo kao desetinu 16 000 akova²² vina. Popovački su pohvaljeni kao drugi u stručnosti obrađivanja vinograda, odmah iza Vilanjaca. Hvali Payr i samu kvalitetu vina jer ima „takvih koja pripadaju među plemenitija vina Ugarske“. Iako je vilanjsko crveno vino najkvalitetnije, niti popovačko, branjinsko i podoljsko ne zaostaju jer ih „spekulanti nastoje utrpiti u vilanjska“ te kao takva prodavati. No, ona su nešto jače arome. Payr spominje Branjinu kao mjesto gdje uspijevaju „vrlo dobra crvena, ali i odlično bijelo vino. Kada bi se s tim vinima postupalo kao u drugim zemljama, zauzela bi prvo mjesto u zemlji.“ Dakle, Payr indirektno govori o branjinskim i popovačkim vinima kao onima koja se ubrajaju i najbolja vina ugarskoga dijela Habsburške monarhije.

U vinogradima Belja uzgajale su se razne sorte grožđa kao bajner ili greher, lipov list, brašnasta bela, slovačka crna, skadarka, volovsko oko, muškat, blatnjava bela, lisičji grozd, figer, mohačka, ciganska i turska (Gregurek i Kovačić 1986: 569). Grožđe se prerađivalo uglavnom u podrumima privatnih vinogradara na klasičan

---

²² 1 akov je 56 litara, dakle 896 000 litara vina kao desetinu, dakle urod je bio deset puta veći.

način gnječenjem bez upotrebe muljača i preša. Belje je na Banovom brdu, u centru tih vinograda, imalo prešaonicu za grožđe tu proizvedeno. Pored toga postojali su bazeni za konzervaciju koma od kojeg se vršila destilacija i proizvodila rakija komovica. Mošt, koji je bio proizveden na Banovom brdu, bio je prevožen u drvenoj buradi u stari podrum u Kneževe Vinograde, Karanac ili Popovac. To su klasični podrumi iskopani pod zemljom s drvenim hrastovim bačvama (Bobera 1986: 697).

Vina Baranje bila su poznata svojom kvalitetom diljem tadašnje Jugoslavije, ali i šire. Iz tog vremena iz ovih vinogorja bilo je poznato vino *kadarka* proizvedeno na zapadnom dijelu Banske kose u Podolju, Popovcu i Branjini. Baranjska su vina bila poznata i na tržištu Trsta, Graza, Praga i Budimpešte, sve do pojave filoksera koja se prema nekim podacima pojavila na Banskoj kosi 1890., a prema drugima 1893. godine (Bobera 1986: 697), no svakako je i 1893. bila kobna godina jer tada je stigla i peronospora koja je baranjske vinograde u potpunosti uništila (Gregurek i Kovačić 1986: 569). Za pretpostaviti je kako se ovo odrazilo i na baranjsko stanovništvo, za koje je, prema do sada iznesenim podacima, vidljivo da je uistinu živjelo svoje vinograde i živjelo za njih. No, uz pomoć povoljnih kredita i desetogodišnjeg oslobođenja od poreza koje je ugarski sabor izglasao 1896. godine kao pomoć vinogradarima, baranjski su vinogradi ponovno zaživjeli i u zadnjim godinama 19. stoljeća već su ponovno urodili plodom. Naročito su u obnovi svojih vinograda lozom na američkoj podlozi agilni bili i Popovčani (Gregurek i Kovačić 1986: 569). Nakon obnove vinogradarstva u Baranji, 1896. godine, baranjska su vina izgubila svoje mjesto na europskom tržištu i trebalo je duže vrijeme njihovom povratku.

Nakon Drugog svjetskog rata i nacionalizacije njemačke imovine, koji su do tada pretežno i bili vlasnicima vinograda, dolazi do agrarne reforme i kolonizacije kojom su njemački vinogradi dodjeljivani *kolonistima* koji su u ova mjesta pretežito stizali iz Zagorja i Međimurja, krajeva također poznatih po dugoj vinogradarskoj tradiciji te su dostojno nastavili tisućljetnu tradiciju *Zlatnoga brda*.

Poslije dvadesetoga stoljeća teško nalazimo konkretne podatke o vinogradarstvu isključivo na Banovom i Branjinskom brdu, ono je tada postalo analizom zajedno sa svim beljskim vinogradima. Spominje se Poljoprivredno dobro Popovac u razdoblju od 1961. do 1965. godine koje je imalo svoje nasade (Gregurek i Kovačić 1986: 569), ali nema konkretnog spomena o vinogradima samih mještana, iako svakako znamo da tek tada počinje cvjetati privatno vinogradarstvo jer razvija se i naselje Banovo brdo koje je od škole Popovac zahtijevalo i osnutak područnoga odjeljenja u brdu kako bi djeca vinogradara lakše pohodila nastavu²³ što im je škola i omogućila.

Vinogradarstvo i vinarstvo u narodnoj tradiciji i kao dio kulturnoga identiteta regije

Današnji baranjski, a posebice popovački i branjinski vinogradi nezamislivi su bez *surduka* koji jesu često i jedini prilazi do samih vinograda. Surduk je naziv za strm, duboko usječen put u Banskome brdu, nastao proširivanjem vododerina. Proširili su ih sami vinogradari i njihovi radnici kopajući te zanimljive putove. Bočne strane surduka mogu biti visoke i nekoliko metara, a obično su prošarane korijenjem drveća, koje sprječava urušavanje. *Prije surduci*

---

²³ Prema Spomenici *Osnovne škole Popovac*, za školsku godinu 1965.

*nisu bili tako duboki bili su puno uži, kada su išla kola neko je dijete poslano da vidi ide li netko naprijed ili ne. Ili je vozač kola vikao: „Ide li tko?“ Kasnije ih je vlast proširila.*²⁴ Mnogi su surduci i obrasli tim drvećem te se ondje ne može niti proći i nalikuju kakvom tunelu, ali danas se ponovno shvaća njihova i turistička vrijednost te nje-gujući tradiciju oni se počinju obnavljati i ondje se uređuju vinske ceste. Zanimljivi su i spiljski stanovi i/ili podrumi koji su ukopani u brdo/les, a čija je prvenstvena uloga čuvanje vina na nižim temperaturama, u narodu su poznati pod nazivom *gator*.

Vinogradarstvo je toliko utkano u način življenja baranjskih žitelja da je postalo i dijelom tradicijske kulture, točnije običajno-obrednih procesa baranjskih žitelja, ponekada direktno (*vinceška*²⁵), a ponekada indirektno (*pudarina*²⁶). Narod obilježava te veli-

²⁴ Prema kazivačicama Radojki Pešić i Velinki Ubavić

²⁵ Vinceška je običaj proslave blagdana svetog Vinka (22. siječanj) koji se održava u južnoj Baranji na vinorodnom Banskom brdu. Naziv običaja specifičan je za ovu regiju, a u drugim dijelovima Hrvatske se uglavnom naziva Vinkovo. Vinceška je vezana uz blagoslov vinograda i vina i njime počinje nova vinogradarska godina. Uglavnom ga prakticiraju muškarci, a žene imaju sporednu ulogu, odnosno spremaju obrok i stvari muškarcima koje treba ponijeti u vinski podrum. Žarko Španiček (1992: 78) ga samo spominje u svom radu o stanovanju u Baranji gdje napominje da je to „muška svečanost na kojoj se pripremaju jela i vino se pije u velikim količinama“.

²⁶ U južnoj Baranji *pudarina* ili *pudarine* je naziv za godišnji običaj koji se uglavnom odvijao od kraja srpnja do sredine rujna – odnosno u vrijeme sazrijevanja grožđa i uključivao je čuvanje grožđa u vinogradima od čvoraka, lopova i divljači, dok je njegovo šire značenje znatno zanimljivije. U Baranji nije postojao običaj unajmljivanja pudara, već su obiteljske vinograde čvale starije djevojke, one pred udaju, koje su prema samome običaju i prozване *pudaricama*. Djevojke čvorke nisu tjerale samo podvikivanjima ili vikom, već i pjesmom. Tako je od samog tjeranja čvoraka razvijen jedan prepoznatljiv način slobodnoga načina življenja koji se odvijao podalje od strogih roditeljskih pogleda, no opet odvijan, uglavnom, prema određenim običajnim pravilima. Pjevalo bi se da se otjeraju čvorci, no i da bi se mladim koscima koji su na brdu dalo do znanja gdje se djevojke nalaze. Sama

ke „vinske“ blagdane opetovano već dugi niz godina te oni postaju dijelom kulturnoga pamćenja i dio kulturnoga identiteta regije kojim se ona i samoreprezentira na kulturno-turističkim manifestacijama poput: berbenih svečanosti, Dani vina i turizma, Gator fest (nekada Surduk fest), Martinje, Pudarina, Vinceška i mnoge druge.

Zaključno

Vinarska i/ili vinogradarska tradicija na sjevernim obroncima Banskog brda, točnije na grebenima nazvanim Banovo i Branjinško brdo, prisutna je od razdoblja kasne antike do danas. Pratiti ju možemo na razne načine, od analize i interpretacije arheoloških artefakata, popisa crkvenih ili civilnih poreznih obveznika i njihovih davanja do kasnijih stručnih analiza beljskih vinograda. Zaključiti možemo da je vinogradarstvo na ovom području od velike važnosti ne samo za regiju, već i za stanovništvo koje je ondje živjelo ili živi danas. Ono je sredstvom preživljavanja baranjskih žitelja, dijelom običajno-obredne prakse, odnosno tradicijske kulture i samoreprezentiranja regije, a time i kulturnoga identiteta regije.

IZVORI I LITERATURA:

Arhivski izvori:

Magyarország Levéltár – kratica: MOL (Mađarski državni arhiv):

Urbaria et Conscriptiones:

---

sloboda mladih ljudi glagolu *pudariti* pridodaje novo značenje, osim onoga osnovnoga tjerati ili čuvati, te on za baranjske stanovnike počinje značiti „živjeti u slobodi, u pjesmi i igri, sanjati o ljubavi, izabrati dragog po volji, dozivati ga, a i izazivati i prkositi jer djevojke ondje nisu samo radile i čvale grožđe, već su išle i rasonoditi se u društvu svojih prijateljica, a i momaka koji su im dolazili u predvečerje u posjet“ (Predojević 2004: 211).

Internet stranica za pristup arhivskoj građi:

<http://mol.arcanum.hu/urbarium/opt/a100112.htm?v=pdf&a=start>

Urbaria et Conscriptiones REGISTRATA 97:21 (1564. godina)

Urbaria et Conscriptiones REGISTRATA UC 4 : 31 (1692. godina)

Urbaria et Conscriptiones REGISTRATA UC 93 : 43 (1698. godina)

– Beschreib und Schätzung

Spomenica *Osnovne škole Popovac*, za godinu 1965.

Objavljeni izvori:

Prostorni plan uređenja općine Popovac, Krunoslav Lipić, dipl.ing.arh., Zavod za prostorno planiranje d.d., Osijek, 2006.

Sršan, Stjepan. 1993. *Baranja*. Osijek: Matica hrvatska.

———. prir. 1999. *Baranja 1785. godine*. Osijek: Državni arhiv u Osijeku.

———. prir. 2002. *Stanovništvo i gospodarstvo Baranje 1766. i 1824. godine*. Osijek: Državni arhiv u Osijeku.

———. , prir. 2003. *Baranja (1729.-1810.): Kanonske vizitacije*. Osijek: Državni arhiv u Osijeku.

———.prir. 2007. *Stanovništvo i župe u Slavoniji 1745.-1774.* Osijek: Državni arhiv u Osijeku.

Literatura:

Bobera, Milan. 1986. „Prerada grožđa i proizvodnja vina.“ U *Tri stoljeća Belja*, priredio Dušan Čalić. Osijek: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti - Zavod za znanstveni rad Osijek.

Bösendorfer, Josip. 2010. *Nešto malo o našoj Baranji*. Priredio Davorin Taslidžić. Pretisak. Beli Manastir: Zavod za baranjsku povjesnicu.

- Brein, Friedrich. 2006. „Edelreben für den Goldenen Berg (CIL III 10275).“ *Forum Archaeologiae - Zeitschrift für klassische Archäologie* 38 (3). <http://farch.net>.
- Dálnoki, Orsolya. 2009. Collected or cultivated? Exotic and indigenous fruit remains from Celtic to Roman times in Pest County, u: *Plants and Culture: seeds of the cultural heritage of Europe*, Hungary, Edipulgia. 145-151.
- Ferri, Naser. 2003. Štovanje lokalnih božanstava od strane pripadnika rimske vojske na području Dardanije. *Opuscula archaeologica*, 27(1), 451-454.
- Gregurek, Ivan, i Žarko Kovačić. 1986. „Proizvodnja grožđa.“ U *Tri stoljeća Belja*, priredio Dušan Čalić. Osijek: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti - Zavod za znanstveni rad Osijek.
- Ilkić, Mato. 2008. Popovac – lokalitet „Tuneli“. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 41(1), 199-208.
- Jadrić, Ivana. 2009. *Liberov kult u rimskoj provinciji Dalmaciji*, s <http://bib.irb.hr/prikazi-rad?&rad=313097> (14. 12. 2009. 21,37)
- Mederal-Sučević, Krešimir. 2007. „Usporedni pregled hrvatskih i mađarskih baranjskih ojkonima.“ *Folia onomastica Croatica* 15(2006): 173–189.
- Mihaldžić, Stevan. 1991. *Baranja: Od najstarijih vremena do danas*. Beograd: Biblioteka grada Beograda.
- Mócsy, András. 1974. *Pannonia and Upper Moesia: History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire (The Provinces of the Roman Empire)*. New York: Routledge & Kegan Paul Books.
- Osonjački, Daška. „Geografske posebnosti općine Popovac.“ Osijek. (rukopis)

- Pinterović, Danica. 1968. „Problemi u istraživanju limesa na sektoru Bantina Skela – Ilok“. U: *Osječki zbornik 12/1968*: 53–69.
- Predojević, Željko. 2012. „Žrtvenici Liberu iz Popovca.“ U *X. međunarodni kroatistički znanstveni skup*, priredio Stjepan Blažetin. Pečuh: Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj. 378–392.
- . 2013. „O toponimima južne Baranje podno sjeverne strane Banskog brda.“ *Folia onomastica Croatica* 21 (2012): 173–194.
- . 2014. „Pudarine i pudárske pjesme u južnoj Baranji.“ *Anafora - časopis za znanost o književnosti* 2: 209–224.
- Radman-Livaja, Ivan. 2003. Rimska brončana pločica iz Baranje. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 36(1), 113-134.
- Sekulić, Ante. 1996. *Hrvatski baranjski mjestopisi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Šarić, Marina. 1981. „Žrtvenik Libera i Libere u Topuskom.“ *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 14 (1): 67–71.
- Španiček, Žarko. 1992. „Špiljski stanovi i gospodarski prostori u lesu na području Baranje.“ *Studia ethnologica* 4 (1): 69–93.

Kazivačice:

- Pešić, Radojka, rođena Hadnadž, rođena 1931. godine u Branjini, preminula 2012. godine
- Ubavić, Velinka, rođena Borovac, rođena 1938. godine u Grabovcu, Branjinka udajom od 1956. godine

CRKVA SVETOG MIHOVILA

Kako je car Josip II. prvi put ušao u Nutarnji grad

prof. dr. sc. Milovan Tatarin
Filozofski fakultet u Osijeku
mtatarin@ffos.hr

Stotinu godina u čovjekovu životu dugo je vrijeme; stotina godina u povijesti jednoga grada tek je trenutak. Orijentalna varoš koju je 1663. godine vidio putnik Evlija Čelebi (1611–1682) nestala je do 1687. i na njezinu je mjestu podignuta tvrđava pa je car Josip II. (1741–1790) gledao potpuno novi grad. Ista pozicija, isti temelji, isti opseg, a sve drukčije. Kako god dobro promatrali, prolaznici nikad ne upoznaju pravi život grada, ne saznaju za njegovo naličje i rubove, grad im se ponudi u dotjeranom i umivenom obliku. Strancu je grad tajna, razglednica na kojoj su boje pojačane, a obrisi umekšani, strancu je grad kulisa iza koje ne vri juha i ne mrvni se tvrdi kruh. Stranac u grad uđe i ubrzo ode ni ne saznajući da je s tornja crkvenog zvonika pao radnik i teško ozlijedio glavu. On vidi samo ljepotu, koreografiranu predstavu, a za upoznati grad to nije dovoljno. Kad je Njegovo Veličanstvo Josip II. prvi put ušao u Nutarnji grad bila je noć; kad je za dva dana odlazio zabranio je da zvone zvona, želio je izići iz grada – zamislite – inkognito! Uzalud – ni caru se ne može ostvariti baš svaka želja.

* * *

Nekako valjda u kolovozu, u doba velike vrućine, stigao je Čelebi u Slavoniju. Našao se u društvu nikopoljskog sandžakbega Kadizade Ibrahim-paše, a od Vukovara do osječke kasabe trebalo im je osam sati. Iako je griješio i nerijetko pretjerivao, svašta je znao, pa i to da je sultan Sulejman I. Veličanstveni (1494–1566), nakon što je na Mohaču 1526. potukao ugarskoga kralja Ludovika (1506–1526), popaljeni i porušeni grad pokraj Drave predao u ruke Kasim-paši Pečuškom, neka ga valjano popravi. Izgradnju paša započe 1526, a iste godine – kaže putopisac – poslove i završi. Ipak, nije moguće da je u tako kratkom vremenu grad podignut, kako reče Čelebi, “iz temelja”. Moralo je potrajati, zacijelo do 1529. godine, kad je Kasim-paša postao prvi osječki sandžakbeg. O Kasim-paši ne znamo mnogo: bio je mohački sandžakbeg (1543–1545), zatim segedinski paša (prije 1548), u dva navrata budimski beglerbeg (veljača 1548 – svibanj 1551; 1557–1558), pa beglerbeg temišvarskog elajeta (1552–1554). Godine 1579. više nije bio živ. Pokopan je u grobnicu sazidanoj ispred svoje džamije.

Čelebi kaže da su osječku varoš činili od opeke izgrađen kaštel, ispred kojega se nalazila Sulejmanova džamija, Srednji grad okružen zidom i jarkom (koji je uključivao kaštel) i Vanjski grad ili palanka, tzv. Podgrađe. Putopisac je na tom prostoru izbrojio ni manje ni više nego šezdeset šest bogomolja! Sve su kuće u Srednjem gradu bile daščare, uz svaku se nalazila bašča, ulice nisu bile popločane kaldrmom. Najvažnija džamija u Srednjoj varoši bila je Kasim-pašina:

Ta džamija je vrlo svijetla, a nalazi se na desnoj strani glavne ulice kada se izade iz Srednjeg grada. To je vrlo svijetla džamija

sa kupolom pokrivenom čistim plavim olovom. Ona je duga i široka u dužini i širini tačno po stotinu koraka. Njen mimber i mahfil su jednostavni i lijepi. Sva je umjetnički vrlo lijepo izrađena. U vanjskom predvorju diže se na šest stubova od čistog bijelog mramora sedam kupola pokrivenih plavim olovom, tako da ovako lijepo džamije nema ni u jednoj krajini. Ona ima prostrano dvorište ograđeno čvrstim zidom od cigala. U unutrašnjosti dvorišta nalaze se četiri visoka stabla kojima je ono ukrašeno i koje stoga pretstavlja hladovito odmaralište. Ta džamija ima divnu i umjetnički jako lijepo izrađenu visoku minaru.

Nijednu drugu varošku džamiju – Sulejmanovu i Mustafa-pašinu – nije opisao tako podrobno niti je hvalio njezinu ljepotu. Ako putnik kakav je bio Čelebi – a putovao je četrdeset godina – kaže da džamije kakva je Kasim-pašina “nema ni u jednoj krajini”, treba mu vjerovati. I te kako! Izgradio je Kasim-paša džamiju do 1559. godine, o čemu svjedoči njezin natpis:

*Dobrotvor Kasim-paša, neka mu je slava trajna,
podiže hram za slavljenje vječnog boga.
To je hram lijep kao staro svetište (Kaba).
Kronostih njezin jest: “Vječna zadužbina”
966. godine (1558/9)*

Kad je 29. rujna 1687. sa svojim trupama u Tvrđu ujahao pukovnik Nikola Ladron zatekao je praznu varoš, koju je tri dana prije napustio Džafer-beg, za njim je otišla vojska, kao i običan svijet. Predaja kaže da su s carskom vojskom u grad došli isusovci i franjevci, a je li doista tako i bilo, sâm će Bog znati. Kao svoga prvog trubbenika franjevački ljetopis spominje fra Šimuna iz Bača;

tko su bila tri isusovca koja su “zaposjela mjesto kod druge džamije, gdje i sad borave” nije upamćeno. No, zabilježeno je da nisu trpjeli franjevce. Ovako franjevački ljetopisac pripovijeda o dramatičnom događaju iz 1688. godine: isusovci su franjevce vazda gledali “krivim okom”, a u želji da ih otjeraju iz grada, odlučili su srušiti drveni križ koji je pokraj Sulejmanove džamije potkraj 1687. godine uzvisio fra Šimun. Naoružali se mačevima i sjekirama pa posjekli Križ i prevukli ga u svoju rezidenciju. Trećega dana rezidencija izgori, svi pomriješe, a onoga tko je Križ obaljivao sjekirom crvi živoga izjedoše. Božja kazna. Nakon toga među isusovcima i franjevcima zavlada mir.

Isusovci su se smjestili u zapadni dio Tvrđe, pokraj Kasim-pašine džamije, a nakon sedamnaest godina posvetili su ju u kršćansku crkvu: 19. listopada 1704. blagoslovio ju je tada tridesetčetverogodišnji Đuro Patačić (1670–1716), bosansko-đakovački biskup od 1703. do smrti. Gotovo dvadeset godina odlazio je tvrđavski puk u crkvu u džamiju, pa se valjda i navikao, a kad je točno srušena, nije poznato; na planovima Tvrđe džamiju se ucrtavalo sve do 1721. godine. Za novu crkvu nije dostajalo novca. Uostalom, bilo je važnijih poslova, trebalo je izgraditi zidine i bastione, reveline i kapije. Posljednjeg dana srpnja 1725, na blagdan svetog Ignacija Loyole (1491–1556), utemeljitelja Družbe Isusove, bi postavljen temeljac nove župne crkve, no nisu njezini temelji bili temelji Kasim-pašine džamije, nije jedna vjera pokrila drugu; crkva je *pomaknuta* nešto zapadnije i samo se dijelom naslonila na muslimansku bogomolju. Plavo olovo s kupola pripalo je isusovcima.

Crkva Svetog Mihovila impozantna je građevina: 42 metra duga, 25 metara visoka, tornjevi idu uvis 47 metara. Granice njezina jed-

nostavnog pročelja definiraju dva zdepasta zvonika, a dinamika i ritam određeni su vertikalnom i horizontalnom raščlambom: vertikalni pilastri dijele pročelje na pet polja, a horizontalni vijenac razdvaja dva niza od po pet prozora. U crkvu se ulazi kroz troja vrata, veća središnja i manja pobočna. Da je crkva župe Nutarnji grad posvećena upravo sv. Mihovilu nije slučajno: taj svetac koji s plamenim mačem predvodi nebesku vojsku u boju protiv Luciferovih infernalnih nakaza zaštitnik je vojnika.

Danas pred crkvom Svetog Mihovila stojimo kao pred gotovom i samorazumljivom činjenicom. Tu je, lijepa i moćna, čvrsto uglavljena u tlo, iz doba kad su nastajale građevine s mnogo više smisla, njezini zvonici – osobito u suton – definiraju vizuru grada, kao potpis na kraju polagano i temeljito napisanog pisma pa poslanog na daleku adresu. Ipak, moralo je čovjekovo strpljenje biti veliko da ju dočeka takvu kakva jest. Gradila se dugo, s prekidima, mijenjao se njezin projekt, na jedan ju se način zamislilo, na drugi izvelo. Trebala je to biti jednostavna jednobrodna crkva s apsidom, a pretvorila se u prostranu baroknu crkvu. Između 1725. i 1730. izgrađen je brod i apsida, a zatim su radovi obustavljeni, pa nastavljeni između 1733. i 1735. kad je brod proširen četirima pobočnim visokim kapelama, a izgrađen je svod i pjevalište. Stručnjaci takav tip crkve nazivaju “wandpfeiler”, zato što zidni stupci pobočnih oltara podupiru križno-bačvasti svod. Pretpostavlja se da joj je taj izgled dao peštanski graditelj Janos Höblik, po čijem se projektu 1733. i 1734. gradila velika Oružana. Istodobno je nazidano pročelje, ali bez tornjeva. Iako tek djelomično završena, crkva je 1734. otvorena za liturgiju. Radovi su ponovno prekidaju, a tek 1741/42. podignuti su tornjevi, niži i uži. Konačno, 1765. i 1766. stari su tornjevi dijelom porušeni pa su izgrađeni novi, viši i širi, kakve

danas gledamo. O tom zamašnom poslu ljetopis Družbe Isusove tu i tamo izvijesti:

1765.

9. svibnja. Kočijaš je dovezao 33.000 opeka i 400 dasaka potrebnih za gradnju tornjeva.

5. lipnja. Stiglo je drvo za gradnju tornjeva.

26. kolovoza. Ponedjeljak. Počeli su raditi klupe za školu. Ujedno su zidari praznovali od podizanja tornjeva radi juče-rašnjih svatova.

19. listopada. Stigla je limena kugla za novi toranj.

1766.

29. travnja. Iz Graza je stigao bijeli lim za pokrivanje tornjeva, a dovezli su ga trgovci iz Donjeg grada. Kasnili su četiri tjedna zbog niskog vodostaja rijeke Mure, tako da nisu mogli putovati vodom. Iz Darde je stiglo 42 kyllle pečenog kreča za gradnju drugog tornja.

2. svibnja. Petak. Na toranj je uz zvuk truba postavljen križ od 100 imperijala [150 forinti], i to onaj sa strane evanđelja.

19. lipnja. S tornja je na krov crkve pao radnik. Zaustavio se između krova crkve i tornja, teško ozlijeđivši glavu.

Crkva je opremljena sa sedam oltara: glavni oltar posvećen sv. Mihovilu arkandelu izrađen je u Beču i postavljen 1770; s obiju strana smješteni su drveni kipovi sv. Petra i Pavla, sv. Ignacija Loyole (1491–1556) i sv. Franje Ksaverskog (1506–1552) u prirodnoj

veličini. Desno od glavnog oltara nalazi se oltar Blažene Djevice Pomoćnice, a lijevo svete Terezije Avilske. S desne strane od ulaza u crkvu nalaze se oltari sv. Ivana Nepomuka (prije 1754) i Blažene Djevice Marije (tzv. “bijeli oltar”), a s lijeve strane oltari sv. Otilije (1768) i Svetoga Križa s likovima žalosne Gospe i sv. Ivana apostola (tzv. “crni oltar”). Orgulje su stigle 1759. godine, a tek 1841. na tornjeve su – na zahtjev tvrđavskih građana i zahvaljujući njihovim priložima – postavljeni satovi

U Zemljišnoj knjizi Tvrđe izrađenoj 1747/48. ostalo je zabilježeno da je za kip sv. Franje utrošena kuća Franje Krausa, danas u Firingerovoj 8: “Kuću je kupio Franjo Streicher od Andrije Dacherta za 1.000 forinti. Gospođa Barbara Streicher ju je darovala ocima isusovcima za oltar sv. Ksavera, a isusovci su ju potom prodali Franji Krausu za 800 forinti”.

Glavni oltar od sredine 19. stoljeća krasi imponantna slika koju je naslikao Adolf Römer, podrijetlom iz mađarskog Beremenda. Nadahnuće je našao u slici *Lov na lavove* Petera Pavla Rubensa (1577–1640); iz kompozicije je izostavio lavove, u pozadinu je dodao obris osječke tvrđave, a u gornjem dijelu naslikao svetog Mihovila i anđele koji se priključuju zemaljskoj bitci. Tako je ne samo postigao prigodnost, nego je cijelu radnju ideologizirao – sukob kršćanske i turske vojske, sukob je dobra i zla. Otto Schweitzer ovako opisuje oltarnu palu:

Kako je međutim naš slikar izveo svoju kompoziciju? Prije svega morao je motiv prilagoditi osječkoj kronici, te mu pridodati neke lokalne osobine. Mnogo toga nije morao promijeniti, jer je “Borba s lavovima” osobito podesna za namjere našeg slikara,

pošto je sam Rubens u sliku postavio nekoliko Arapa, koji u našoj slici prikazuju Turke. Prema tome mogla je cijela scena bez daljnjeg ući u prikaz bez bojazni, da bi to išlo na štetu istinitosti historijskih činjenica. A tako je i učinio naš slikar, t. j. on je kopirao "Borbu s lavovima" i upotrijebio ju za donji dio svoje kompozicije. Prostor, koji je nastao radi ispuštanja lavova, spretno je smanjen i upotpunjen manjim detaljima, tako da time nije narušeno niti kompozicijsko jedinstvo a niti smisao slike. Također je scena ostala na istom terenu, kako ju je Rubens postavio, tek je desna strana pozadine naše slike izmijenjena u toliko, što je onamo postavljena osječka Tvrđava. U žarkom predvečerju jednog toplog ljetnjeg dana blješti ona u sjaju sunca podobna kakvoj viziji. Na oblacima pak lebdi sv. Mihajlo s korom anđela. On nije prikazan u mirnom, kontemplativnom promatranju zemaljskog zbivanja, niti su anđeli, što ga okružuju shvaćeni kao serafijska pratnja. Kao borac u oklopu i s mačem u ruci on aktivno učestvuje u boju, opkoljen anđelima-amazonkama, koji lebdeći tik nad zemljom zabadaju svoja britka koplja u borbena tjelesa na zemlji. I tako, uz pomoć nebeskih boraca, predvođenih i personificiranih u liku sv. Mihajla, i njegove ratoborne pratnje, doživljuje Osijek svoje oslobođenje od Turaka, anno domini 1687.

* * *

Godina je 1768. Car Josip II. napunio je dvadeset sedam godina, a tri godine prije, nakon što mu je umro otac Franjo Stjepan Lotarinški (1708–1765), postao je uz majku Mariju Tereziju (1717–1780) suvladar moćne Habsburške Monarhije. Kad je taj mladić u utorak 31. svibnja ujahao u osječku tvrđavu bila su dva

sata iza ponoći, nebo je bilo zvjezdano, grad je spavao. Dopusovao je iz Gradiške, drmusajući se sto šezdeset kilometara po doduše suhim, ali cestama punim rupa. U pratnji su bili saksonski princ Albert, princ Dietrichstein, maršal Franz Moritz Lascy (1725–1801) te generali Gedeon Ernest Laudon (1717–1790), Milticz i Nosticz. Careve stvari dovezlo je šest teških kola izdržljivih i debelih kotača. Moralo je užurbano biti u Generalatu, noćni putnici uvijek unesu pomutnju i zbuđenost, kamoli kad je gost car. Nečuvena se stvar događa, nikom drugom to ne bi bilo učinjeno, ali zbog cara se spušta most pred Valpovačkim vratima, otvara se kapija, zveckaju potkove po kaldrmi. Uzbudila se i rastrčala vojska – prvi put Njegovo Veličanstvo ulazi u Nutarnji grad. Gradski pisar Karlo Lybenski ostavio je o carevu posjetu službenu magistratsku zabilježku:

Den 31-ten May seynd Allerhöchst Ihre Röm. kayserl. königl. Apostolischen May. Josephus der 2-te mit Ihre Durchleucht Prinz Alberth, dann Siner Excellenz Generall Lascy und Laudon beede Feldtmarchals allhier zu Esseg zum Trost und Freyd des ganzen germaninen Weesens eingetrofen, sodann den 2-ten Juny Anni currentis am Fest Sanctissimi Corporis Christi nach Vollend- und Beywohnung der gewöhnlichen Procession nacher Ofen abgereiset. In perpetuam Dei Memoriam.

(31. svibnja Njegovo su Preuzvišeno Rimsko Carsko Kraljevsko Apostolsko Veličanstvo Josip II. s presvijetlim princem Albertom, zatim njegovom ekscelencijom generalom Lascyjem i Laudonom, obojica feldmaršali, stigli ovamo u Osijek na utjehu i radost svekolikom općinstvu te su 2. lipnja tekuće godine na blagdan Tijelova, po svršetku i nazočenju

uobičajenoj procesiji, otputovali u Budim. Na trajnu Božju uspomenu.)

Opširniji su u dojmovima bili isusovački i franjevački ljetopisac. S obzirom kad je legao, car je ustao rano, pa je već u pola devet bio na misi u župnoj crkvi Svetog Mihovila. Izišao je iz Generalata, skrenuo desno i začas – prolazeći pokraj Glavne straže – izbio na mali trg. Je li tada usporio korak da bi izdaljeg osmotrio crkvu, je li mu – carskom djetetu rođenom u dvorcu Schönbrunn – bila lijepa, je li štogod kazao svojoj pratnji? Ili se u njemu nije porodilo nikakav osjećaj divljenja – tä, u usporedbi s bečkim, bio je Sveti Mihovil skromna crkvica! Dok je prilazio, zvonila su sva zvona, po rubovima trga natiskao se svijet – *Dies ist unser König!* Zajedno s ostalim patrima iz Družbe superior Petar Matzer na srednjim je vratima, držeći u ruci škropionik s posvećenom vodom, čekao cara koji se približavao u društvu princa Alberta. Naklonili su se patri Njegovu Veličanstvu, pater Matzer predao mu je škropionik, car i princ su se prekrížili, ušli u crkvu i sjeli na za njih posebno priređena mjesta i klecala. Kad je završila liturgija, ponovno su se oglasila sva zvona dok Josip II. nije ušao u Generalat. Sutradan, u srijedu 1. lipnja, na misu je otišao u crkvu Uzvišenja Svetoga Križa, gdje mu je također bilo pripremljeno osobito ukrašeno mjesto, a gvardijan Dominik Gasteiger imao je plašt. Franjevački ljetopisac to ne kaže, ali isusovački napominje da je misu služio dvorski ispovjednik pater Antun Raffler. Navečer su pozvali gvardijana u Generalat pa je u devetnaest sati ispovjedio mladoga cara.

Car je u Nutarnjem gradu proboravio dva i pol dana, od 31. svibnja do 2. lipnja. Prvog je dana i prije i poslije podne obilazio vojarne; drugog dana prehodao je cijelu tvrđavu, pregledao basti-

one, zavirio u svaki kutak, razgovarao s vojnicima na zidinama, u četrnaest sati na gradskom je trgu gledao svečanu vojnu vježbu koju su pripremili vojnici iz Ferdinandove i Preysachove pukovnije, nakon čega je s pratnjom odjahao u Donji i Gornji grad. Prilazio mu je narod, primao je darove, a 31. svibnja, u četrnaest i trideset, dopustio je narodu da ga gleda dok ruča, što je bio osobit znak milosti. Posljednjeg dana careva boravka u Nutarnjem gradu – četvrtak 2. lipnja – bilo je Tijelovo. Dan prije carev izaslanik došao je k isusovcima pitati kad će započeti svečanost, a nakon što je superior dopustio da to odredi Njegovo Veličanstvo, uglavljeno je da svečanost započne rano, u šest i trideset, kako bi mogla završiti do osam sati. Naime, car je trebao još ručati, pa krenuti na put, za Budim. Tako je i bilo.

Dan je neočekivano osvanuo ponešto tmuran, nebo nije bilo jasno, pa su se svi pribojavali da bi mogla kiša, no to se nije dogodilo. Mise su se zaredale od četiri sata ujutro, a kad je tek u osam sati car stigao u crkvu Svetog Mihovila, škropionik mu je dao pater Ivan Hochburg, njemački propovjednik. Car je došao u pratnji generalâ koji su s njim stigli u Nutarnji grad, a pridružio im se general topništva i upravitelj osječke i slavonskih tvrđava Ivan Krstitelj barun Wolfersdorf († 12. ožujka 1773) i mnogi drugi časnici. Ljetopisac kaže da je car okađen, a nakon što je otpjevano evanđelje, on i princ Albert poljubili su evanđelistar. Uslijedio je poljubac mira, pa kad je liturgija završena, superior Matzer kleknuo je pred cara i blagoslovio ga, potom je blagoslov dao narodu.

Tijelovsku procesiju vodio je pater Matzer, a bila je veličanstvena: okupilo se mnoštvo naroda, zanatlije su izišli pod svojim zastavama, zidari su pokazali novi stijeg, car Josip II. i princ Albert

nosili su baklje, generali su nosili duplire. Časnici iz Ferdinandove pukovnije nosili su baldahin (tzv. nebo), sto vojnika iz Preysachove pukovnije paradiralo je kod svakog oltara, a bilo ih četiri: postaja Presvetoga Trojstva na trgu, postaja kod franjevačke crkve, postaja kod Walterove kuće i postaja kod Zeitlerove pekare. Na svakoj su postaji vojnici ispaljivali salve, a s bedema se pucalo iz malenih topova, tzv. mužara. Za cara i princa Alberta na postajama je pripremljeno klecalo i tepih koji su doneseni iz isusovačke kapele.

Nakon svega trebalo se okrijepiti hranom pa krenuti na put. Car se s pratnjom vratio u Generalat, ručao, a zatim je s onima s kojima je i doputovao napustio Nutarnji grad. Izišao je kočijom kroz Vodena vrata, prema Bilju, pa dalje, put dalekog Budima. “No, na odlasku je, kao i na dolasku, pismeno naredio” – kazuje isusovački ljetopisac – “da se ne zvoni i ne pravi javna parada, jer je želio doći i otići incognito”. Stvarnost je bila drukčija: ispratili su ga vojnici, oci isusovci i braća franjevci, građani. Franjevački ljetopisac kaže da je Josip II. izišao iz grada u deset i trideset, a isusovački da je to bilo u devet i četrdeset pet. Koji je bio precizniji, više i nije važno. Car je otišao, nekako su svi odahnuli – sretan mu put!

Stari svijet kaže da ako se želiš negdje vratiti, moraš se okrenuti. U protivnom, zauvijek ćeš napustiti neko mjesto i nikad ga više nećeš vidjeti. Čini se da se na tijelovski četvrtak 2. lipnja 1768. godine car Josip II. okrenuo jer je u Nutarnji grad u sljedećih dvadeset godina ulazio još četiri puta: 5–7. svibnja 1770, 17–18. kolovoza 1774, 29. travnja – 1. svibnja 1783, 14. travnja 1788. Nije pri svakom od tih posjeta ulazio u crkvu svetog Mihovila, no kad bi ju posjetio bio je to osobit događaj i za oce isusovce i za građane koji su izbliza mogli vidjeti svojeg cara. Vjerujem da bi se – kad bi

uopće postojala takva statistika – pokazalo da nema mnogo crkava na svijetu u koje su na mise dolazile okrunjene glave, a pritom su se te crkve nalazile daleko od stolnih gradova.

Odavna nema Josipa II., “Božjom milošću izabranoga rimskog cara, uvijek augusta Njemačke i apostolskoga kralja Mađarske, Češke, Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, nadvojvode Austrije itd.”, nema velike austrijske kuće Habsburg, nema moćne Monarhije, sve je utrulo. Da nema zabilješki u ljetopisima, ne bismo znali kakvo su uzbuđenje i radost vladali među patrima i tvrđavskim svijetom 31. svibnja 1768. godine. Toliko godina poslije svi su tragovi nestali, na prostoru ispred crkve tek je žutom opekrom omeđen prostor gdje se nekoć nalazilo oktogonalno Kasim-pašino turbe i dijelovi lijepo džamije koja je ponijela njegovo ime. Ime radnika koji se 19. lipnja 1766. strovalio s jednog od tornjeva nije, na žalost, upamćeno, ne znamo je li preživio ili je – teško ozlijedivši glavu – izdahnuo. Crkva Svetog Mihovila stoji na istom mjestu na kojemu je stajala i kad je u nju ušao mladi car i kad su zvonila sva zvona. I to je pravda!

Prepiska¹ Eduarda Rehačka s Ignácom Hainerom između 1835 – 1842

Đuro Franković

Veliki znanstvenik i strastveni humanist smatrao se pripadnikom hrvatske nacije – *moja je nacija (...) prva bila izložena udarcima Turaka*

Isusovci su u Pečuhu odmah poslije osmanlijske vladavine 1687. godine utemljili gimnaziju koja poslije ukinuća njihova reda prelazi u vlasništvo cistercita. U prvoj polovici 19. stoljeća ovdje je učilo 400 đaka.

Na pečuškim učilištima početkom 19. stoljeća okupljali su se đaci iz Baranje, Slavonije, Srijema, Bačke i rjeđe i iz drugih krajeva Hrvatske, a dolazili su i franjevci iz Bosne. Bilo je među njima plemenitaša, građana, djece časnika i iz siromašnijih slojeva. Završivši srednjoškolsko školovanje kod pečuških cistercita ili na sjemeništu, najčešće su studij nastavljali na raznim učilištima u Ugarskoj, uostalom studirajući pravo u Đuru (Győr), prirodoslovne ili humane znanosti u Pešti itd. Kod pečuških cistercita u jednom razredu učilo

---

¹ Fond obitelji Hainer nađen je u arhivi obitelji Dőry a nalazi se u Arhivu Županije Tolne (Magyar Nemzeti Levéltár Tolna megyei Levéltár) u Szekszárdu: Dőry család iratai, kutija 1.

je približno do sto učenika, a bilo je čak i više razreda po godištima. Socijalna pozadina učenika bila je različita, kao i životna dob: od osam do 23 godine; ovi potonji bili su franjevci iz Bosne.

Eduard Rehaček imao je 13 godina kada u 1832./33. školskoj godini stiže u cistercitsku gimnaziju, u razred humanitarnih znanosti, poglavito mađarskog jezika i mađarske literature. U ovom razredu učilo je 79 učenika, razredni starješina bio im je Péter Hegyi, profesor. Rehaček u svom pismu od 12. listopada 1836. godine, kada već uči u Pešti, ovako se prisjeća: “Ovdje je, kao u Pečuhu na teologiji (...), u cijeloj školi ima 3 dugačka stola i tri klupe te oko 20 stolica, onaj koji kasno stiže ne može pisati niti notirati (bilježiti)“. U popisu đaka cistercitske gimnazije navodi se da je Rehaček rimokatoličke vjeroispovijesti, otac mu je Franciscus tj. Franjo, po zanimanju šumar (“sylvanus“). Po narodnosti ubraja se u Slavonca, kao i drugi Iločanin, Mátyás (Matija) Bagoly (imao je 16 godina), o kojemu Rehaček često piše u svojim pismima upućenim Ignaciju Haineru. Rehaček i Hainer imali su 13 godina te je ovaj drugi učio u gramatičnom razredu. Neće biti na odmet navesti da se u gimnaziju, čija je pretječa isusovačka gimnazija koja je utemeljena još za osmanlijska vremena 1620-tih godina. U Rehačkovom razredu učio je Antun Marković iz Požege, dok u Hainerovom čak trojica Đakovčana: Virgilije Marinović, Marko Marinović i Stjepan Matijerić.

Sve slavonske sinove koji su bili na pečuškim učilištima u ovom napisu nismo mogli uzeti u obzir, već jedino kroz životni put Eduarda Rehačeka, tj. na temelju njegove prepiske sa svojim školskim prijateljem Ignácom Hainerom² pokušat ćemo dati uvid u razvoj

---

² U školski dnevnik cistercitske gimnazije – ime mu je upisano “Hainel“.

njegova svjetonazora, načina razmišljanja, naobrazbu, prihvaćanje revolucionarnih ideja, jasan stav protiv mađarizacije i slično.

Iz Rehačekova pisma, još kao mladića, mogu se uočiti njegovi radikalni stavovi i viđenje svijeta. No njegova nemirna duša vodit će ga u daleki svijet, da bi se najzad skrasio u Indiji u Mumbaju.

* * *

Otac Franjo Rehačeka ("Rehassek") bio je najvjerojatnije podrijetlom Čeh, a majka njemačkog podrijetla, možda obitelj dolazi iz Wirtenberga, koja je za vrijeme Josipa II. dobila plemstvo. Međutim iz Rehačekovih pisama postaje jasno da se nije deklarirao kao Mađar, već sinom hrvatske nacije. Preminuo je 16. studenog 1832. godine te skrb o školovanju Eduareda vodila je njegova udova majka, Marija Rehaček, rođ. Wekerle, koja je umrla 22. 12. 1841. godine, također u svojoj 50-toj godini. U obitelji Rehaček 1805. rođena je Katarina, 1819. Eudard, 1820. Albertina Karolina i 1823. Julijana Draga.³ Prema upisima *Matice krštenih Rimokatoličke župe sv. Ivana Kapistrana, Ilok 1805 – 1827*. 4. srpnja 1819. kršten je Edvardus Innocentius, Franciscus Xaverus, Sigismundus Rehacsek, a kum mu je bio Innocentio Nagy.⁴

Eduard Rehaček (potpisuje se: Eudard Ržhaczek, a u mađarskim leksikonima ime mu se navodi: Rehatsek Ede Eduard, Rehacsek) rođen je u Iloku 3. srpnja 1819. godine, preminuo u Mombaju, In-

³ Matica umrlih 1828. – 1856. Arhiv Franjevačkog samostana Ilok, B-3-4. str. 86. Zahvaljujem se na podatcima gospodinu Mati Batoroviću u Iloku. Na temelju imena može se ustanoviti da se obitelj Rehaček postupno hrvatizirala.

⁴ *Župni arhiv B – 2 – 4, str. 173*. Zahvaljujem se na podatcima Mati Batoroviću.

dija prosinca 1891. Srednju školu završio je u Pečuhu, gdje se usavršio u mađarskom i njemačkom jeziku, te naučio latinski. Svoje je školovanje nastavio u Institutu za inženjere (Mérnöki Intézet), tada zvanom Institut Geometricum u Budimu. Zanimao se matematikom, latinskim jezikom, kao entuzijast učio francuski i engleski, čitao napredna djela suvremenih europskih autora.

* * *

Da bismo mogli shvatiti vremensko doba i način razmišljanja Rehačekova valja dati odgovor i na tadašnja društvena pitanja.

O sloju takozvane *plemičke inteligencije* u Mađarskoj u “reformsko doba” (mađ. “reformkor”), poglavito u Baranjskoj županiji, malo se zna, vjerojatno slično je bilo stanje i u Slavoniji, gdje srednje plemstvo nije odigralo važnu ulogu, već aristokracija i građanstvo. Mađarski povjesničari, jednako tako i istraživači lokalne povijesti, plemiće koji su se uzdigli iz inteligencije, redovito ubrajaju u redove konzervativaca. Plemićka inteligencija bila je obrazovana i upoznata s kulturnim tekovinama svojedobne Europe, zalagala se za liberalne reforme⁵ a plemstvo je stjecala stupanjem u državnu službu.

* * *

Eduard Rehaček godinama se prepisuje s Ignácom Haninerom (1818–1900), koji je bio njemačkog podrijetla, a kao takav veliki

---

⁵ GLÓSZ Ignác *A nemesi értelmiség a reformkori Baranyában*. Baranyai Helytörténetírás 1983–1984, A Baranyai Levéltár Évkönyve, Pécs, 1985. 25. Glósz na temelju arhivske građe u Szekszárdu prvi piše o prepisci Rehačeka i Hajnera te su njegove zasluge da se data problematika iznosi u javnost.

pristaša Kossuthov⁶ i mađarizatorskih nastojanja, što će biti vjerojatno razlogom prekida njihova daljnjeg druženja i dopisivanja.⁷

Život juniora Ignáca Hainera nije se razvijao sretno. Imao je pet godina kada je izgubio svog oca. Jedini imetak obitelji je bila dvokatnica u Pečuhu, u ulici Vármegye, čiji je jedan dio davan u najam. Život obitelji odvijao se posve skromno.⁸

Hainer poslije završetka gimnazije uči u pečuškom pravnom liceju (1836–37). U Pešti postaje bilježnikom kraljevske table i juratom. Bio je odgajatelj gr. Ferenc Pálfyja (1839), o kojem Rehaček u svom jednom pismu navodi kako ne zna mađarski. Djeca mađarske aristokracije nisu znala mađarski, neki su od njih već kao odrasli naučili taj jezik. Hainer poslije polaganja pravnih ispita (1840) u Pečuhu, bio je na odvjetničkoj praksi. Kao plemić Stranke reformi između 1841–43 dopisnik je Kossutovih novina *Pesti Hírlap-a*, bilježnik pokrajinskog odjela *Védegylet-a*⁹ i Nacionalne kasine (*Nemzeti Kaszinó*). Godine 1847. postaje pravni zastupnik na vlastelinstvu u Rohoncu, gr. Kázméra Batthány.¹⁰ Uhapšen

⁶ Lajos Kossuth (1802 – 1894), poznati mađarski političar, podrijetlom Slovak.

⁷ Ignác Hainer, mlađi, bio je predstavnik treće generacije njemačke obitelji koja se nastanila iz Saksonije. Djed János Hainer mu je bio kasnar na vlastelinstvu Petrovszky. Imao je šestero djece od kojih je samo jedno dijete doživjelo odraslu dob, stariji je Ignác Hainer (1785-1823), kršten u Gödri. Supruga Jánosa Heinerja zvaše se Filipović, tako se senior Ignác Hainer može smatrati njemačko-hrvatskim potomkom te mu je supruga bila Katalin Madarász. Njezina sestra Krisztina Madarász udala se je za Hrvata, Josipa Žuvića, u Varaždinsku županiju.

⁸ GLÓSZ, Ignác, nav, djelo 27.

⁹ Društvo je utemeljeno 1844. godine s ciljem zaštite mađarske industrije. Predsjednik je bio Kázmér Batthány, potpredsjednik László Teleki, a direktor Lajos Kossuth.

¹⁰ Grof Kázmér Batthány (1807–1854) mađarski je naučio u svojim odraslim godinama, poznati mađarski političar.

je 1849. ali pušten na slobodu, no zabranjeno mu je djelovati u odvjetničkom zvanju. Godine 1854. emigrira u SAD te od 1856. postaje profesorom na Sveučilištu u Missouriju.¹¹ Sin mu Jenő seli u Nebrasku, gdje će 1893. biti izabran za zastupnika.¹²

U kući Hainerovih radoviđeni gost je bio mladi Rehaček, koji u svojim pismima nikada nije propustio pozdraviti majku, sestru svog prijatelja Hainera, Katalin Madarász, kći seniora Józsefa Madarásza, povjerenika imanja grofa Izidora Jankovića u Daruvaru. Ignác Hainer stariji bio je odvjetnik Izidorov, tako da su dvojica uglednih službenika, Hainer i Madarász,¹³ kod istog gospodina svoju djecu oženili ili udali.¹⁴

* * *

Valja istaći kako je mješovito stanovništvo Baranjske županije bilo čvrsto povezano sa Virovitičkom i Požeškom županijom. Tada se je smatralo da je društvena pripadnost važnija od nacionalne pripadnosti. U ovim krugovima jezične poteškoće savladane su njemačkim jezikom na kojemu se dopisuju.¹⁵

¹¹ ÓDOR, Imre: *Hainer Ignác*. In: *Pécsi Lexikon*. I. A-M. Főszerk.: Romváry F. Pécs, 2010., 283.

¹² WASS, Albert *Magyar örökségünk*, Az Amerikai Magyar Szépmíves Czéh kiadása, 1975., Astor Florida 32002, Internet: http://www.wassalbert.eu/wasalbert/muvei/irasok/magyar_orksegunk.pdf

¹³ Tetak jun. Hainera, József Madarász, mu šalje u pismima po pet-šest forinti, navodi Ignác Glósz u nav. djelu 28.

¹⁴ Zahvaljujem se na podatku Teréziji Horváth Balogh.

¹⁵ GLÓSZ Ignác, nav. djelo 33.

Mladići Rehaček i Hainer međutim dopisivali su se na mađarskom jeziku.¹⁶ Da bismo mogli sagledati nenasno stanje u Slavoniji i reagiranja Rehačekova na mađarizatorska nastojanja svoga prijatelja Hainera, ne smijemo gubiti iz vida da je već 1791. godine u hrvatske škole uveden mađarski jezik, kao neobvezatan predmet.

Mađari su smatrali da je nastupio povoljan trenutak za stvaranje nacionalne mađarske države koju su zamišljali u okvirima od Karpata do Jadranskog mora. U toj bi prostranoj državi, prema njihovim zamislima, postojao samo jedan narod i samo jedan jezik – mađarski (bit će to uočljivo i kroz navedenu navedenu prepisku dvaju mladića). Stoga su u zajedničkom ugarsko-hrvatskom saboru u Požunu (današnja Bratislava) zahtijevali uvođenje mađarskog jezika u sve urede, te da se taj jezik uči u hrvatskim školama kao obvezatan predmet. Hrvatski zastupnici na zasjedanjima zajedničkog sabora grčevito se opirali mađarizatorskim težnjama i nastojanjima. Nisu dozvolili uvođenje mađarskog jezika, nego su se uspjeli izboriti da se kao službeni jezik u Hrvatskoj nadalje rabi latinski jezik. Osim latinskoga, u Hrvatskoj je u uporabi bio njemački jezik. Njime su se služili viši slojevi u svakodnevnoj komunikaciji. Hrvatskim jezikom se među obrazovanim svijetom govorilo rijetko. Njega su koristili samo svećenici, te neobrazovani slojevi stanovništva koji nisu bili u prilici naučiti njemački. Ugarski pritisak je ipak bio previše snažan te je 1827. u škole u Hrvatskoj uveden novi nastavni predmet – mađarski jezik. Bio je obvezatan. Mađari su na zasjedanjima

---

¹⁶ Korespondencija između Josipa Žuvića i juniora Ignáca Hainera odvijala se mahom na njemačkom te na mađarskom jeziku. O Žuviću valja navesti da je bio također učenik učilišta cistercita u Pečuhu, radio je kao odvjetnik i bio član Unionističke stranke te je imao nemalu ulogu u pripremi i sklapanju Mađarsko-hrvatske nagodbe 1868., uostalom prevodio je govore hrvatske pregovaračke strane.

zajedničkog sabora i nadalje nastojali nametnuti uredbu da se u hrvatskim uredima i školama uvede mađarski jezik, kao službeni. To je izazvalo snažan otpor građanske inteligencije i dijela svećenstva. U Hrvatskoj se pojavljuje zahtijev da hrvatski jezik postane službeni u uredima i školama. Nastaju književna djela u kojima se naglašava vrijednost narodnoga jezika i kritiziraju pojave da ga se posve zaboravilo i zapustilo.¹⁷

Takve tendencije se zapažaju i u slučaju pečuške *Ilirske (hrvatske) pučke škole* i mjesne *Njemačke škole*, a koje su 1792. ukinute, kao i *Hrvatska škola* u Segedinu; u nekim mađarskim gradovima napuštenim hrvatskim življem, za svega godinu dana prihvaćane su i sprovedene u život saborske odluke, što je vodilo neminovnom odnarođivanju narodnosnog življa.

S druge strane pak u prvoj polovici 19. stoljeća u Pečuhu pored širenja mađarske nacionalne svijesti širi se i ilirizam, pjevanje Gajevih budnica, naime utemeljena je *Ilirska čitaonica* (24. travnja 1839.). Pristaše ilirskog pokreta u mjesnom *Njemačkom teatru* u Pečuhu u organiziranju glazbenika i predsjednika čitaonice, Ferde Rusana, poručnika, održavaju *Ilirsku večer*.¹⁸ Rehaček tada već ne boravi u Pečuhu nego se na studiju u Pešti.¹⁹ Mađarske vlasti takve djelatnosti čitaonice ocijenile su panslavističkima i nastojali ih što prije zabraniti, u čemu su i uspjevale.

¹⁷ Politički položaj Hrvatske u prvoj polovici XIX. stoljeća. Internet: <http://skola.sys.hr/eSchool/knjiga.htm>

¹⁸ FRANKOVIĆ, Đuro Iz vjerskog i glazbenog života Hrvata u Pečuhu. In.: *Etnografija Hrvata u Mađarskoj 1997*, br. 4., 16-17.

¹⁹ KUHAČ, Franjo Š. *Ilirski glazbenici Prilozi za poviest hrvatskoga preporoda*. HSN Zagreb, 1994., 176-177.

Mađarizatorske tendencije čas su se stišavale a čas pojačavale da bi krajem XIX. stoljeća ponovno planule.

* * *

Eudarda Rehačkova prepiska može se pravom smatrati obilnom te daje nam mogućnost ocrtavanja njegova duhovnog portreta.

Svoj odlazak u Peštu opisuje u pismu upućenom Haineru nadnevkom od 12. listopada 1836., kada je iz Iloka 25. rujna u 8 sati kolima odvezen u Vukovar i parobrodom Zrínyi stigao u Peštu u 14 sati, 26. rujna. “Jako mi se dopao let na vodi, jako sam se čudio velikim zgradama... nosač prtljaga stao je kod kuće visoke do neba u ulici Váci, kod Hotela Platin (...)“

U Institutu geometricumu (Mérnöki Intézet) u Budimu, gdje je upisao studij, oduševljeno navodi: “(...) besplatno je učenje grčkog, talijanskog, engleskog, njemačkog i mađarskog jezika (...)“

Rehaček grozničavo je istraživao i čitao liberalne, dapače i revolucionarne knjige koje su ilegalno stizale u Budimpeštu, zaobilazeći cenzuru. “Kakav sam si fond stvorio!: uspio sam nabaviti Széchenyijev²⁰ *Kredit (Hitel)*²¹, nažalost na njemačkom. Knjiga je valjana, možeš samo zamisliti“ piše 21. kolovoza 1836. svom prijatelji Haineru.

²⁰ Grof István Széchenyi (1791–1860), pokretač pokreta reformi, izvrsni pisac i državnik. Mađarski je naučio u odraslim godinama.

²¹ Djelo *Hitel* je tiskano 28. siječnja 1830. godine u kojemu autor iznosi reformu mađarskog privrednog i političkog života.

U pismu 1837. oduševljeno piše o nabavci zabranjene knjige francuskog grofa i paira, Volneya: *Die Ruinen*²², koji opisuje da narodi na koji način trebaju zbaciti sa sebe tiranski jaram “i okupljaju se svi iz naroda i biraju svoje prvake (...) ona je jednog poštenog čovjeka katekizam (...) radije bih umro nego da izgubim ovu knjigu (...)“

Oduševljeno piše o djelu, koje širi ideju o oslobođenju nacija i pobijedi religije zdravog razuma, riječ je o knjizi Abbéa de Lamennaisa.²³ Isto se ne može dobiti, stoga ju je faktički svu prepisao. “Toliko mi se nije sviđjela kao Volneyova, ali ipak je lijepa (...) piše u stilu kao evangelisti u Bibliji te se služi čak i istim izrazima kao i oni, piše u paraboli poput njiju (...) u ime Boga daje ubiti kraljeve, i govori kao prorok (...)“. Knjiga je namijenjena takvima – piše Rehaček – koji svojim razumom ne mogu uhvatiti prevare, neistine vlade.

Zabranjene knjige takvih sadržaja i njegove veze s poljskim revolucionarnim izbjeglicama radikaliziraju njegove stavove, on ne čeka više na reforme već na revoluciju. “... i tada piti ću krvi, i svaki djelić moga tijela bacat će vatru na one pse koji sva prava čovječanstva od nas negiraju...“

²² Constantin François de Chassebœuf, Volney comte (03. 02. 1757. – 25. 04. 1820.). Francuski filozof, povjesničar, orijentalist (istraživao je Egipat i Siriju), bio je plemićkog podrijetla, član franuske Narodne ustavotvorne skupštine. Za vrijeme Napoleona dobio je grofovsku titulu i postaje član Senata, a nakon restauracije Bourbona postaje pair Francuske. Godine 1791. napisao je svoje djelo pod naslovom “Les Ruines, ou méditations sur les révolutions des empires” (Ruševine, odnosno razmišljanja o cirkulaciji imperija). 1795. postaje član Francuske akademije. <http://mek.oszk.hu/06800/06852/>.

²³ Abbé Félicité de Lamennais (1782–1852), njegove ideje su u ustalom utjecale su i na skladatelja Franca Liszta.

Poput Martinovićevih²⁴ jakobinaca razmišlja o utemeljenju tajnog društva. “Ovdje ćemo utemeljiti jedno društvo, ali samo od takvih ljudi koji su trezveni i slobodno razmišljaju, ne samo s obzirom na politiku već i religiju, pošto čitamo zabranjene knjige, okupljamo se određenih dana i komentiramo (...) ali će sve ovo biti tajna, o kojoj nikakvi profani (nepozvani – *autorova opaska*) neće znati, sve će biti u tajnosti, također sve one koji žele učiti po zdravom razumu na dobrobit čovječanstva, koji se mogu maniti svojih predrasuda, nastojat ćemo da imamo takvo društvo, ali nećemo ga obznaniti sve dotle, dok se nećemo savršeno uvjeriti da se data osoba nije odrekla svojih zanesenih gluposti i ne pribojava se (...), samo tada će biti posvećena.“

Rehaček pretpostavlja da i Hainer dijeli njegove stavove i slijedeće nagovještava: “Našao si ljude koji tako razmišljaju kao mi, nadajući se revoluciji; ja sam mišljenja da neće proći čak ni deset godina, i bit će revolucije, ne samo kod nas, ali i drugdje, drugi će nama dati impulse“ piše 1. mjeseca strijelca 1837. Njegove vizije su se ostvarile 1848. godine kada su diljem Europe izbile građanske revolucije.

U tadašnjoj Mađarskoj 1837. godine malo je bilo takvih koji bi povjerovali u njegovo proročanstvo, a još je ih bilo manje koji bi se radovali da do toga dođe. Misao o revoluciji u pismima je njegov lajt motiv. Uspjeh odmjerene šanse bi bio: “Da izbije revolucija, mislim, dobro bi se i završila. Talijani, Poljaci, i Erdeljčani su nezadovoljni. Da “muska“ (pogrdni naziv za Ruse, od riječi Moskva – *autorova opaska*), Austriji želi donijeti pomoć kroz Poljsku, jedno

²⁴ Ignjat Martinović odnosno Ignacije Dominik Martinović (Pešta, 20. srpnja 1755. – 20. svibnja 1795.), znanstvenik, filozof, revolucionar i hrvatski književnik iz Mađarske.

vrijeme bi bio zaustavljen, a dok bi stigao “burkuš“ (pogrđni naziv za Austrijance – *autorova opaska*) do tada bi puno vode proteklo Dunavom, tada bi rudnici u Šelmecu i Kremmnitzu već bili u povoljnijim rukamama. Poznato je da je Luj Filip²⁵ despot i ne sjedi čvrsto na prijestolju, ipak zavidi Austriji, a možda bi dosađivao Austriji, ne zbog toga da pomogne Mađarskoj, već s ciljem da sa sebe pozornost Francuza te da ima priliku da *tempo bell* (što brže) dobije novaca i možda želeći potporom vojske bolje učvrstiti svoju vlast u svojoj zemlji“ piše 13. travnja 1837. Rehačekovo i ovo viđenje se je ostvarilo jer je nakon 11 godina revolucija izbila u Francuskoj i oborila kralja.

Rehaček je dobro uočio da uspjeh jedne buduće revolucije ovisi o razvoju međunarodnih odnosa. Uglavnom pravilno je ustanovio potencijalne saveznike mađarske revolucije i neprijateljski tabor.

Nadao se u uspjehu revolucije, a bio mišljenja u slučaju njezina izbijanja i takvi će se joj priključiti, koji danas to ne smatraju izvodljivim. Nastavljajući svoje razmišljanje u pismu od 13. travnja 1837. doznaje se da i sâm priželjkuje revoluciju, te vjeruje kako će se joj priključiti mnogi, čak i poljske izbjeglice kojih ima oko 4 tisuće u Mađarskoj. Ovi potonji “(...) puno rade na tome i ljude

---

²⁵ Luj-Filip (Pariz, 6. listopada 1773. – Clermont, 26. kolovoza 1850.) francuski kralj od 1830.–1848. godine. Posljednji francuski kralj. Sin Louis-Philippea Josepha, vojvode Orléanskog. U izgnanstvu od 1793. do 1815. godine za vrijeme francuske revolucije i vladavine Napoleona. Stupio je na prijestolje 1830. nakon reakcionarnog režima Karla X, koji je svrgnut srpanjskom revolucijom. Njegovu vladavinu karakterizirale su financijske spekulacije, raskošno bogatstvo građanske klase i veliki promašaji u vanjskoj politici. Abdicirao je 1848. Nova revolucija 1848. oborila je njegov režim, a njega prisilila na abdikaciju i bijeg u Englesku.

nagovaraju na ustanak, a Austrijanci se boje da će Poljaci, koji su ovdje, narod podići protivu njih (...)“

Piše kako je pročitao zabranjenu trotomnu knjigu koju je uredio Sándor Bronikovszky o revolucijama²⁶ za vrijeme Imrea Thökölyja i Wesselényija, što ga je razjarilo na osvjetu protiv Austrijanaca. Poziva se da čita djela njemačkog pejsnika Malticza, Bernea i Herlesonov *Mephistopheles*.

U pismu od 5. svibnja 1837. navodi da ne može naići u trag knjige Farkasa Bölönija jer je zabranjena (riječ je o *Utazás Észak-Amerikában*/ Putovanje u Sjevernu Ameriku – *autorova opaska*), pokazujući interes prema zemlji slobode, kuda stiže nakon pet godina.

Navodi kako je Lajos Kossuth slao svim županijama svoja pisma *Törvényhatósági Tudósítások* (Izvjешća sa zasjedanja Parlameneta). Bilo ih je zabranjeno tiskati. Kossutha, kako navodi, vojska je noću u dva sata uhapsila.

U pismu od 8. svibnja 1837. stoji: “Sada se grozni oblaci dižu nad horizontom Mađarske, tako postupaju s nama kako sami žele, ali je to žalosno posmatrati, bez da bi čovjek nešto mogao uraditi. Poljaci su kroz cijelu jednu godinu zaustavili muskanske medvjede, ali oni su bili, dabome, Poljaci!“

Uočljivo je da Rehaček se nešto malo zanima s mađarskim ustavnim, političkim, klasičnim poprištem, plemićkim županijama, s tamošnjim borbama, učigledno od njih nije ni očekivao bilokakve

²⁶ Riječ je o buni Imrea Thökölyja protiv kralja Leopolda I. te o uroti palatina Ferencza (Franje) Wesselényija, koja je u hrvatskoj historiografiji poznata pod nazivom urota Zrinsko-Frankopanska.

rezultate.²⁷ U jednom pismu citira neidentificiranu osobu: “Die ungarische Constution ist nur noch auf dem Papier zu finden: weil sie aber nur Papiere ist, so benützt Fürst Metternich täglich von ihr ein Stück um sich den Podex auszuwischen“. Uz ovo dodaje: moguće je da će vlada namjerno nagoniti zemlju u bunu da bi je ugušila i u potpunosti utjerala u jaram. Iako je zemlja puna vojnika, ali ustanak ne smatra neuspješnim, naime većina naroda bi se pridružila revoluciji. Veleposjednici čije naredbe kmetovi slijepo slijede, mogli bi kmetove podići na ustanak.“

“Slavenska nacija zaboravila bi za svoje nepravde i skupa bi se borila protiv zajedničkog neprijatelja“ piše 8. svibnja 1837. “(...), tj. protiv Austrijanaca. “I moja nacija bi prolijevala krv za slobodu obične domovine, ona je bunda Mađarske, koja je udarcima Turaka bila prva izložena; sjeti se samo Zrinjskih i na druge koji su rođeni u mojoj domovini, a vi svom silom želite slavenskoj naciji nametnuti svoj jezik i primorati ih da napuste svoje nacionalno obličje, ali kada bude potrebna zajednička snaga tada će oni to i zaboravjeti.“²⁸ Njegova vizija se za vrijeme mađarske 1848-aške revolucije nije ostvarila, već naprotiv došlo je do krvoprolića, oštrih sukoba između Kossutovih i Jelačićevih vojnika. Postojale su nepromostive suprotnosti između Mađara i slavenskih naroda, te su se ovi potonji u borbi našli na austrijskoj strani.

²⁷ GLÓSZ, János nav. djelo 33.

²⁸ „... az én nemzetem is közönséges hazánk szabadságáért vérét ontaná, ő Magyarországnak bundája, aki a török csapásnak mindég ki volt téve első(nek), emlékezz a Zrínyiekre és másokra, akik hazám szülőitjei. A szláv nemzet(re) ámbár a nyelveteket erővel rájok tolni és nemzetségükből kivetköztetni akar(já)tok, ezt, mikor közönséges erőre szükség lesz, elfelejteni fogja.”

Jedan od takvih razloga je bila i nasilna mađarizacija koju je Rehaček dobro uočio. “Ne misliš, ti koji si učen, a od naroda se ne želiš razlikovati (...) da i ti, kao i ona nekolicina slijepih, da oni koji ne znaju mađarski, ali ako je znanstvenik netko, ali nije rođeni Mađar, ne može biti rodoljub. Rođenom Mađaru je smrtni grijeh ne znati mađarski (...) ali Slavenima ili drugima to se ne može uzimati za grijeh, premda taj jezik je dobro znati, ali nitko se ne može obvezati i primorati da svoju naciju zataji (i da to netko uradi bio bi smeće i apostata), ali time više da manja brojka ne može veću primorati, a koja je povrh toga prije bila u vlasništvu zemlje. Prema Čaploviču²⁹ četiri i pola milijuna Slavena živi u Mađarskoj, a Mađara ima tri i pola milijuna. Milijuna je Rumunja i pola milijuna Nijemaca. Schvarter u statistici Mađarske na 122. stranici piše da u 5789 oppidiuma i naselja žive Slaveni, 3668 Mađari, 1024 Rumunji a 921 Nijemci. Ovo ne zato navodim da te želim uvjeriti, dragi prijatelju, ali ja smatram nepravdom da jedna takva nacija bude primorana prihvatiti nacionalitet, ali takvo što nitko ne može uraditi niti mu je u moći da to uradi, ali naprotiv ja ne kazujem da Slaveni ne uče jezik (mađarski – *autorova opaska*), dapače, kazujem da uče, ali tako da svoju najveću svetinju nacionalnost ne odbace, zato kazujem najveću svetinju jer šta je čovjek bez nacionalnosti³⁰ piše 8. svibnja 1837. godine.

²⁹ Po porijeklu Slovak, odvjetnik i pisac János (Ivan) Csaplovics (1780 – 1814).

³⁰ „... hogy te is, mint néhány vak azt gondolod, hogy az, aki nem tud magyarul, vagy ha tudós, de nem törzsökös magyar nem lehet jó hazafi. Született magyarnak magyarul nem tudni halálós vétek ... de szlávnak vagy másnak azt véteknék tulajdonítani nem lehet, ámbár azt a nyelvet tudni szép, de senki arra nem kötelezheti és kényszerítheti, hogy nemzetségét eltagadja (és ha valaki ezt tenné az emberiség sópr(ed)évé és megvetendő aposztatává válna), de még annál inkább, a kisebb szám a nagyobbat arra nem kényszerítheti, aki még azonfelül a földnek birtokába elšbb volt, Csaplovics után négy és fél millió

Rehačekov stav je jasan, smatra se pripadnikom slavenske nacije, čija je domovina Hrvatska, tj. neizrečeno on je Hrvat. No, iz njegovih pisama iščitava se da je pokazivao široki interes, podjednako čitao i zabranjena djela, dakako čitao knjige iz povijesti, literature, statistike, putopise i sl. u originalu, dokle u krajnjoj nuždi u prijevodu.

Svog prijatelja Hainera, koji je vjerojatno u svojim pismima stalno inzistirao na pomadارانju narodnosti u Mađarskoj, želio uvjeriti da on, kao Kossuthov pristaša, nije na pravom putu. Čak je na datu temu napisao jedan stih. “Sada postavlja se još jedno pitanje je li moguće da Slaveni postanu Mađari, ali umjesto odgovora poslušit će pripovijetka:

*A bagoly egész télen át
Huhogató a dalját;
Mert minden tollasokat
Fa, s erdő lakosokat
Egy notára taníttni
Akart, s így üdvözíttni.
A sereg válllat vonít:*

*Sova je kroz cijelu zimu
Kreštala svoju pjesmu;
Jer je htjela sve pernate
Stanovnike drva i šuma
Naučiti na jednu pjesmu.
Htjela je tako blažena biti.
Jato je poseglo ramenima:*

---

szláv lakja Magyarországot, magyarok vagynak pedig három és fél millió. Egy millió oláh és fél millió német. Schvarter Magyarország statisztikájában a 122-ik lapon írja, hogy 5789 mezővárost és falvakat szlávok, 3668 magyarok, 1024 oláhok, 921-et pedig németek lakják. Ezeket nem írtam azért ide, mintha meggyőzni akarnálak kedves barátom. De én igazságtalanságnak állítom, hogy egy ily nemzet kényszerítessék a nacionalitás kivel közésére, de mit mondok kényszerítessék, hiszen azt senki sem is teheti, és nem is áll hatalmába senkinek, de azonban nem mondom, hogy a nyelvet ne tanulja a szláv, sőt, mondom hogy tanulja, de úgy, hogy a legszentebbét a nacionalitását el ne vesse, legszentebbet hívom azért, mert micsoda az ember Nationalitás nélkül? De ha az ember a maga Nationalitását elveti, akkor embernek hinni nem lehet.

„Nem bánjuk, ha boldogít.
 Az uhu ének minket;
 Fennjük hát rá nyelvüinket,
 És legyen közönséges.”
 De itten minden akarát
 Csak sikeretelen maradt;
 A' dallos nép aszt vallja:
 „Nehéz a bagoly dalja.”
 S amint az új tavasz tüze
 Homályt az erdőből kiúze,
 Torkábul mindenkinek
 Zenge külömb, külömb ének.

“Nije nas briga, ako nas
 Veseli pjesma sove;
 Hajtmo, jezik nabrusimo
 I makar bila priprosta
 Pjesma, ali toliko blažena.”
 Ali ovdje svako htijenje
 Ipak j' ostalo bezuspješno;
 Raspjevani narod tvrdi:
 “Težak je sovin poj.”
 I što no vatra novog proljeća
 Tamu iz šume vine,
 Iz svakogjeg grla
 Orila je razna, razna pjesma.

(Prijevod: Đuro Franković)

Ne znam kakve će dojam ostaviti na tebe moje današnje pismo, ali nadam se da dobar. Ne bih vjerovao da nisi sam sebe uvjerio u sujetna nastojanja istovjetnih ljudi koji žele beskorisno i bijesno svakog čovjeka pomađariti, ali zamisli samo da od čega žele lišiti Slavene? Razmisli samo da i mi imamo svoju nacionalnost, običaje koji su nam isto tako dragocijeni kao što i Mađarima; ali može biti da ti drugačije sudiš nego ja (čemu se ne nadam), što i nije nemoguće, naime jedna stvar u različitim ljudima može pobuditi razna osjećanja, što F. Matthison kod vodopada u Rhenusu pored Schaffhansena jako lijepo opisuje (...)”³¹

³¹ Citat na njemačkom.

“U svojim pismima pitaš tko je Maltitz,³² a ja ti mogu odgovoriti, ali samo toliko znam o njemu da je njemački pisac i napisao lijepo djelo (...) i da je jedan pametni liberalac.“

Pored navedenih brojnih autora čita djela i talijanskog pisca Palingeniusa (Marcello Palingenio Stellato 1500/1503-1543), jednako tako Lansa Sarrasa na francuskom, uperenih protiv isusovaca.

Dana 23. lipnja 1838. bio je melankolično raspoložen, naime nalazi se u Pešti koju je poplava Dunava od 13. do 18. ožujka savim opustošila te se grad nalazio u ruševinama. Kao i obično parobrodom stiže u Peštu te zapaža kako ljudi stanuju u daščarama, prednji dio kuće, pročelje, gdje stanuje, voda je srušila. On po običaju nema novaca (ne kao u svojoj vremesnijim godinama). “Ulice se ponovo mjere, neke će biti šire, pokoje treba panirati, odnosno povisiti, neke izjednačiti, neke će biti košene (pomošilja na parkove – *utorova opaska*), te silovito počinje gradnja da bi sirotinja mogla gdje skloniti glavu.“ Bio je već tada socijalno osjetljiv što naročito dolazi do izražaja za vrijeme njegova boravka u Indiji u Bombayu, gdje će otaviti golemo bogatsvo za školovanje sposobne siromašne djece. Trebao je položiti eksamene (ispite) iz trigonometrije, geometrije, hidraulike pneumatice aerostatike i drugih predmeta, i obaviti praksu. Kako piše bude li imao novaca dogodine položiti će rigorozne (stroge) ispite i ići će na praktičnu vježbu. “Kako si i ti primijetio *termins iam evergente, zálogházba mén a mente* (menten se je našao u zalagaonici)“, poigrava se riječima u makaroni stihu. Ovo je važno istaći jer u Bombayu briljatno će prevoditi s raznih istočnjačkih jezika na engleski (tada još ovaj jezik mu je nepoznat,

³² Friedrich Franz Maltitz, njemački pjesnik (1794-1857).

već uči francuski). Haineru predlaže da se do dana sv. Stjepana (20. kolovoza) susretnu u Pešti ili kasnije u Mohaču, gdje bi se zadržali tjedan dana, ali ponajbolje bi bilo da se vide u Iloku.

Pratio je razne novine, uostalom *Hirnök, Századunk*, koje kako navodi u cjelosti ovise od vlade, čita *Redacteur* (koji su prema njemu slovile kao ruske novine). “Ovaj list druge novine kritizira, ali najmanje piše o slobodi.”

Rehaček reagira i na zbivanja u svijetu: Francuzi zauzimaju Meksiko, Don Carlosu stvari se ne odvijaju baš najbolje (...) Englezi se pripremaju za krunidbu (...) a mi želimo sazivanje sabora, Kossuth biti će otpušten iz zatvora (...)“ Značilo bi to da je bio točno upoznat sa suvremenim zbivanjima u svjetskoj politici, preko kojih nije šutljivo prolazio. Gajio je simpatije prema revolucioneru Kossuthu, čiji je kasnije suradnik postao Ignác Hainer.

“Prekjučer susreo sam se na ulici s iločkim direktorom Nagyom,³³ ali sam se prevario, naime mislio sam da se prema meni odnosi drugačije nego prema drugima, bio je hladan, kako si? kada ćeš završiti? rastali smo se, čak mi toliko nije rekao dođi na moje prenoćište; pet minuta smo razgovarali na ulici i rastali smo se.”

U nastavku pisma Haineru “koga vatreno voli, a iz dubine srca mi je izvadio osjećaje neumrli Schiler kada je sljedeću pjesmu napisao...“ te ju šalje na njemačkom originalu.

I iz pisma dne 2. mjeseca Gospe tj. kolovoza 1838. uočljiv je njegov ateizam.

³³ U popisima službenika vlastelinstva Odescalchzi u Iloku 1812. godine, koji se čuva Državnom arhivu u Osijeku spominje se „director., Felkiss – Felkys, koji je te godine otišao u mirovinu, a naslijedio ga je Adalbert Nagy.

Piše još da mu je nakana bila kupiti knjige ali je potrošio sâv novac te se nada da će mu božica Fortuna lota biti u pomoći i moći će odmah nastaviti put za Ameriku.

Lajtmotiv mu je borba, pad tirana, mržnja aristokrata: “Bilo što da urade tirani, moraju pasti, zraka trijezvenosti je iz sna probudila narode koji su tako dugo spavali. Barem što da urade sinovi naroda, koji su se za 4 krajcara dali ubiti i prodati, neće im više biti u pomoći da na lanac vežu svoga oca, majku ili braću; iz letargije će se probuditi i bit će tada jao tiranima, ali i onima koji su narod ugnjetavali, koji su mu zasljepili oči, isisali loj, a svoja su djela posvetili tiranima (...) Živi bili i doživjeli! Živjela sloboda! Ubijmo aristokrate! Natakrimo na ražanj tirane! Ali ako pismo otvore i pročitaju bit ću zatvoren, a što će mi faliti? Ništa, za slobodu sam spreman izdržati sve muke, a nikada neću šutjeti, bit će mi zadovoljstvo, ako za dobru stvar propatim, koja će na kraju i tako pobijediti!”

“Za vrijeme ferija kod rackog (srpskog – *autorova opaska*) proto-popa Erdeviku pročitao sam nekoliko zabranjenih knjiga (...) Bog nije mogao postojati, raduj se prijatelju, to sam kod jednog popa pročitao (de sub Rosa³⁴) (...) Urbanecz “solgabiro“, Dubravay, direktor Nagy na isti način razmišljaju (...)“

U ovo vrijeme upoznao se je s novim slavenskim nastojanjima vjerojatno i sa idejama panslavizma. “Ovdje u Pešti nas je više koji smo iz slavenske nacije, kao što su Toti (Slovaci – *autorova opaska*), Hrvati, Poljaci, Raci (Srbi – *autorova opaska*), Česi etc., skupljamo se i kao braća čitamo i prenosimo jedan drugome najnovija djela; ne ni tako davno u Zagrebu je na hrvatskom objavljena *Opsada*

³⁴ Pod ružom.

Sigeta čemu se jako radujemo. Drago mi je da se literatura moje nacije sve više podiže; u Beogradu (sa stanovištem kneza Miloša u Kragujevcu) u Pešti i u drugim mjestima objavljuju se nove racke novine³⁵ i knjige! Ovdje s velikim žarom čitamo Mickiewiczovu³⁶ knjigu koja je tiskana u Parizu za Poljake, a što ne razumijemo to nam se protumači.“

“Prvi kultivirani svjetski jezik, francuski snažno učim... nastojat ću da stalno sâm sebe osposbim za učenog čovjeka (...) Što se tiče znanosti i sâm pripadam srednje obrazovnim ljudima, ali koliko god ovisi o meni, nastojat ću se usavršiti (...)“

Njegovi su ideali postali samopožrtvovani revolucioneri, nesutrašivi borci za slobodu: “Barem da umijem pjevati! Pjevao bi o vitezovima koji su se borili za slobodu, o Temistoklu, Brutusima, Grahusima, o Washingtonu i Kosciusku, da bodrim čovječanstvo pjevajući o njima! Premda to ne umijem, zato cijeli svijet molim da gleda u zrcalo čitajući povijesna djela i kronike, i kao munja će im srce prožeti neprestano htijenje za svetom slobodom, ali na mene, kada već ne bude potrebno, toliko će se uzdići da će trijezvenim umom sve to vidjeti.“ Iznosi i druge pojedinosti koje iz današnjeg pogleda činit će nam se zanimljivima: “Ovdje je hladno, a žene (koje su od nas osjetljivije na hladnoću) svoja lica nagaravljaju dimom, debljine dva prsta, da ne bi ozeble; u Mađarskom kazašlitu (*Magyar Színház*) uvest će plinsko osvjetljenje, a vojnici mogu za

³⁵ Ovdje ne bih isključio mogućnost da je u Pešti, kako navodi u jednom pismu bio u dodiru sa srpskim intelektualcima, koji su već imali utemeljenu svoju *Maticu srpsku* (1826) i *Ljetopis Matice srpske* (1825) te *Serbski narodni list* (1835), *Serpske narodne novine* (1838 – 1848) *Peštansko- Budimskij skroteča* (1842).

³⁶ Adam Bernard Mickiewicz (Zaosie, 24. prosinac 1798. – Carigrad 26. studeni 1855.).

10 krajcara bilo gdje zauzeti mjesto; u nekim kavanama je plinsko osvjetljenje već uvedeno.“

U pismu 22. listopada 1838. piše: “Ako pet-šest ljudi u Iloku čita novine (...) Korisne knjige ne mogu se dobiti, kada poželim pročitati neku dobru knjigu osim romana i kazališnih komada rijetko kad će se naći nešto, duša mi glada, da ju ne hranim matematikom zacijelo bi zaspala (...)“

“Naš knez u potpunosti želi regulirati i reformirati vlastelinstvo. Novi je upravitelj vlastelinstva a ne zna ni racki ni latinski (...) bivši je otpušten nakon 45 godišnje službe. Knez je samo polučovjek, kao i drugi magnati, kojemu je jedan konj miliji od ma kojeg poštenog čovjeka (...) Kneževi se ne mogu osloboditi od svojih predrasuda, ne prihvaćaju tuđe mišljenje (...) ovi moćni namjetnici svoj život provode u inozemstvu pa im samo na kraju pada na um da se vrate kući, kuda donose štetne običaje, bolesti i konje. Donose avanture i drugo smeće koje u nas mogu dobiti mnogo jeftinije, ali ma koja bolest ako je inozemna, već više vrijedi, ali ovim badavadžijama, možda da u više slučajeva i ne, jako rijetko im padne na um da bi bilo korisno da iz tih pogleda bolje da kod kuće žive (...)“ Rehaček dobro zapaža da se vlastelinstvo Odescalchi modernizira, kuda se dovode i konji, stoga nećemo se složiti u cjelosti s njegovom navedenom ocjenom, barem ne o konjima.³⁷

---

³⁷ Mato Bošnjaković mi je dostavio ove podatke, na kojim se zahvaljujem: Ivica Kubik u svojoj knjizi o Sotu piše: “Pored plemenitih arabera, carskih konja i punokrvnih engleskih trkača ergela princa Odescalkija davala je i najbolje konje orače – noniuse. Ovi konji su se pokazali u oba svetska rata i kao najbolji konji za vojne potrebe. Praotac ove rase je čuveni konj Nonius, koji je od Napoleona zarobljen u jednoj vojni i doveden u Austriju.“ Vlastelinstvo Odescalchi na svojim posjedima u Iloku i Srijemu do kraja 19. stoljeća držali su i engleske punokrvne i polukrvne konje.

Svoje sljedeće pismo bilježi nadnevkom: Ilok, 19. 4. 1838. "Bili smo na Uskrs u Palanci kod obitelji Nagy, 26 osoba i devetero djece (...)" Naime, s obitelji Nagy bili su kumovi te pretpostavljam da je ova obitelj, kao i obitelj Dubrovay (bila je bez djece) materijalno pomagali su udovu, Mariju Rehaček i Eduardovo školovanje, te će se on na svojstven način odužiti: za odgajanje siromašnih dječaka bez obzira na rasu, nacionalnost, religiju i kaste u Bombayu osigurat će zadužbinu od 30.000 rupija.

U nastavku doznajemo da je njegovo pismo dospjelo u ruke "leštarka" ("császármadarak" tj. poštanske cenzure), a on da je bio toliko žestok (ali tko može mokriti protiv vjetera) u pisanju i mislima, "jer odmah sam napisao, dokle sam trebao pričekati da mi krv postane hladnija."

Smatra kako će kurs tj. studije završiti još ove godine i kao pripravnik moći će se zaposliti i godišnje primati prihod od 1000 forinti "i moći ću pošteno živjeti i neću morati prosjačiti od majke, a kasnije vidjet ćemo kako će biti, te prvom zgodom putujem u Sjevernu Ameriku. Ali ne mogu u vjetar... Namjera Kalitovskog (poljskog izbjeglice – *autorova opaska*) je isto Sjeverna Amerika (...) s njime ću poći na put, onda kada bude to dato, čak budemo imali možda i šezdeset godina, ali ako li prije ne bude moguće krenuti, nećemo moći priskrbiti novaca."

Doznajemo da iako se smatra atesitom čita *Sveto pismo*.

Nadalje, moli svog prijatelja Hainera da mu u pismu postavlja pitanja, kao što je to uradila neka zamišljena strina, pisca u turskom

azilu Kelemena Mikeša, koji je u mađarskoj književnosti poznat po svojim pismima.³⁸

Rehačekova nadarenost dolazi do izražaja i u crtanju: “Hetzen-
dorfa jedan sin slika u ulju te se sada zadržava kod gospodina Du-
bravaya (riječ je o Ivanu Dubrovayu – autorova opaska),³⁹ a ja ga
pratim na svakom koraku jer puno mogu od njega naučiti, on boja
a ja crtam, te mi u crtanju daje nalog u svačemu, a koja je naklonje-
nost u meni od mog djetinjstva, ali sada je mnogo porasla; barem
da duže vremena ostane ovdje taj čovjek; ja vremenom želim slikati
u ulju a ta gospoda, kao što je Dubravay i Hetzendor, me odveć
animiraju te kazuju (ne želim sam sebe hvaliti) da se u meni krije
talent. Svaki moj pogled kod Hetzendorfa naišao je na čovjeka,

³⁸ Mikes Kelemen (1690 – 1761) bio je pisar i komornik Ferenc Rákócziya II., koga je slijedio u tursko zatočeništvo, odakle je slao pisma *Törökország levelek* (Pisma iz Turske), gdje je u Carigradu i umro.

³⁹ BATOROVIĆ, Mato *Iločani u kulturi, znanosti, prosvjeti*. Vinkovci, 1990. str. 51. – 53. Batoroviću se zahvaljujem na podacima: Ivan DUBROVAY (Nytra, 1794 – Ilok, 19. travnja 1876.) 10. prosinca 1821. godine Ivan Dubrovay de Dubrava podnio je svjedodžbu njitranske županije od 15. siječnja 1794. godine da je obitelj Dubrovay zaista plemićka, te je upisan u plemstvo Županije srijemske. Podnio je i rodoslovlje iz kojega se vidi ime oca Aleksandar i djeda Mirko. U Iloku se oženio 31. siječnja 1826. godine s Julijanom Cserrenjansky. Zanimanje “fiscal”. /Matica vjenčanih Župe Ilok./ Bio je veliki župan somborski, a potom podžupan Srijemske županije, te je vjerojatno kao takav u Iloku i stanovao, jer je podžupan redovito boravio u Iloku. Supruga Julijana umrla je 5. prosinca 1874. godine u 75. godini života, navedeno je da je bila neplodna, što znači da nisu imali djece. Ima naznaka da je bio pristaša Narodne stranke, te da je bio vrlo uman čovjek, što je bilo poznato u cijeloj Hrvatskoj. /Franjo Benešić/. Bavio se slikarstvom: u Muzeju grada Iloka nalazi se njegovo djelo “Pogled na Ilok” iz 1869. godine. Prema jednom opisu njegova stana u Iloku navodi se oko 30 pejzaža Iloka i okolice, ulja na platnu, a radio je portrete, pejzaže, cvijeće (...). U vukovarskom muzeju bio je njegov “Autoportret”. Njegovu ostavštinu odnijela je poslije njegove smrti rodbina Dimaček iz Iriga, poslije je glavnina rasprodana, a jedan dio stigao je i u Beč.

iako kod nas teško će se i lampom naći takva čovjeka, on je jako načitan i liberalnih principa (...)" O svom slikarstvu još navodi: "(...) Beograd je obojao (...), pošto ja ne znam bojati, radio sam olovkom (...) Beograd većim, Dunav širim, Zemun ljepšim, a Turke sam u contumay stavio više, krajolik romantičnijim, nego kako sam ga zamislio." Svakako, riječ je o Hugu Conradu Von Hötzen-dorfu (Darda, 1807 ? – Osijek, 28. 2. 1869.) koji od oca, osječkog slikara naučio crtati te se iz Beča vraća su Slavoniju 1838., bio je učitelj na crtačkoj školi u Rumi kada će se naći kao gost slikara Dubrovaya.⁴⁰

⁴⁰ Hrvatski slikar, prve crtačke poduke primio je od oca, tadašnjeg učitelja crtanja na gradskoj risarskoj školi u Osijeku. No prije akademskog školovanja on boravi neko vrijeme od 1828-1829. u Srijemu gdje radi desetak crteža sa svojih putovanja. Posjetio je mjesto Jazak nacrtavši ondašnji manastir s crkvenim tornjem, potom posjećuje manastir Ravanicu gdje crta ruine na brežuljku s manastrom. Odlazi i do Velikih Radinaca i Kuveždina crtajući pomno, prije studija, mjesta i manastire sa srijemskim krajolikom. Pomoću gradske stipendije odlazi 1836. na slikarsko školovanje u Beč, gdje po predaji radi u atelijeru uglednog bečkog slikara J. N. Schödlbergera. Iz Beča se vraća u Slavoniju, oko 1838. bio je učitelj na crtačkoj školi u Rumi, a potom prelazi u Osijek oko 1840. i pomaže ocu u Risarskoj školi. Nakon očeve smrti 1841. preuzima mjesto učitelja crtanja. Potom slijede njegova putovanja do Gorskog kotara i Tirola. Intenzivno se bavio slikanjem te postaje središnji lik hrvatskog i osječkog pejzažnog slikarstva romantičarskog duha 19. stoljeća. Izlagao je na Gospodarskoj izložbi u Zagrebu 1864. Godine mapu crteža "Skizzen einiger Waldszenen so wie einiger historisch-malerischen Ruinen Slawoniens". Slikao je u ulju i akvarelu, te radio crteže olovkom i perom, pretežno motive starih gradina, ruševina i šumskih predjela u Slavoniji. Kao vrstan pedagog osnovao je privatnu crtačku školu 1867., a kroz njegov atelijer prošli su mnogi učenici, među inima Adolf Waldinger i Izidor Kršnjavi. Galerija u Osijeku posjeduje središnji, najvrjedniji i najbrojniji dio njegovog opusa koji broji oko pedesetak crteža i petnaestak ulja na platnu. Literatura: Oto Švajcer, *Hötzen-dorf*, Zgb, 1982.; Grgo Gamulin, *Hugo Conrad von Hötzen-dorf// Hrvatsko slikarstvo 19. stoljeća*, I svezak Zagreb, 1995. 248.-259.; Branka Balen, *Osječki slikarski krug*, II. kongres Saveza društva povjesničara umjetnosti SFRJ Celje 1978. Zahvaljujem na podatku Mati Batoroviću.

Rehaček se svjesno spremao za svoj inženjerski poziv i odlazak u inozemstvo, ponajprije široki interes prema prirodoslovnim znanostima, određivši ovaj prioritet u učenju: “Zanimam se kao I. geometrijom, II. crtanjem i III. učenjem francuskog jezika i čitanjem knjiga. Vrijeme dobro udijelim te se s ovim predmetima zabavljam, *omnia vincit amor*“ (ljubav ne pozjaje nemoguće).

Pismo upućeno iz Iloka pod nadnevkom 4. rujna 1838. g. ovako opisuje svoje materijalno stanje: “moj sitni novčić u mom džepu otpjevao je *circum dederum* (...) udarila ga je tanka kaplja koja mi neprestance mori novčanik, ako se pak nalazi u njemu po koja krajcara ta se odmah iseli (...)

Ovdje se svakog dana očekuju posjet kneza, dvorac je očišćen od praha (...)“, dok će obnova dvorca otpočeti naredne godine.⁴¹

Haineru postavlja ovakva pitanja, pošto je boraveći u Iloku, zaista bio daleko od kulturnih tekovina a kojih je željan: “Bio si li u Somer Theatru, u Areni u Budimu, u Mađarskom i Njemačkom kazalištu; u Mađarskom kazalištu montirane su li sprave s plinskim osvjetljenjem? Da li si barem posjetio 30-tak kavana, Zrínyi, Koronu, Rodoute, Privorsky...

Güszing je bio obješenjak i želi apsolutizam, da li su čuo o njemu. Mađarski janisti što kazuju o njemu. (Znači, već tada pokazuje interes prema hinduizmu!) Što si čuo o zasjedanju Parlamenta? O

---

⁴¹ Riječ je o posjeti kneza Livija. Livio III. Ladislav rođen je 20. rujna 1805. godine. Bio je oženjen poljskom groficom Sofijom (Zosjom) Branicki, iz Petrograda, kako stoji u Enciklopediji talijanskog plemstva. U braku su imali Baltazara, Mariju od mira (Maria Pace) i sina Ladislava. U vrijeme kneza Livija počela je 1839. godine velika obnova dvorca u Iloku. Livio je umro 11. studenoga 1885. godine. Zahvalujem na podatku Mati Batoroviću.

Kossuthu i o ostalim zatočenicima? U nas rijetko možemo čitati zlobni *Ofner* i *Pester Springngts Zeitung*.⁴²

Jedan mađarski sankilot u Pešti, koji se stalno svađao sa mnom, bezvoljnom magarečom apencijom ... prokletom pertmacijom htio me postaviti za Mađara, ali je postigao samo toliko da Mađare maltene postanem mrziti, ali samo one ne podnosim koji bi htjeli silom cijeli svijet transformirati“ (pomađariti – *autorova opaska*).

Čita Schillerove knjige u dva toma.

Novo pismo piše 7. srpnja 1840. u kojem obavještava Hainera da 30. srpnja putuje u Peštu te ga čeka u kavani Korona u Váci ulici, između deset i 12 sati.

“Radio sam na cesti između Kamenice i Irega, te po tvojoj želji ispričat ću ti kako je bilo. Ova nova cesta će prelaziti kroz brdski vijenac Fruške gore koja se zbog samostana na njoj naziva Svetom gorom; u ovaj krajolik, koji je od površine Dunava 1200 nogu viši lutala je stara cesta na visini kroz grbave planinske doline, a toliko bila uska da na mnoga mjesta ne može se proći kočijama, ovdje bit će izgrađena nova cesta, koja će biti šira, a neće prolaziti gore i dolje, ni u drugi smjer, niti kroz toliko visoke punktove. Prosječno na jedan hvat imat će pad od coli, no najprije će prolaziti kroz granicu (...), te kroz samostan Hopovo, a na kraju kroz šumu gospodina Marczibanija i između kameničkih vinograda. O dražesnoj ljepoti krajolika ne želim ništa reći, jer od Rimljana bilo je ljudi koji su ga hvalili, te ima dvije točke, jedna je Pogled, dok druga se naziva Kraljeva Stolica (na staroj cesti) odakle se Mađarsku i Dunav sa Srijemom i Srbijom, a

⁴² Utemljitelji lista bili su Károly Gottgrid Windisch Károly i Lajos Schedius.

i Sava može odjednom vidjeti, kao jedna velika panorama, pa ovdje je i Petrovaradin i Novi Sad. Tamo je Ireg i Ruma, a na objije strane brojne su crkve s tornjevima; ovdje sjaji Sava koja se vijuga poput zmije, u nju se ulijevaju jezerca, dok tamo stari Dunav ponosito nosi u svojoj zipki zmajeve, koji puštaju dim, milujući šljivovičnu i vinsku obalu. Oh, već sam ovim opisom, koji mi nije bio ni na pameti, maltene udubio, a nisam ništa rekao o cesti.“

Rehaček na cestogradnji je bio tri tjedna zaposlen, nadzirao je tisuću ljudi koji su dolazili na rad prije početka, odnosno svršetkom poljoprivrednih poslova. Bio je smješten u Iregu, kuda je odlazio i vraćao se na gradnju kroz šumu, zaradivši 40/61 forinti. Prema njegovoj prosudbi gradanja ceste će potrajati još deset godina te bit će potrebno kopati kanale, izgraditi kamenite mostove i sl.

Piše i o političkoj krizi u Srbiji, napetostima između Beogradskog vijeća i kraljevske obitelji koja želi povratiti samovladu.

Bez nadnevka šalje svoje pismo na koje u pet točaka daje odgovor na Hainerove optužbe, gore u lijevom uglu pisma navodi: “Dok budeš čitao ove redove, pomisli da nisi Mađar te hladnokrvno, kao da si Englez, ili iz drugog naroda, tako sudi“.

“Simplitice pišem pisma a ono što duboko osjećam... Smjelo smijemo napisati jedan drugome svoja osjećanja... napadaš me pred patriotskog alkoholnog pića (...) Umiješao si još i Poljake (...) smatraš me onakvim koji je zaboravio za svoju naciju. Ne razložno odgovoraš, nego stoističkim ubodima.“

Rehaček svoje zamisli smatra ostvarljivima na taj način da se doktrinerske revolucionarne ideje razvijenijih zapadnih zemalja presade u date zemlje, ali nije uzimao u obzir konkretnu mađarsku zbilju

“Kazuješ da *slavenski jezik postaje vladajućim to je nemoguće*. Ta ja to i ne želim, samo to da svaka nacija živi svojim jezikom i da ga ne namjerava silom privoljeti s drugima; ma bilo koliko ja govorio, Rac će ostati Rac, Tót Tót a Hrvat Hrvat; a zašto bi to bila presumpcija *prema Mađarima, neka nezahvalnost, koji svakoga prihvaćaju raširenim rukama!*“ Rehaček u nastavku pisma, kao tvdnju i obrazloženje svojih stavova potkrijeljuje poduljim izvodima na njemačkom jeziku, iz knjige slavista Pavela Jozefa Šafarika (1795-1861).

Hainer bio je za politiziranje na način naprednih, prosvjetnih ideja u datim okvirima. Nije se slagao ni s Rehačekovim ateizmom. Smatrao je uzorom englesku i američku ustavnu državu, dok je Rehaček učio francuski, da bi upoznao revolucionarne ideje.

Između njih izbile su na vidjelo suprotnosti u sagledavanju nacionalnog pitanja – predočujući iluzorično stanje jedne moguće porutuhabsburške suradnje. Rehaček u svojim pismima s pravom optužuje Mađare, da svoj jezik žele nametnuti Slavenima. Osporava da je preduvjet mađarskog domoljublja znanje mađarskog jezika. Mađari ionako čine manjinu unutar zemlje i poželjno bi bilo da svoju volju ne žele nasilno nametnuti na slavensku većinu. No nije protiv toga da se mađarski jezik uči u školama, i on sâm zna mađarski, ali da se ne očekuje od nikoga da zataji svoj narod. Narodima svoj narod, školstvo, običaji isto su toliko dragi kao što i Mađarima.

Rehaček zahtijeva jedino kulturnu i jezičnu autonomiju te se pokazao lojalnim prema mađarskoj državi.

Hainer, kao i napredni Mađari reformskog doba, bili su silno nestrpljivi prema narodnostima. Vjerojatno bilo je u njemu nešto od revnosti neofita pošto je i sâm bio asimilant, a od samog početka

nije imao mađarsku samosvijest, naime svoja pisma pisma na početku piše na njemačkom jeziku te i poslije pada mađarske revolucije. Meixner mu piše 1836: “gdje i na koji način je postao odjednom veliki Mađar?” U svojoj obiteljskoj okolici zacijelo nije mogao biti odgojen u mađarskom duhu, naime ovo piše svojoj majci: “Drago mi je tvoje pismo, jer mi pišeš po prvi put na mađarskom jeziku. Možda sada već više voliš našu domovinu, naš ustav, naš jezik, jer smo parnicu dobili na mađarskom jeziku.”⁴³

Eduard Rehaček je u pet točaka odgovorio na Hainerove optužbe. Poriče da je svoje ranije pismo pisao pod vanjskim ujecajem a ne na temelju statističkih podataka. Hainer je očito u Rehačevim shaćanjima primijetio utjecaj panslavističke agitacije. Hainer mu piše da slavenski jezik ne može biti vladajući jezik u Mađarskoj. Odgovor Rehačka: on to ni sam ne želi, svaki narod da živi u svom jeziku. Ovo nije nikakva nezahvalnost prema Mađarima, koji su svakog obje ručke prihvatili. Inače, Slaveni su bili prije Mađara u Panoniji. Poziva se na Hainerov američki primjer. Rehaček: u

⁴³ Sestre Madarász, Katarina i Kristina, 1800-tih godina dopisivale su se na francuskom jeziku. Isticale su se i u kulturnim djelatnostima tadašnjeg svoga boravišta: „Kada je grofica, udovica pl. Janković, bila zemljoposjednica, dvije zime i dva ljeta provela je u Pakracu i bila u mogućnosti da na istom mjestu ugodno provodi život. Dala je izgraditi na brzinu jako ljupko kazalište, gdje smo mi sami, prikazali puno dobrih komada, najčešće od Kotzbue. Glumačko društvo su činili, osim direktora, gosp. Izidor pl. Janković, koji je isto glumio, domišljate i ljubazne kćeri dobrog načelnika gosp. pl. Madarász, Katarina i Kristina – onda od zabavljačice grofice, njenog opunomoćenika gosp. Dugovića, konjanička kapetana Salina, mnogih časnika od lako naoružane kavalarije-regimente “Vincent” i – moje malenkosti. Komadi su izvođeni vješto, zaslužnim odobravanjem. Uštimani kvartet zamjenio je cijeli orkestar. Mjesnim uglednim ličnostima davao se besplatni ulaz, kao što je onda sve bilo besplatno. (...)” Johann von Csaplovics: *Slavonien und zum Theil Croatien*. Pesth, 1819. 46-47. Zahvaljujem Teréziji Horváth Balogh na ljubaznosti, koja mi je dokument dostavila na tri jezika, a tekst je na hrvatski prevodila Diana Takač.

Americi svatko je slobodan, ali ovdje silom žele čovjeka primorati da sâm sebe mađarizira. Nadalje: da mađarizacija služi interesima zemlje, vlada to ne bi nikako dozvoljavala. Među narodima samo jača mržnju, i omogućuje da vlada Mađarsku konačno podjarmi. Njegovi trezveni dokazi teško da su uvjerali Hainera, koji je držao od slaveniziranja zemlje. Stav Rehačevov isto sadrži nacionalističke zamisli, naime sve Slavena smatra jedinstvenom nacijom. A slavenske jezike narječjima jednog zajedničkog slavenskog jezika. Ovdje zasigurno bio je pod utjecajem panslavizma. Hainer u znaku panslavističke idologije u biti poistovjećuje osvajačka nastojanja casrke Rusije s borbom slavenskih naroda.⁴⁴

Iz njegovih pisama isčitava se i privredni razvoj, modernizacija vlastelinstva Odescalchi u Iloku: navodi kako su uvezene ovce pastve merino zajedno s pastirima iz Češke koje nisu podnosile ovdašnju klimu i lipsale su, pored toga 1837. piše da će na vlastelinstvu zaposleni Francuz od šećerne repe proizvoditi šećera, te počela je proizvodnja šampanjca, od 900 boca 200 je eksplodiralo. Piše o neplodnoj godini kada im nije urodilo grožđe. Zaposleni na vlastelinstvu Odescalchi dobili su u korist zemljišne površine, vinograde i oranice. No, donosi i druge zanimljivosti o krijumčarenju: “Ovih dana su rasprodali na dražbi 9 metričkih centi kave i šećera iz Turske, a oka kave je bila 2 puta dvadeset forinti. Krijumčarenje se vrši, ali ako se doznaje da je dati vojnik podmićen, taj će biti batinovan, dok roba zapljenjena, a globu (“štrof“) plaća vlasnik robe.“

Iz njegova pisma nadnevkom pepelnica 1841. doznajemo da je stekao diplomu inženjera, ali zimi kao geodeta teško se može zapo-

⁴⁴ GLÓSZ, János nav. djelo 35.

sлити. Ovako piše: “bio sam kod srpskog ministra Šimića, koji je u Pešti u egzilu“, pa mu je ministar savjetovao da se obrati Beogradu. Srijemčani, tada još u sastavu Slavonije, obećali su mu da samo za dvije ili tri godine može dobiti posao. Poslije diplome kratko vremena obavlja službu u Jurskoj županiji. Tamo je zimi 1841. u novinama *Pesti Hírlap* rado je pročitao o uspjesima svoga prijatelja Hainera, koje postiže korak po korak u Baranjskoj županiji. Pismo započinje: “Slatki moj Naci! Noću sam sâm i uzimam pero i želim porazgovarati s tobom – ali je dobro biti čovjekom!“ Te mu savjetuje da treba biti neovisan u društvenom životu.

Kao pomoćni geodeta stiže u Mélykut, kod Aljmaša (mađarski Bácsalmás, nastanjeno i bunjevačkim Hrvatima), a ranije bio još i u Vesprimu (Veszprém), kojeg je napustio. Godišnja primanja su mu 400 mjeničnih forinti i osigurana mu je “košta i kvaretelj“ (hrana i noćenje). Mjerit će zemljište u Subotici pa će mu plaća porasti na 800 pengova (...) A za deset godina će zaraditi još više, ali, ali ako ode u Ameriku od toga neće biti ništa.

Iz Rehačkova zadnjega pisma 9. rujna 1842. godine doznajemo da boravi u Aljmašu (nedaleko Riđice) u Bačkoj županiji. U pismu navodi kako Hainerova osoba i njegovi stavovi se podudara ju s njegovima. Piše o neobavještenosti, skandaloznom neznanju, pijančenju i grubostima u provinciji. Drugi podžupan pita da li su lordi iz Vlaške države, dok “solgabirov“ pita nekog koji je dolazio iz Pešte da li je tamo pomračenje sunca bilo kao kod njih, prije podne ili poslije podne, jer se od njih nalazi udaljenije. Povrh toga piše o bančenju vlastelina, župnika i kapelana u čijem se društvu nalazio i on, a u tim šalama u Aljmašu pijanom župniku zemljoposjednik stavio je jaja u džep, koja su se razbila, pa ga je ovaj razjareno gonio,

dok se šaljivdžija spašavao kočijama. “Ovdje se pije alingrosso – što očekuješ dakle od naroda i od njegova odgoja kada ga ovaj lijepi primjer podstrekava da sve to oponaša.”

U obiteljskom životu dogodile su se nagle promjene, naime majka mu je umrla 22. prosinca 1841. “Moje su sestre ostale bez skrbnika, bez majke, Dubravayevi koji su prema nama bili uvijek dobri, svoja dobročinstva s novim dobročinstvima oplemenjuju, jedna moja sestra je uvijek kod njiju; senior Mátyás Bagoly⁴⁵ želi uzeti za suprugu Bertu te me uvjerava da će uskoro dobiti odobrenje od kneza. Ja sam Mátyásu sve svoje nasljeđe prodao za 300 pengova, naime za tjedan-dva namjeravam otputovati u Pariz, pa ako imat će dobit od sto-dvjesto forinti, oni su ipak moji...”

* * *

Godine 1842. nakon što je kod kuće dobio inženjersku diplomu, iselio u Sjedinjene Američke Države. Proveo pet godina u New Orleansu u luci, gdje se u ono vrijeme velikim dijelom još govorilo francuski; i tada se naveliko još trgovalo robljem, ali je shvatio da on nema tu što tražiti.

Godine 1847., preko Liverpoola i Ognjene zemlje, stigao je u Bombay, i izuzev nekoliko arheoloških odlazaka tu je proživio preostalih 45 godina svoga života. Vlada Britanske Indije odmah ga je uposlila, u početku kao inženjera, a ubrzo zatim kao sveučilišnog

⁴⁵ Mátyás Bagoly i Albertina (Berta) Reachek 18. ožujka 1844. sklapaju brak a kum im je bio Ivan Dubrovay, dobrotvor Rehačko. Nije mi zasada poznato zašto se je odugovlačilo sklapanja braka, pretpostavljam kako jedan od uzroka mogao bi biti da se je odugovlačilo prihvaćanje odobrenje kneza Odescalchi Livija. Kuma Albertine bila je Karolina Nagy. Na podacima zahvaljujem Mati Batoroviću.

profesora. Rehaček uz mađarski jezik, odlično govorio hrvatski, latinski i njemački.

U New Orleansu naučio je engleski i francuski, a u Bombayu pak arapski, hindu, marathi, starogrčki, perzijski i sanskrit. Svih 12 jezika poznavao je savršeno. Na bombajskom sveučilištu Rehaček je predavao latinski i matematiku. Istodobno sa svojim povijesnim istraživanjima, više od 40 godina, tjedno je informirao u "Bombayteimsu" i u engleskim časopisima. U prvom redu istraživao je manje poznata razdoblja perzijske i arapske povijesti. Osnivanje novog perzijskog carstva i vladavinu Sapura I. koji je zarobio Valerijana i na leđima rimskog cara dospio u sedlo. On je arapski osvajač Aleksandrije u vrijeme kada je lažni vojskovođa As navodno zapalio biblioteku s napomenom da je štetno ako se sadržaj biblioteke ne nalazi u Koranu, a suvišno ako se nalazi; Arapi su nakon pobjede kod Talasa 751. godine nad Kinezima, kada su od njihovih zarobljenika dokučili tajnu proizvodnje papira itd. Rehačekovi podaci dijelom su stigli u povijesne knjige, dijelom su izgubljeni u engleskim novinama.

Najveća literarna zasluga Rehačeka je engleski prijevod Saadijevog *Dulistana*. Uz *Tisuću i jednu noć*, *Dulistan* je najslavnije bliskoistočno literarno ostvarenje. Saadi (živio je navodno 1098 – 1204) u Širazu i tamo je pisao svoj *Vrt ruža*, to je dugi niz anegdota, romantičnih pjesama, kratkih priča, a posebna zanimljivost knjige je čovječnost autora, nepoznata na istoku, reklo bi se njegov humanizam. Rehačekov prijevod i sada nakon blizu 150 godina ni danas nije dostignut. Bez banalnosti viktorijanskih fraza, kao i lažnog moraliziranja, kroz njegov prijevod dobivamo Saadijevu elegantnu slobodorječivost i humor u punoj cjelini. Uz to Rehaček je oba jezika naučio u odrasloj dobi, i to sâm.

Istodobno njegov život se zapravo može smatrati nastavkom načina života učenih pustinjaka, od efeškog Herakleitosa do trapištičkog redovnika Tomasa Mertona, koji je živio u drvenoj kolibi do nedavno iza samostana Getcemani u Kentuckyju. Dok je predavao na Wilsonovom koledžu, Rehaček je više od 40 godina živio u minijaturnoj dvosobnoj kolibi u Khetwadyiju, sirotinjskoj četvrti Bombaya, tako je veliki dio svoje znatne plaće uštedio. Živio je na mlijeku, čaju, riži i bananama i jedino je kasnijem autoru nekrologa o njemu članu Royal Asiatic Society F.F. Arbuthnotu izjavio da je “živjeti bez služinčadi vječni izvor mira i udobnosti”; a zatim je nadodao: “Schopenhauer je imao pravo kad je tvrdio: moje je osnovno geslo živjeti bez boli i dosade.”

Istodobno Rehaček je financirao školovanje siromašnih mladića. Njegovu kolibu, uz nekolicinu portugalskih i hindu znanstvenika, posjećivali su engleski istraživači i orijentalisti, da bi dobili podatke o perzijskoj gramatici, afganistanskoj geografiji ili o predmuhamedansko – arapskoj književnosti. Među čestim posjetiocima bio je jedan od njegovih najvećih suvremenika Sir Richard Burton, koji je pronašao izvore Nila, te preveo na engleski *Tisuću i jednu noć*. Eduard Rehaček umro je 1891. u svojoj 72. godini. Do tada je uštedio za ono vrijeme značajnu svotu od 30.000 rupija. Od ove svote mogao je živjeti kao princ, ali to ga nije zanimalo. Svoju ogromnu biblioteku sa djelima na osam jezika, ostavio je za studij siromašnih mladih Hindusa, a 30.000 rupija jednoj znanstvenoj fondaciji da se od te svote odgajaju siromašni dječaci bez obzira na rasu, nacionalnost, religiju i kaste. Rehaček je bio prvi Europejac koji se nije dao sahraniti, već se dao spaliti na hinduistički način. Njegovu lomaču uz njegovog portugalskog liječnika okruživali su njegovi Maratha

učenici. Pripadnici skandalizirane engleske vladajuće klase na spaljivanju se nisu pojavili.

Eduard Rehaček manje uratke objavljivao je u *Indian antiquary*, *Calcutta Review* i u *Journal of the Indian associationu*; na njemačkom znamenitije mu je djelo: *Oriental. Rüstungsstücke* tiskano u *Deutsche Morgenländu*. U časopisu *Gesellschaft* (1882.); a za *Archeological Survey of Western India* prevodio je arapske i perzijske natpise (*Persian and Arabic series of inscriptions from Ahmudabad and other places of Guzarât*).⁴⁶

DJELA:

1. *Fortune and misfortune*. Bombay, 1870. (Mahbáb ul-kulub govori i popriličan broj pripovijesti prevedenih iz perzijskog jezika.).
2. *Catalogue raisonné of the Arabic, Hindostani, Persian and Turkish MSS in the Mulla-Firuz library*. Isto, 1873.
3. *Mirkhond, the Rauzat-us-Safa: or garden of purity, translated from the original Persian*. London, 1892-94. pet svezaka.

Najglavnija životna djela: *Bombay 115 évvel ezelött* (Bombay prečenoj ulici prije 115 godina), pet svezaka; *India gyémántbányái* (Rudnici dijamanta u Indiji). Pored toga pisao je djela iz vjerskog mudroslovlja, o odnosima islama i kršćanstva, o Isusovom životu, o mitu o Aleksandru Velikom. U rukopisu mu je ostao engleski prijevod: *Dsuveini Nigarisztane*.

---

⁴⁶ Ove podatke o Rehačekovom boravku i njegovoj djelatnosti u Indiji priopćio je mađarski pjesnik György Faludy (1910 - 2006), a na hrvatski prevodio novinar Đorđe Zelmanović (1919 – 2004) koji je tekst dostavio Mati Batoroviću u Iloku i tako je stigao do autora. Svima neka bude hvala!

LITERATURA:

ARBERRY, A. J. *Classical Persian Literature*. London: George Allen and Unwin, Ltd., 1958.

ARBUTHNOT, F. F. "Life and Labours of Mr. Edward Rehatsek." In *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland For 1892*. London: Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, 1892.

ROSENBAUM, David M. Introduction to *The Gulistan or Rose Garden of Sa'di*. Trans. Edward Rehatsek. Omphaloskepsis Books, 2010.

WRIGHT, Thomas *The Life of Sir Richard Burton*, 2 vols. London: Everett & Co., 1906.

Pesti Hírlap 1892. br. 27.; *Fővárosi Lapok* 1892. br. 27.; *Vasárnapi Újság* 1892. br. 3.; *Pallas Nagy Lexikona* XIV. 455. p.

MIT RATNOG ISKUSTVA I STRATEGIJE PAMĆENJA U ROMANU IVANA SLONJE ŠVEDA NE PUCAJ PRVI

Ana – Marija Posavec
ana.marija.posavec1@gmail.com

SAŽETAK: Rad će prikazati mit ratnog iskustva i strategije pamćenja Domovinskoga rata u autobiografskom romanu Ivana Slonje Šveda *Ne pucaj prvi*. Posebnost i težina ratnog iskustva vojnika u hibridnom, često marginaliziranom, autobiografskom romanu otvara tendenciju memoriranja ratnih iskustava u kolektivni identitet naroda, stvarajući podlogu za pamćenje, sjećanje i rekonstrukciju kroz književnost pomoću određenih diskurzivnih strategija o ratu. Rad će proučiti problem kameratizma, ratne stvarnosti, priču vojnika s prve crte bojišnice, ideal plemenite žrtve za domovinu, ratni instrumentarij i oblikovanje tipičnih figura (likova) kroz diskurs ratne književnosti.

KLJUČNE RIJEČI: književnost, Domovinski rat, ratno iskustvo, pamćenje, sjećanje, rekonstrukcija

UVOD

Domovinski je rat u novoj hrvatskoj književnosti neizbježna tema, nepresušni izvor retrospektivnog promatranja povijesne situacije koja je obilježila devedesete godine dvadesetoga stoljeća na prostoru današnje Republike Hrvatske. Suvremene i legitimne na-

cije, dokazuju mnoge teorije, morale su doživjeti, proživjeti i izvršiti svoju veliku pripovijest koja obilježava raskid sa starim kako bi uspostavile odnos s prošlošću. Nakon tog raskida zasluženno se na svim razinama (političkoj, društvenoj, kulturnoj, filozofskoj, ideološkoj...) uplovljava u novo neizvjesno razdoblje što sa sobom donosi težinu odgovornosti ponovne izgradnje te uspostavljanje odnosa s poviješću u svrhu aktiviranja fenomena pamćenja i sjećanja. Ta izgradnja događa se i u prostoru književnoga diskursa pod povećalom i zahtjevima suvremenosti, ovisno govorimo li o ratnoj ili poratnoj hrvatskoj književnosti.

Domovinski rat u hrvatskoj se književnosti tematizira već od 1991. godine kada se počinje ispisivati surova ratna stvarnost s hrvatskih bojišnica i iz napadnutih gradova. Riječ je o tekstovima koji opisuju neposrednu stvarnost, obranu teritorija, neizvjesnu borbu za samostalnost i donose govor svjedoka koji iznjedruje mnoštvo tekstova testimonijalnog karaktera. Toj književnosti, prije nastupa revizionizma o ratu za Hrvatsku, pripada i autobiografski ratni roman Ivana Slonje Šveda – *Ne pucaj prvi*.

Rad će prikazati kako se s očišta pripadnika hrvatske vojske, suočenim s ratnim razaranjima na prvoj crti bojišnice, oblikuju strategije pamćenja kroz pripovijedanje. Otvorit će se pitanja o oblikovanju neposrednih iskustava s bojišnice, oblikovanja figure hrvatskog branitelja, figure neprijatelja, žrtve i prognanika, postupaka evidentiranja ratne stvarnosti, važnosti isticanja nacionalnih simbola. Tumačenje rada potkrijepit će teorijska literatura o posebnostima ratnog književnog diskursa (Rem i Sablić Tomić), o kultu palih ratnika i preispisivanju mita ratnoga iskustva (George L. Mosse), važnosti etnosimbolizma u okviru modernih teorija tumačenja nacije (Anthony

D. Smith) koja je usko povezana s fenomenima kulturnoga pamćenja, sjećanja i odnosa među njima (Jan Assmann).

Rad komplementiraju završne misli o legitimaciji nacionalnog identiteta kroz hrvatski autobiografski ratni roman i specifičnosti ratnoga narativa u izabranom književnom predlošku.

1. PRIRODA RATA I STVARNOST RATNE PRIČE

Rat. Pojmovno-značenjskim smislom u svakom ljudskom biću spomen na rat stvara nelagodu i aktivira asocijativne sklopove uz koje se vežu slike stradanja, gubitci, smrt, kaos i sveopće razaranje kako materije, tako i samoga čovjeka. S druge se strane rat kao sveprisutni sociološki, filozofski te geopolitički fenomen promatra, i u modernom dobu nerijetko tumači nužnošću zbog osvajanja ili obrane teritorija, iskazivanja moći, podčinjavanja pobijeđenoga, povrede Drugoga i borbe za krajnji cilj. Postignutim ciljem ratno razdoblje završava i nastupa mir nakon čije se uspostave evidentiraju gubitci, popisuje izgubljeno, oplakuje razrušeno i oduzeto, dokumentira proživljeno zbog straha od – zaborava.

Ratovi su kao takvi, koliko god neobično bilo, zaslužni za formalno oblikovanje pojedinih etničkih skupina (što će kasnije prijeći u nationale) te buđenje svijesti o nacionalnosti. Razlog ratnoga konflikta, smatra Anthony D. Smith, uglavnom je konkurentnost dviju skupina i razilaženje u postavljenim ciljevima. Nerijetko nacionalni osjećaj potiče konflikt, no ono što rat donosi određenoj skupini koja ima legitimirati nacionalnu pripadnost, posebnost i

etnicitet, u prvom je redu – solidarnost¹. Ratobornost (agresivnost) u ratnom razdoblju poprima funkciju solidarnosti, uglavnom potičući neprijateljstvo prema Drugome, dakle isključivoj grupi. Jasno je da svi ratovi u povijesti nisu iste naravi; poistovijetiti se ne mogu ratovi na bojnopolju u srednjem vijeku, kao ni agresorski ratovi s ciljem uništenja i zatiranja nacionalnih posebnosti strane koja se od agresora brani.

Domovinski rat, drugim imenom – rat za Hrvatsku (obrambeni rat za neovisnost), rat je koji obilježuje i potvrđuje nakon uspostave mira, hrvatsku naciju u svjetskom kontekstu. Domovinski rat stvarnost je hrvatske političke, ekonomske, intelektualne i umjetničke misli, prijelomno razdoblje za odluku odabira između šutnje ili *buke*, ne samo ra(t)nih devedesetih nego i dvijetisućetih.

Umjetnička i intelektualna hrvatska regionalna (u užem) i državna (u širem smislu) pismenost okreće se glasnom odgovoru na agresorski pothvat razaranja i destrukcije hrvatskoga teritorija, jer pismo, kao i živa nacija, na rat odgovara kako bi se postigla legitimacija ponajprije na domaćem tlu. Hrvatska je književnost, u vremenima kad umjetničko pero uglavnom strahuje i zastaje, svim raspoloživim sredstvima *bučno* odgovorila na rat načinom bilježenja svakodnevne ratne zbilje u knjigama, katalogima, albumima, magazinima, autorskim serijalima, ratnim autobiografijama. Riječ je o fenomenu hiperprodukcije, kombinacije i suradnje različitih medija, institucija, ispreplitanju različitih vrsta umjet-

---

¹ Smith, Anthony D. 1981. *War and ethnicity: The role of warfare in the formation, self-images and cohesion of ethnic communities*, u knj. *Ethnic and Racial Studies, Volume 4, Issue 4*, USA, str. 1605./1606.

nosti – što se odnosi isključivo na fenomen slavonskog ratnog pisma².

Cilj je ratnoga pisma dokumentiranje i prikaz ratne stvarnosti, najčešće iz autobiografskoga diskursa koji u hrvatskim tekstovima ratnih devedesetih predstavlja plodno tlo za formiranje mjesta pamćenja i uvijek iznova mogućega povratka u vrijeme borbe za konačno oslobođenje i potvrdu nacionalne posebnosti aktiviranjem sjećanja.

1. 1. STANJE HRVATSKE RATNE PROZE DEVEDESETIH

Natka Badurina potvrđuje činjenicu da je u Hrvatskoj rat vratio stvarnost i povijest u život književnosti³, dok ostatak Zapada devedesetih godina dvadesetoga stoljeća raskida s poviješću i donosi postmodernu misao, postsocijalne analize i nove ideološke paradigme koje se imaju analizirati kroz filozofiju te stvaranje nove priče.

Naime, hrvatska književnost devedesetih nije bila spremna, tvrdi Badurina citirajući Pavla Pavličića⁴, za izvršavanje zadaće koju nameće postmoderna (literatura zaokupljena samom sobom) jer se tada na našem tlu razrješavaju problemi druge naravi – oni od legitimirajuće nacionalne važnosti. Ukazuju se stoga na književnoj sceni proze afirmiranih pisaca, ali i nepoznatih spisateljskih imena što iskazuju potrebu za svjedočenjem, dakle onih koji su kroz *privatni*

---

² Rem, Goran, Sablić Tomić, Helena. 2003. *Slavonski tekst hrvatske književnosti*, Zagreb, str. 283.

³ Badurina, Natka. 2012., *Kraj povijesti i hrvatski novopovijesni roman*, Slavica Tergestina 14 (2012), Zagreb, str. 13.

⁴ Badurina, N. 2012. op. cit. str. 14.

*gest*⁵ progovorili o ratnim strahotama, ugrozi humaniteta, baštine i teritorija te neizbrisivoj ratnoj traumi. Andrea je Zlatar⁶ u proučavanju razvoja proze devedesetih podijelila tekstove koji progovaraju o ratnoj zbilji na nekoliko grupa:

- zbornici različitih dokumenata i svjedočanstava (tematski vezani uz prognanike i izbjeglice ili ratne operacije),
- publicistika i feljtonistika,
- mnogobrojni ratni dnevници (od Šimunovića i Grgurovca do Željka Ivankovića i Ivana Lovrenovića)
- autobiografska pripovjedna proza.

Književni ostvaraji koji se smatraju vrijednim primjerima ratne dokumentarističke literature dolaze kasnije; zaokupljeni su mogućnostima pripovijedanja, prisjećanjima nakon ratne traume, kritičkim mimetizmom vođenim moralnim imperativom prikazivanja istine, angažiranim prikazom poslijeratne stvarnosti (Pavičić, Tomić, Ferić, Jergović, Tribuson, Brešan)⁷ nakon čega će se otvoriti mjesto postmoderne metafizijskoj prozi.

Tema se ovoga rada ne tiče onoga što se smatra najboljim umjetničkim ostvarajima ratne dokumentarističke literature (npr. Cvetnićev *Kratki izlet*), već ratnog autobiografskog dokumentarističkog diskursa nepoznatih autora do rata (najčešće vojnika, branitelja), koji je često s kritičkoga očista shvaćen i obilježen *literarno nerelevantnim, paravanom za amaterizam*, tekstovima na razini doku-

⁵ Rem, G., Sablić Tomić, H. 2003. op. cit. str. 283.

⁶ Zlatar, Andrea. 2001. *Književno vrijeme: sadašnjost*, Reč no.61/7, Beograd, str. 170.

⁷ Badurina, N. 2012. op. cit. str. 15.

menta te promoviranje *nacionalnoeuforičnih stavova upakiranim u kvaziknjiževnu formu*⁸.

Unatoč tom oštrom kritičkom predznaku, potrebno je reći da vrijeme dokumenta u hrvatskoj književnosti upućuje na neizostavnu izvanknjiževnu činjenicu koja se oblikuje odgovorom na rat. Ta književnost, privremenim i istovremeno hibridnim žanrovskim sustavom, u prvom planu kao zadatak ima prenijeti veliku, vrlo često patetično obilježenu ideju o slobodi, istini, pravdi, potvrdi identiteta, jačanju nacionalnog osjećaja te solidarnosti što postaje daljnja pokretačka snaga za formiranje kolektivnoga ideala te identiteta nacije.

Iako možda takva književnost ne može, prema kritičkom mišljenju, stajati uz bok većim književnim fikcionalnim dostignućima o ratu, pogrešno bi bilo izbjeći činjenicu postojanja takvih tekstova i smatrati da nisu vrijedni književne pažnje i detaljnije analize temeljenih na drugim teorijskim izvorima.

2. NE PUCAJ PRVI – SUROVO, STVARNO I LEGITIMNO

Roman *Ne pucaj prvi* Ivana Slonje Šveda pripada stvarnosnoj hrvatskoj ratnoj prozi devedesetih godina nije opterećen problematikom svršetka povijesti ili pak izgradnjom novih metapriča koje postmoderna zahtijeva od suvremenog književnog diskursa.

Autobiografski diskurs neposredno s bojišnice za ratnih godina prikazuje, kako je i očekivano, stvarno ratno stanje zabilježeno

---

⁸ Pogačnik, Jagna. *Usponi, padovi i konačno dobri radovi (Tema rata u suvremenoj hrvatskoj prozi)*, http://aquilonis.hr/dodaci/pisci_na_mrezi/pogacnik_domovinski-rat-u-hrvatskoj-prozi.pdf (Poslj. put posjećena stranica 22. 1. 2016., 15:52)

tekstom koje primatelj (čitatelj) nema potrebe preispitivati jer je čitanjem romana već pristao uroniti u osvježivanje nečije proživljene i zapamćene ratne situacije. Isto tako, *Ne pucaj prvi* roman je u kojemu ne postoji razvijeni fikcionalni model prikazivanja, jer ne postoji ni vremenski odmak od ratne stvarnosti.

Iz Švedova romana daju se iščitati i dokazati elementi mita ratnoga iskustva⁹ te najave oblikovanja kulta palih hrvatskih ratnika u kasnijoj literaturi o ratu. Uz preispisivanje mita o ratnom iskustvu (oblikovanje herojsko-pobjedničkog i viktimološkog diskursa), važno je ukazati na krajnji cilj ratovanja – konačno oslobođenje od starog političkog sistema, teritorijalnu uspostavljenost granica nove države te potvrdu posebnosti hrvatske nacije i nacionalnog identiteta, dakle, suvereniteta. Neposredna je pri analizi i prisutnost elemenata etnosimbolizma¹⁰ kao alternativne, moderne teorije o oblikovanju i shvaćanju važnosti nacije u širem kontekstu. Uz oblikovanje slike nacije prema Drugima i nacije prema samoj sebi, usko su vezani problemi kulture sjećanja, odnosa prema prošlosti, pamćenja te mjestima pamćenja - mnemotopima¹¹.

Svi se elementi različitih proučavanja i teorija na tekstovima o ratu mogu iščitati i potvrditi važnost oblikovanja ratne priče koja nakon objave široj javnosti ostaje dostupna, ustaljena i obilježena istinitošću iskustva modernoga ratnika.

---

⁹ Mosse, Geroge L. 1990. *Fallen soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars*, USA, str. 8

¹⁰ Smith, Anthony D. 2003. *Nacionalizam i simbolizam*, Zagreb, str. 174.

¹¹ Assmann, Jan. *Kultura sjećanja*, u knj: *Kultura pamćenja i historija*, Zagreb, str. 47.-71. str.

U hrvatskoj je ratnoj književnosti prisutna jasna podjela na književnost koja nastaje neposredno na bojišnici (iskustvo bojišnice) te književnosti koja se ispisuje udaljena od žarišnih mjesta ratovanja (iskustvo pozadine). Švedov roman pripada iskustvu s bojišnice te nije neobično prihvatiti ga kao osobni, testimonijalni prikaz događaja iz Domovinskoga rata na slavonskoj bojišnici Đeletovci-Oroljik-Komletinci-Slavkovci-Vinkovci-Srijemske Laze-Svinjarevci. Prikazan je kronološki slijed događaja, obrane te pada određenih sela i gradova kao teritorijalnih žarišnih ratnih točaka, uz pripovjedačeve komentare što se vješto potkradaju u stilu osobnih refleksija kad se za njih na straži pronade vremena.

2.1. PREISPISIVANJE MITA RATNOG ISKUSTVA KROZ DOMOVINSKI RAT

Mitom se ratnoga iskustva kao promijeni podložnoga fenomena u okviru nacije, države i kulture bavio George L. Mosse. U istraživanju Prvog i Drugog svjetskog rata, njihovoga prikaza kroz književnost, javnu i intimnu sferu svjedoka te ponajviše vojnika, zaključuje kako je taj specifični mit nastao iz stvarnog ratnog iskustva u prisutnosti naracije¹². Važnost naracije problematizira i Lyotard, tvrdeći da je kao takva za ljudski rod neizbježna i da u čovjeku postoji nesavladiva potreba za poviješću¹³.

Kroz naraciju se nacija, nakon i za vrijeme rata, suočava s masovnim gubitcima kao temeljnim ratnim iskustvom. Posljedice su takvog suočavanja dalekosežne jer se na bojišnicama vojnici susreću s neposrednom smrću ratnih drugova, a i njima samima svakog

---

¹² Mosse, G. L. 1990. op. cit. str. 7.

¹³ Lyotard. Francois J. 2001. Postmoderno stanje, Zagreb, str. 54.

trena prijeti pogibelj i susret s neprijateljima. Šira intencija mita ratnoga iskustva je, smatra Mosse¹⁴, preoblikovati lice rata kao razarajućeg fenomena u legitimaciju ratnoga iskustva, odnosno – prilagoditi ratnu stvarnost prezentiranju nacije u svrhu njezinoga jačanja i sjedinjenja. Ideja konačne žrtve, složili bi se Mosse i Benedict Anderson, javlja se tek s idejom čistoće¹⁵, što će reći da se kroz mit ratnoga iskustva nerjetko o ratu progovara kao o smislenom, čak i svetom događaju koji se imao dogoditi zbog određenog, od viših centara moći pa i nacije same – opravdanog cilja.

Vojnici su glavne figure u oblikovanju mita ratnoga iskustva. Njihove navike, prikazivanje drugog aspekta života u međusobnom zajedništvu (kameratizam¹⁶), ideal solidarnosti među vojnicima formiran zbog međusobne ovisnosti i preživljavanja u nemilosrdnoj ratnoj stvarnosti, generacijska razlika (veterani i mladi dragovoljci), odnos prema autoritetu, ideal plemene žrtve za domovinu i naciju – samo su nekolicina elemenata prikazanih kroz Mosseovu studiju. Isti su prisutni i u Švedovom romanu *Ne pucaj prvi*, kad se na hrvatskome teritoriju Domovinskim ratom završava velika pripovijest koja ima pripasti povijesti, kako bi kasnije započela nova moderna hrvatska pripovijest.

Osim figura vojnika, mit ratnoga iskustva preispisat će se i kroz sveprisutne figure neprijatelja, žrtve, evidentiranja ratne stvarnosti (obrana gradova i pokušaj obrane, štab, rovovi, prehrana, stanje naoružanja), važnosti patriotskih pjesama.

---

¹⁴ Mosse, G. L. 1990. op. cit. str. 8.

¹⁵ Anderson, Benedict. 1990. *Nacija: zamišljena zajednica, Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma*. Zagreb, str. 130.

¹⁶ Mosse, G. L. 1990. op. cit. str. 5.

Svi su ti elementi jasno vidljivi kroz narativni medij dvaju velikih svjetskih ratova prilikom kojih su već oblikovane pojedine strategije pamćenja u službi nacije i domovine, što vojnike i gradove osigurava od nastupanja zaborava kojim im prijeti smrt¹⁷.

Mosse ukazuje i na oblikovanje kulta palih ratnika kojemu je zadatak izgraditi i očvrstnuti opću nacionalnu svijest o prijelomnom događaju i ratnom stradavanju¹⁸. Naglašavanjem važnosti komemorativnih svečanosti u čast poginulih za domovinu, vojnim grobljima, obljetnicama pada, oslobođenja ili krajnjim datumom uspostave mira, ponovno se narativna uloga ratnih tekstova utiskuje u nacionalni identitet naroda i samim se tim legitimira u konkretnom obliku. U Švedovom je romanu moguće istražiti odnos hrvatskog ratnika prema poginulom suborcu te neprijatelju, ali naznake o ratnim spomenicima još ne postoje jer je riječ o neposrednom iskustvu s bojišnice. Drugi elementi kulta palih ratnika oblikovat će se snažnijim i kvalitetnijim intenzitetom u hrvatskoj ratnoj književnosti nakon 1995. godine.

2.1.1. Oblikovanje figure hrvatskog vojnika u Domovinskom ratu

George Mosse vojnike u studiji dijeli na dvije razine¹⁹:

- one koji ratno iskustvo žele što prije zaboraviti zbog proživljenih strahota i trauma,
- one koji ratno iskustvo prihvaćaju s odgovornošću, opravdavaju ratno stanje zbog krajnje svrhe i ponosno prihvaćaju ulogu neizostavnog partnerstva u ratnom vremenu.

¹⁷ Smith, A. D. 2003. *op. cit.* str. 143.

¹⁸ Mosse, G. L. 1990. *op. cit.* str. 5.

¹⁹ Mosse, G. L. 1990. *op. cit.* str. 5.

Nije stoga neobično da neki vojnici često ratno razdoblje prikazuju najsretnijim razdobljem svojega života. Upravo su profili tih vojnika prisutni u oblikovanim likovima autobiografskog romana *Ne pucaj prvi*. Nekoliko je ključnih elemenata koji su nužni za oblikovanje figure hrvatskoga vojnika (domobrana):

a) kameratizam – zajedništvo, partnerstvo, *drugarstvo* pripadnika iste nacije koji su se našli igrom slučaja na istom mjestu s istim ciljem (obrana domovine od neprijateljskih agresorskih sila). U prvome redu, kameratizam (eng. *camaraderie*) označit će nužnost za odanošću i toplinom koju dijele prijatelji. U neposrednom iskustvu s bojišnice, vojnici nemaju nikog bližeg osim jedni druge i bilo kakvo razdvajanje grupirane ekipe izaziva zabrinutost, budi humane osjećaje u vremenu kada su etički i moralni zakoni u običnom čovjeku poljuljani, emotivnu vezanost za pojedince kojima je s pripovjedačkim glasom zajednička isključivo nacionalna pripadnost. Iako su se u četi našli vojnici iz različitih krajeva, identifikacijska i povezujuća nit im je bila – ostvarenje sna o slobodnoj Hrvatskoj. Tu se pronalaze elementi Smithovog izlaganja o elementima povezivanja pripadnika jedne nacije u borbi za cilj; mitovi, sjećanja, simboli, vrijednosti, obrasci komunikacije što tvore najprije etnički identitet, potom jezik i ideal neovisnosti²⁰:

Čudan je taj osjećaj, kad očekuješ i čuješ zvižduk i pad mine. Kad te prođe i eksplodira daleko od tebe, čovjek nesvjesno uzdahne i misli: Dobro je i ova me prošla. Ta ista mina možda je pala dvadeset, trideset, sto ili više metara dalje i usmrtila tvoje prijatelje.

(Šved, 1994:179.)

²⁰ Smith, A. D. 2003. op. cit. str. 191.

Kameratizam se stoga kao fenomen razvija i prikazuje pozitivnim ratnim iskustvom, postaje idealom solidarnosti kojeg se prisjećaju ne samo vojnici nakon završetka rata, već i nacija u cjelini ukazujući na važnost hrabrosti, požrtvornosti i međusobne brige. Kroz zajedničko ratno iskustvo u rovovima, izloženi metcima i suočavanjem sa smrću, vojnici se međusobno zbližavaju i podupiru, postaju svjesni karakternih međusobnih osobina, vrlina i nedostataka, no i u nerazumijevanju ostaju *braća po oružju*.

Netko je nabavio slame, koju smo razbacali po našem zaklonu, pa je sjedenje ili ležanje bilo donekle ugodnije, iako se nitko nije žalio na tvrdoću, već na vlažnost zemlje. Noćna hladnoća već se prilično osjećala, posebno pred zoru, kada smo bili najumorniji, pa smo se grijali tijesno priljubljeni jedni uz druge. (118.)

b) prepričavanje ratnih događaja – u trenutku kada se oformljena skupina vojnika razdvoji i nakon izvidnice ponovno nađe na okupu, prepričavaju se herojski pothvati, nerijetko preuveličani, ali skupini i članovima zanimljivi. Takvi su momenti u ratničkoj naraciji važni za podizanje morala, nerijetko služe i kao daljnji motiv za borbu te vjeru u pobjedu nad neprijateljem, pobuđuju volju za postizanje krajnjega cilja. Ti su trenutci važni u Švedovom romanu kao svijetli punktovi odmora i zaborava mučne ratne stvarnosti:

„Odnekud se stvorila i boca rakije, pa sam morao ispričati sve od početka. Kad sam završio, Marin mi je ispričao o njihovom povlačenju. Davor je inzistirao da još jednom ispričam kako je srpski vojnik tražio pomoć ambulante, jer ih kose snajperi i da imaju i mrtvih.

„Koliko si ono rekel da sam ih pokosil, tri-četiri?“ prekinuo je Dar-ko, a Gusta je dodao: „Šved je rekel bar dvadeset mrtvih koje je naš Čevizović slistio i spasio i Šveda, i Vukovar.

(Šved, 1994:142.)

Međusobno prepričavanje ratnih doživljaja vojnika odmiče se od prepričavanja istih kroz autobiografski diskurs usmjeren čitate-lju. To je prepričavanje vidno teže, nerijetko obilježeno i pritajenim ironijskim osjećajem bezizlaznosti:

Bila je to, kad sada razmišljam, tragikomična situacija. Ja naslo-njen na pročelje tenka okružen tijelima neprijateljskih vojnika, od po-gleda nadolazeće neprijateljske kolone, osjećao sam se poput žrtvenog janjeta. (Šved, 1994: 350.)

c) vojnici s prve linije, zapovjednici i dragovoljci – generacijska razlika je istaknuta, kao i razlika u činovima u odnosu na oblikova-nje mita ratnoga iskustva, prema Mosseu, jer su u ratovima vojnici s prve linije zapravo mladi dragovoljci koji se priključuju vojnim jedinicama iz osobnih motiva²¹ (ugroza nacije, obrane domovine) o čemu ovisi opravdavanje višeg cilja. Vojni su zapovjednici očeki-vani vođe autoritativnog stava s mnogo iskustva i zadatkom vođe-nja čete/bataljuna pobjedi. I Šved u romanu ističe generacijski jaz između starijih vojnika (onih koji su odslužili obvezni vojni rok u JNA) te mladića koji se prvi put susreću s vojnim oružjem, ali su snalažljivi te iz vlastitih pobuda, pod nadzorom nadređenoga, brzo uče te iskazuju sposobnost i spremnost svoje mladosti:

²¹ Mosse, G. L., 1990. op. cit. str. 71.

Ujedno smo se dogovorili da tijekom noći ukopamo nekoliko protutenkovskih mina na poljskom putu, kojim su se s vremena na vrijeme kretali neprijateljski tenkovi. Poslijepodne postavljena su dva protupješađijska minska polja. Pri tome su pomagala dvojica vukovarskih mladića i Marinić, koji je, iako nije bio u JNA znao više od mnogih koji su prošli JNA obuku. (Šved, 1994: 154.)

Kao i u svakoj grupi, s pripovjedačeve strane ističe se osuda podbacivanja autoriteta. Radi se o situaciji kada se skupina vojnika pobunila protiv zapovjednika koji izdaje naredbu o neuzvratanju protunapada na neprijatelja koji *puca prvi*. Vojnicima neprihvatljiva zapovijed pobuđuje inat i okretanje vlastitoj inicijativi zbog koje u pitanje dovode vlastiti položaj, ali smatraju kako postupaju ispravno jer pod svaku cijenu žele obraniti teritorij domovine, ili kako bi se Cvetnić u *Kratkom izletu* izrazio – *pedaljevinu*. Upravo ta pedaljevina vojnicima iz Švedova romana dovoljan je razlog za inačenje, požrtvovnost koja razumski graniči s ludošću te suprotstavljanja nadmoćnijem neprijatelju:

Marko me srdačno pozdravio, objašnjavajući kako mu je drago što nas sve vidi na okupu, ali da žali za gubicima koji su eto ipak minimalni. Nisam došao kod njega da raspravljamo, već po dozvolu da odem u vinkovačku bolnicu posjetiti ranjene prijatelje. Njegove riječi „minimalni gubici“ odmah su mi podigle tlak, pa sam povišenim tonom počeo optuživati njega i za te „minimalne gubitke“. (Šved, 1994: 239.)

Mosse upozorava na razliku između starijih i mladih vojnika, njihovo promatranje s očista nacije te onih koji promatraju situaciju *sa strane*. Riječ je o ustaljenom vjerovanju da je veća šteta uči-

njena pogibijom mlađega vojnika, dakle mladića pred kojim stoje neproživljena mladost i život, nego starijih vojnika (veterana) koji su već proživjeli mladost. U sjećanjima na takve žrtve rata, figura ratnika poprima identifikacijsku oznaku cjelokupne nacije s ožalošćenima, odošno, mladi odnose svoj trijumf²². Šved u romanu donosi primjer mladića koji su izbjegli sigurnu smrt:

Tek sada sam primijetio u kakvom se šoku nalaze Novak i Tandara. Obojica su se vratili nenaoružani, što sam tek sad primijetio. Pitao sam gdje su im puške. Novak je nijemim pokretom ramena odgovorio da ne zna, dok je Tandara, uz zamuckivanje, briznuo u plač. Pod šokom svega što su doživjeli, a osjećajući se spašeni, provalili su osjećaji svom žestinom, što se očitovalo na njihovim osamnaestogodišnjim licima. Zagrlio sam ih obojicu. Tandara je grcao u mome zagrljaju. Bio je viši od mene za pola glave, ali mi je po svojim godinama mogao biti sin. Govorio je plačući: „Švede, ja želim živjeti...“ (Šved, 1994:275.)

d) strah, kukavičluk i sram spram ludosti, hrabrosti – emocionalne su dihotomije u likovima vojnika, vidljive u pravilu pri analizi svakog književnog teksta što progovara o ratu. Mosse tvrdi kako je logično zaključiti da se vojnici priključuju obrani domovine, nacije te potvrde nacionalnog identiteta vođeni usađenim patriotskim žarom²³, naučenim kroz obrazac ponašanja svojstvenim odgovarajućem vremenskom razdoblju. Osuđujući se ton ipak nazire kroz Švedov roman, upućen onima koji su nakon duge bitke za Komletince i Đeletovce naposljetku otišli i ostavili najhrabriju nekolicinu u samostalnom snalaženju. Aktivira se na način psiholoških i emo-

²² Mosse, G. L. 1990. op.cit str. 73.

²³ Mosse, G. L. 1990. op. cit. 48.

tivnih dihotomija likova u romanu pitanje o slaganju prioriteta i subjektivnih odluka koje će utjecati na daljnji tijek događaja:

Tu sad nije postojao ni Car ni ostali mladići već moj zaklon, moje ruke na glavi, eksplozija za eksplozijom. Grubo rečeno: ja i eksplozija, ja i moj zaklon, ja i moj strah. Svatko tko je to proživio, zna šta znači strah. Čak se i ne razmišlja o strahu, ali STRAH je uvijek prisutan, uvijek vreba i najčešće STRAH odnosi žrtve. Možda sam se krivo izrazio, ali PANIKA iza STRAHA odnosi najviše žrtava. (Šved, 1994:138.)

Neizostavan je i osjećaj napetosti koje pripovjedni subjekt teksta označava trenutcima u kojima živci vojnika, koji su se netom vratili s prve linije popuštaju. Nije neobično izoštriti kroz diskurs teksta opisano ratno stanje koje prodire u sve pore vojnika i oformljuje mu kompleksnost i svojevrsno opravdanje zbog proživljenih strahota:

Primijetio sam tada, kao i u svim ostalim napadima, ili bolje rečeno u smirenju poslije napada, da tada popuštaju ventili koji su pod maksimalnim pritiskom. Taj ventil kontroliranog pritajenog straha, otvara se po prestanku opasnosti. On djeluje individualno, kao i alkohol. Jedan dio mladića strah ispušta u sdržbi, drugi ga zatomljavaju u šali, dok treći žive sa svojim strahom i tijekom borbe, što je i najopasnije, jer se kod njih strah pretvara u paniku. (Šved, 1994: 174./145.)

e) ideal plemenite žrtve za domovinu – ideal je kojemu se temelji mogu potražiti upravo u predmodernoj strukturi etničkih skupina²⁴. Žrtva za domovinu žrtvovanje je za skup sastavnica ge-

²⁴ Smith, A. D. 2003. op. cit. str. 183.

neraliziranih kroz etnički usvojeni obrazac funkcioniranja pojedinca (etnički identitet koji označava kulturnu posebnost pripadajućeg naroda, simbole, mitove, povijest, jezik i njegove posebnosti, sjećanje na ideale koji su nekoć ujedinjavali narod te promovirali složnost i različitost od drugih). Osim tih sastavnica, na obranu domovine kao svetosti, za opstanak ili legitimaciju nacije, upućuje ugroza lokaliteta življenja (manja mjesta, sela, posebice gradovi) te obitelji koje vojnici imaju braniti pod cijenu vlastita života.

Napomenuti je da se pri ugrozi pojedine nacije i domovine, angažiranjem i usmjeravanjem vojne sile obrane, uspostavlja isključivi odnos prema Drugom, dakle, prema neprijatelju. Isto se problematizira u Švedovom romanu, a ujedno se suptilno i preispituje uspostavljanje takvog negativnog odnosa:

Udubio sam se u razmišljanje. Postavljao sam sebi pitanje da li je to java ili zbilja, da čovjek na pragu dvadeset i prvoga stoljeća sjedi i leži u tuđoj kući, u nepoznatom gradu, očekujući razaranje i smrt i to u srcu Europe? Odgovor mi nije bio ni potreban, jer stvarnost je bila i previše jasna. Da li i na njihovoj straži sjedi mladić i razmišlja kao i ja o besmislu rata? Kurac oni razmišljaju, odmah sam odbacio tu pretpostavku. Da razmišljaju, ne bi ovdje imali što tražiti. Oni su u tuđoj zemlji, a mi smo svoji na svome. Nisam ja ni u kakvom nepoznatom gradu, ja sam u našem Vukovaru. Istina, u tuđoj, ali hrvatskoj kući koju sam spreman braniti. Samo dođite, gadovi, pokazat ćemo vam kako Hrvat brani svoje.

(Šved, 1994: 158.)

Uz navedeni citat dade se povezati i jedno od Smithovih promišljanja o nacionalizmu kao doktrine Volje koja uzvisuje kulturnu

grupu, ističe njezinu posebnost i superiornost, što je ujedno i pojačivač postojećim tenzijama ili pak stvaranju novih²⁵.

Ideal plemenite žrtve za domovinu zahtijeva osvješćivanje subjekta ratovanja o etničkoj i nacionalnoj razlici, gdje si jedna nacionalno osviještena skupina socijalističke države u raspadu daje za pravo zatrti i napasti drugu koja traži razrješenje federalne/socijalističke stigme²⁶. U vojnika je svijest o stanju jasna – na bojnopolju ne ratuju samo ljudska bića. Na bojnopolju sukobljavaju različiti etnički identiteti (etnosi) koji se možda upravo kroz rat, u specifičnim situacijama kao što je Domovinski, preoblikuju u moderne nacije, jer s obje strane jačaju osjećaji posebnosti i razlike između „nas“ i „njih“.

Za Švedovu su skupinu etničke, kulturne pa i nacionalne razlike jasne, kao i razlika između branitelja i agresora:

Ranjenik je cijelo vrijeme bio nepomičan, a kad smo mu uzeli bombu, otvorio je svoje već mutne oči i upitao nas slomljenim glasom:

„Jeste li vi NAŠI?“

„Naši smo“ odgovorio mu je Davor.

„Ne dajte me, momci, njima“ zaplita o jezikom, ali dovoljno jasno da smo ga mogli razumjeti. „Radije me vi sredite, ali ne dajte me njima“ ponovio je još jednom, a zatim se onesvijestio. (Šved, 1994: 363.)

²⁵ Smith, Anthony D. 1981. op. cit. str. 1606.

²⁶ Stancić, Nikša. 2002. *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*. Zagreb, str. 229.

f) suočavanje s gubitkom – žalovanje, tvrdi Mosse, nakon rata i za rata normalna je pojava te se često miješa s osjećajem ponosa žrtvovanja za plemeniti cilj²⁷. Osim toga, žalovanje vojnika za izgubljenim ratnim drugom dio je mita ratnoga iskustva. S druge strane, gubitak na bojišnici može rezultirati trenutnom traumom koju će kasnije, u većini slučajeva, izazvati bijes i potaknuti vojnika na agresivniji boj:

Pred Štabom su bila parkirana dva autobusa u koje su se ukrcavali gardisti. Čuli smo da kreću za Vukovar. Samo mjesec dana prije, slika je bila potpuno drugačija. Garda, koja je polazila u akciju, bila je samouvjereni, glasna, a na polasku su svi rukom pokazivali V – pobjeda. Ovi mladići ulazili su tiho u autobuse, gotovo pognutih glava, jer je vjerojatno već svaki od njih izgubio u ovom ratu svoga prijatelja, rođaka ili znanca, pa je rat ostavio svoj tragični pečat na njihovim licima. (Šved, 1994: 258.)

Prikazana situacija ukazuje na posljedice koje ratna stvarnost i gubitak ostavljaju u čovjeku. Trenutna je to trauma za koju se često na bojištu nema vremena, o kojoj se promišlja u trenutcima mira ili puta na drugu bojišnicu. Ta trauma danak naplaćuje kasnije, što će potvrditi obilježeni likovi skršenih sudbina u hrvatskim romanima ratne tematike dvijetisućitih.

g) alkohol, kava i cigarete – dio su ratnog imaginarija koji nedvojbeno gardistima u romanu, kao i svim vojnicima na bojišnici predstavljaju luksuz, odušak i trenutak mira. Alkohol, najčešće slavonska rakija domaćih žitelja, okrpja je za umornu i ranjivu svijest

---

²⁷ Mosse, G. L., 1990. op. cit. str. 6.

vojnika s prve linije suočenim s neposrednom ratnom situacijom, ali i onim slikama koje ostaju u svijesti nakon što granate utihnu:

Podigao se da mi nalije kavu, a ispod jedne police izvadio je dopola punu bocu rakije, te nalio svakom po jednu čašu. (Šved, 1994:165.)

Razmišljanju likova o tome što će se događati kad rat prođe, nema većih naznaka. Bitan je trenutak svjedočenja ratne stvarnosti i način na koji trenutak iskorišten, proživljen. Pripovjedačeva grupacija vojnika prikazana je hrabrom i neovisnom o mišljenju te zapovijedima nadređenih koje se krše jer se ne smatraju dovoljno dobro razrađenima.

Samo u jednom dijelu Švedovog autobiografskog ratnog romana preispituju se odluke političkih figura što donose odluke od povijesne važnosti, no i to je mišljenje prekinuto granatiranjem i spašavanja vlastitoga života te ratnih drugova.

Neiskvarenost, mladost, Mosseov patriotski žar, sigurnost stanovnika slavonskih sela i gradova koji se imaju obraniti od agresorskog napada, likovima vojnika romana dovoljni su za daljnju borbu i dokazivanje – bez ikakve sigurnosti da će ih nacionalni oci prozvati junacima. Time se može potvrditi i Andersonova teorija da *u svemu prirodnome postoji nešto što ne ovisi o našem slobodnom izboru*²⁸, a suptilno se odnosi na različitosti među nacijama i njihovim identitetima nakon čije legitimacije slijedi političko-ideološka (samo)identifikacija. Ista je identifikacija, vidljivo je, provedena i u književnome diskursu koji ostaje dokazom o prošlom, odlučujućem vremenu za daljnji tijek njegova razvoja. Plemenita smrt za

---

²⁸ Anderson, B. 1990. op. cit. str. 130.

domovinu, koju čovjek najčešće ne bira, a glavna je odlika hrabroga vojnika – poprima moralnu uzvišenost kojoj se nakon svršetka rata mora odati priznanje.

2.1.2. Oblikovanje figure neprijatelja/agresora

Rat što se vodi na bojišnicama promatran je uvijek iz dviju perspektiva. Određenoj skupini ona je druga neprijateljska – i obrnuto. Za filozofiju i strategiju rata to nije nepoznanica. Napomenuti je da se prilikom opisivanja Domovinskoga rata i problematiziranja izazvanog ratnoga sukoba, unatoč sveprisutnom revizionističkom utjecaju na bližu ili dalju prošlost, daje do znanja tko su branitelji i žrtve, a tko agresori. Jednako tako, s očista hrvatskoga vojnika u tom ratu, s prve crte bojišnice, očekivano je oblikovanje figure neprijatelja. Glavna su mu obilježja u hrvatskom ratnom pismu dehumaniziranost, demonizacija, izivljujući i snažno izraženi destruktivni nagon nad svim što pripada hrvatskom nacionalnom identitetu:

Na selo je palo nekoliko projektila. Uplašeni seljani rastrčali se u obližnje kukuruze, ali su ih tamo dočekale već unaprijed postavljene zasjede. Kosili su sve što se kretalo: starce, žene, djecu, muškarce. (Šved, 1994: 226.)

Braniteljska uloga i uloga napadača koji za cilj ima nečije domove te domovinu u cijelosti razrušiti je jasna; ona se u autobiografskom ratnom narativnom diskursu uglavnom ne propituje jer upravo taj narativ prikazuje brojčano i oružjem jačega neprijatelja, ugrozu koju donosi njegova pojavnost, stradanje te legitimno problematiziranje moralne dimenzije nečije osobnosti. Ta je dimenzija posebno složena kad se ispituje figura neprijatelja. Za gardiste

Švedove vojne jedinice neprijatelji su svi oni koji šire obruč ugroze spram domovine koja, nažalost ratnim putem, ima postaviti granicu s Drugim i ukazati na pravo suvereniteta:

„Slušaj, prijatelju, a čija farma gori tamo?“ upitao sam ga. Pokazao sam mu prema stupu koji se dizao uvis iz pravca bombardirane farme. „To je hrvatska farma i hrvatska zemlja“, malo sam i preko volje po- visio glas, „pa sve kaj dirnu što je hrvatsko ja smatram da im moramo odgovoriti ovim.“ Potapšao sam pušku koja je visila na mome ramenu. (Šved, 1994: 123.)

Moralna dimenzija osobnosti neprijatelja kroz Švedov se roman generalizira kroz neprijateljske postupke u odnosu na ljude i grade, provokaciju na nacionalnoj razini (rat zvučnika), nepoštiv- nje osnovnih etičkih vrijednosti čovjeka, naglašenim uživanjem u nasilju nad Drugim (u ovom slučaju nad hrvatskim identitetskim elementima), nemoralnog napada na najslabije (civile) koji nisu u stanju oduprijeti se agresoru/neprijatelju:

Noć su probdjele sjedeći u kukuruzu i držeći u rukama prestrašene mališane, a ujutro su nastavile dalje. Djeca prestrašena, ali opet toliko sigurna u svoje majke, tražila su i zapitkivala zašto ne mogu sada jesti ili piti kad su oni gladni i žedni. Izmišljale su priče djeci kako bi ih pokušavale utješiti, a ni same nisu znale što učiniti i kamo poći. (Šved, 1994: 241.)

Demoniziranu sliku agresora u romanu *Ne pucaj prvi* pojačavaju opisi srpskih oružanih napada na četovačko-komletinski teritorij te zastrašujuću ratnu artiljeriju kojom neprijatelj raspolaže spram osiromašene i samoj sebi prepuštene hrvatske vojske. Takav prikaz nije neuobičajen, uzmemo li u obzir autobiografski diskurs testi-

monijalnog karaktera izravno s bojišnice. Agresijski ratni pothvati koji ne biraju žrtve ovise u većini slučajeva, ne samo o zaraćenim skupinama, već i o agresivnoj motivaciji individua koji u ratu neizravno sudjeluju²⁹.

Depersonalizacija je neprijatelja prisutna jer hrvatski vojnici u romanu paljbu uzvraćaju avionima i tenkovima, na granatiranja odgovaraju jednako nakon paljbe koju agresorski vojnici prvi najave i započnu, rijetko se susreću s neprijateljskim vojnicima licem u lice. Drugim riječima, u Švedovom romanu ratuje se isključivo protiv skupine koja ugrožava mogućnost legitimiteta i uspostave suvereniteta Hrvatske. Taj odmak čovjeka od čovjeka, rijetki trenutci komunikacije među vojnicima zaraćenih strana, rijetki izravni susreti, upoznavanje neprijateljske sile preko granatiranja i promatranja uništenja hrvatskih gradova dovoljan su pokazatelj karaktera neprijatelja na koji se odgovara inatljivo i hrabro:

Male narančaste zvjezdice na trupu zrakoplova pokazivale su ždrijelo strojnice koja je bljuvala smrt. Proletio je i drugi zrakoplov. Negdje iza naših položaja, zrakoplovi su izveli manevar vertikalnog uspinjanja, da bi trenutak kasnije, kako mi se učinilo, gotovo stali u zraku okrećući letjelicu za 180° te se obrušili prema nama. Kao po nekoj nijemoj komandi, sva trojica smo zategli obarače na svojim puškama i usmjerili oružje u pravcu nadolazećih zrakoplova. (Šved, 1994: 130.)

---

²⁹ Hinde, Robert A. Watson, Helen. 1994. *War: A Cruel Necessity? - Bases of Institutionalized Violence*. USA, str. 9.

2.1.3. Oblikovanje figure žrtve

Figura/lik žrtve neposredno je u ratnom romanu povezana s oblikovanjem figure neprijatelja – oblikuje se, točnije, zrcaljeni prika agresora kroz patnju ugroženoga. Figuru žrtve moguće je prikazati kroz dvije skupine:

a) vojnici kao žrtve – odnosi se prvenstveno na likove ranjenih, poginulih i zarobljenih vojnika, što je legitimno povezati s Mosseovim ranije spomenutim trijumfom mladosti, žalovanjem, odavanjem počasti poginulima (opunomoćenje za formiranje *kulta palih ratnika*³⁰) te pokapanjem kako ratnika, tako i članova obitelji:

Rekao je da su se dva njegova brata borila u Ilači. Jedan je brat ranjen, ali je uspio doći do Đeletovaca. Ranjeni brat kaže da je Ilača pala, a drugi je brat poginuo. Mi smo mu izrazili sućut, a on je nastavio svoju priču. Ranjeni brat je ispriča gdje im je poginuo brat, ali ga nije mogao donijeti do Đeletovaca, pa on želi otići po tijelo mrtvoga brata da ga pristojno sahrane. (Šved, 1994: 347.)

Koliko je figura vojnika sama po sebi kompleksna, dade se vidjeti u Šveda pri opisivanju vojnika koji u jednom trenutku ima biti – bolničar, prijatelj, branitelj, napadač, a ujedno sačuvati hladnu glavu i nastaviti svoj put, ne razmišljajući o snazi traume:

Malo dalje ležao je jedan mladić previjajući se od bolova. Bio je ranjen u trbuh i grudi pa je rukama pokušavao zadržati krv koja mu je curila između prstiju. (...) Dok sam ga previjao, opazio sam da je ranjen i u drugu nogu, ali to nije primijetio. (Šved, 1994: 441.)

³⁰ Mosse, G. L., 1990. op. cit. str. 94.

b) civili/prognanici – obični ljudi koji su se našli u pogrešno vrijeme na pogrešnome mjestu; usputne ratne žrtve, prognanici primorani napustiti svoje domove jer oružano i brojčano nadmoćniji neprijatelj osvaja i zauzima teritorij, a hrvatskom nacionalnom stanovništvu prijeti opasnost zarobljavanja ili smrt:

Odlaskom garde iz Đeletovaca, otišao je i dio mještana iz sela, pa su mi Đeletovci djelovali mrtvo, a imao sam osjećaj da su psi i domaće životinje neobično tihi, kao da shvaćaju ozbiljnost situacije i opasnost koja prijeti selu. Možda je taj moj dojam „mrtvog“ sela bio pojačan time što nisam vidio ni jednog jedinog civila. (Šved, 1994: 312.)

Figura je žrtve u ratnom narativu važna jer kroz upamćene događaje (ili evidentirane!), priziva u sjećanje razdoblja stradanja i gubitaka te ima ulogu u aktiviranju rekonstrukcijskih mehanizama traume ugroženih. Kroz referencijalni joj je tekst zadatak suočavanja primatelja tih informacija s prošlom ratnom stvarnošću i suživljavanja s njezinim neizbježnim žrtvama.

2.2. EVIDENTIRANJE RATNE STVARNOSTI – PAMĆENJE, SJEĆANJE I MOGUĆNOST REKONSTRUKCIJE

Književni tekstovi autobiografskog pripovijednog diskursa pripadaju referencijalnim tekstovima, što će značiti da kao takvi teže obavijestiti o nekoj zbilji. Drugim riječima, određeni se događaji (najčešće ratni) dokumentiraju kako bi se u vremenskom odmaku iste informacije mogle podvrgnuti ispitu provjere. Pisanje u prvom licu, prema Heleni Sablić Tomić³¹, početkom devedesetih prikazuje

---

³¹ Sablić Tomić, Helena. 2002. *Intimno i javno – suvremena hrvatska autobiografska proza*, Ljevak, Zagreb, str. 13.

egzistencijalni imperativ s nakanom oblikovanja tekstualne stvarnosti koja osobni identitet štiti od kolektivne sadašnjosti, ali i neizvjesne budućnosti. Kontekst u kojemu se autori i čitatelji počinju brinuti o vlastitom jastvu stavlja ih u subjektnu poziciju prema zbilji. To znači da je prvi restauriraju i tekstom konzerviraju, a drugi iskustvom u ratnoj zbilji ovjeravaju informacije iznijete tekstom.

Autobografski ratni roman Ivana Slonje Šveda donosi mnoštvo informacija kojima se dokumentira ratna zbilja: detaljni opisi razaranja gradova (Vinkovci, Vukovar) te sela (uz tzv. tenkovsku magistralu), opisi rovova, štaba, prehrane, raspoloživog naoružanja vidno nespremne i naizgled neorganizirane hrvatske vojske.

Sve su te informacije na prvi pogled nevažne, ali pri rekonstrukciji ranih devedesetih godina iz očišta hrvatskog vojnika koji je proživljeno s bojišnice konzervirao tekstom, osnažuje se suprotstavljanje zaboravu razdoblja o kojem će se kasnije progovarati s nesigurnošću, ili će se traumatična ratna iskustva dovesti u pitanje.

Detaljni opisi napada na gradove otvaraju posebnu problematiku među fenomenima pamćenja, sjećanja, zaborava te odnosa prema prošlosti. Svaki dublji prekid nekog kontinuiteta i tradicije, prema Assmannu³², vodit će nastajanju prošlosti, kad se nakon loma pokuša ostvariti novi početak. Tako prošlost mora stupiti u svijest pojedinca i kolektiva. Prošlost ne smije potpuno nestati, dakle, moraju postojati njezini dokazi koji jednako tako moraju posjedovati karakterističnu različitost u odnosu prema *danas*. Naime, Švedovim se romanom utire put nastanka povijesti, ponajviše

---

³² Assmann, Jan. 2006. *Kultura sjećanja*, u knj: *Kultura pamćenja i historija*, Zagreb, str. 49.

evidentiranjem stanja određenih mjesta obilježenih ljudskim sjećanjima – jer ratom nisu ugroženi samo ljudi i gradovi, već i ono proživljeno prije uništenja, a to su uspomene.

Gradovi napadnuti s agresorske strane mjesta su ratne katastrofe, patnje, straha i stradanja čime je prekinut kontinuitet normalnog življenja i osjećaja sigurnosti – istaknute sadašnjosti ranih devedesetih. Upravo će ti gradovi kroz mnoge referencijalne tekstove, pa i kroz autobiografski ratni roman *Ne pucaj prvi*, uz dane opise i informacije stanja pojedinih lokaliteta postati legitimni mnemotopi – mjesta pamćenja koja se mogu rekonstruirati nakon strašnih i ratom pogođenih devedesetih kroz referencijalni tekst te potvrditi dehumanizaciju i demonizaciju neprijatelja:

Nekoliko dana nakon bombardiranja Vinkovaca, uputili smo se u taj grad.

Promatrali smo prvi put slike rata, koje smo do tada vidjeli samo na TV. Zgrada vojarne bila je sva izrešetana i djelomično razrušena, a vidjeli smo tragove ugašenih požara, koji su zahvatili dijelove vojarne. U samom središtu nije se vidjelo ništa od granatiranja grada, ali kad smo došli bliže štabu, primjećivala su se oštećenja kuća i kolnika. Oko zgrade je bilo jako puno razbijenoga stakla koje je blještalo na suncu kasnog ljeta. Na ulazu u štab bile su naslagane vreće pune pijeska, a od vrata su ostali samo aluminijski okviri.

(Šved, 1994: 103.)

Kroz individualni čin upamćivanja pojedinac se povezuje s društvenom skupinom (religijskom, obiteljskom i nacionalnom) te kolektivnom pamćenju nudi novu, nakon uspostavljanja odnosa prema prošlom ratnom vremenu, mogućnost strukturiranja i re-

organizacije kulture sjećanja. Ti su čimbenici od iznimne važnosti za oblikovanje strategija pamćenja nacije, što se, potvrdit će i Anderson, mogu iščitati kroz kulturne tvorbe određenog nacionalizma³³. Prozni će zapis, u slučaju Švedova romana, poslužiti za više rekonstrukcijskih postupaka koji su vezani za konkretni prostor, konkretno vrijeme, grupu te samu rekonstrukciju kao autonomni postupak što povezuje književno i izvanknjiževnu stvarnost. Aktivirat će se stoga i kolektivno pamćenje koje drži do svojih nositelja, vezano uz stanje stvarne i žive grupe unutar koje se prenose priče o domovini i životu – priče važne za samopercepciju i konkretne ciljeve grupe:

U takvim i sličnim situacijama najčešće smo se sjećali naših uspješnih akcija, a rijetko smo spominjali strah, glad i duge besane noći koje smo proveli u skloništu ili na dnu rova. Takve priče nisu bile zanimljive, jer hrvatski je vojnik morao biti neustrašiv, neumoran i sve ostalo što je dičilo jednog gardistu.

(Šved, 1994: 381.)

2.3. VAŽNOST NACIONALNIH SIMBOLA – LEGITIMACIJA IDENTIFIKACIJE

Mit, simbol i komunikacija su, prema Smithu³⁴, tri glavne sastavnice svakog nastojanja da se analizira ustrajnost etničkih identiteta u predmodernim razdobljima. Isti etnički identiteti u daljnjem će se razdoblju određenim legitimacijskim postupcima i sredstvima transformirati u nacionalne identitete što ističu svoje posebnosti u odnosu na druge, od njih po specifičnim obilježjima različite.

³³ Anderson, B. 1990. op. cit. str. 128.

³⁴ Smith, A. D. 2003. op. cit. str. 186.

Nakon nastajanja mitova, slijedi njihovo prepričavanje pripadnicima nacionalne skupine i zadatak im je probuditi snažnu svijest o zajedničkoj sudbini. U književnome predlošku, dade se zaključiti, postavljeni su temelji za stvaranje mita ratnoga iskustva te kulta palih ratnika.

Problematika simbola odnosi se na prepoznatljive signale unutar skupine, ali i izvan nje koji uspostavljaju razlikovnu ulogu prema Drugome, istodobno ističući posebnost svoje nacionalne skupine. Točnije, riječ je o nacionalnim simbolima kojima se često pridaje značaj nacionalne svetosti. U vojničkom ratnom diskursu mogu se pronaći primjeri pridavanja snažnih osjećajnih značenjskih obilježja nacionalnim simbolima; za zastavu, grb, himnu i jezik kao identifikacijske oznake u odnosu na druge (u ratu posebno na neprijateljsku stranu) daje se vlastiti život – izvršava se moralno uzvišeni ideal polaganja života za domovinu te simbole koji ju poblizje označuju i potvrđuju kao posebnu.

Suvremeni nacionalni simboli pojavljuju se kod većine europskih naroda tijekom procesa nacionalne integracije i stvaranja suvremene nacije u prvoj polovici 19. stoljeća. To je bio slučaj i s hrvatskim nacionalnim simbolima, koji se temelje na starom hrvatskom zemaljskom grbu i suvremenoj nacionalnoj trobojnici³⁵.

Ne pucaj prvi ratni je roman u kojemu je značajna uloga pridana upravo nacionalnim simbolima te njihovom utjecaju na pojačavanje patriotskog žara u vojnika, ali i osjećaja solidarnosti pojedinaca za opstanak skupine. Posebice su nacionalni simboli istaknuti na vojnim odorama hrvatskih branitelja koji su od časnog osjećaja

---

³⁵ Jareb, Mario. 2010. *Hrvatski nacionalni simboli*, Zagreb, str. 7.

njihova nošenja razvili i osjećaj pripadnosti skupini te njezine posebnosti.

Opisane su zanimljive zgode kojima je hrvatski grb u književnom predlošku spasitelj dvaju života. Time se upravo znaku (nacionalnom simbolu) pridaje sveta oznaka nacionalnog integriteta:

Upozorio sam ga da je pažljivo izvadi, bez naglih pokreta, jer inače će mu to biti zadnji pokreti. Samo je kimnuo glavom i počeo izvlačiti kapu iz širokog džepa smještenog na nogavici hlača. Polako mi ju je pružio, a ja sam držeci čvrsto cijev uz njegova rebra i držeci ga na oku, podigao kapu do razine svjetlosti, koja je dopirala iz podruma i pogledao oznaku na kapu. Bio je na njoj hrvatski grb. (Šved, 1994: 90.)

Nakon ratom obilježenog vremena, pobjednički je osjećaj promatrati kako se na pročeljima raznih državnih, kulturnih i ostalih za državu važnih institucija vije nacionalna zastava pobjednika. Nakon tog se simboličkog čina nacija legitimira i ideja osamostaljenja je realizirana. Nacionalni simboli se po potrebi mogu modificirati, iako nasilno zadiranje u iskonski nacionalni simbol sa strane nacije u cijelosti donosi svoje posljedice.

Kao dio nacionalnog imaginarija ističe se i sredstvo komunikacije – jezik. Nacionalizam, smatra Anderson, izmišlja tiskani jezik i najvažnija je njegova sposobnost generiranja zamišljene zajednice (nacije) u izgradnji specifične solidarnosti³⁶. Posebnost jezika kao žive tvorevine, koja je, poput nacionalnoga simbola sklona modificiranju i mijenjanju, jednako je važno razlikovno obilježje koje ima

---

³⁶ Anderson, B. 1990. op. cit. str. 121.

zabilježiti i izložiti kulturne tvorbe nacionalizma – poeziju, prozu, glazbu – tj. istaknuti jezikom strastveni patriotizam. Toga su svjesne i individue u Švedovu romanu, problematizirajući hrvatske dijalekte kao razlike, ali i jedinstvo skupine, pa i način prepoznavanja u nevolji:

Ne znam sada kaj da vam odgovorim, ali našao bih neki način da saznam tko ste. Pogledajte, pokazao sam na Gustu i Darka, oni kao i ja pričaju „kaj“, „kaj buš“ i slično i kod nas nema zabune. Primjećujete da Niko „zavlači“ po dalmatinski, pa se i tu ne možete zabuniti. Najgore je ovdje u Slavoniji. I vi i Srbi imate gemiš srpskog i hrvatskog s dodacima turcizma. Kad jednog dana završi taj rat, morate učiti hrvatski, kako bi vas, ako ne „ceo svet“, bar Hrvati razumjeli. Svi su se nasmijali mome govoru... (Šved, 1994: 92.)

2.3.1. Domoljubne pjesme – aktivno održavanje patriotskog žara

Uz himnu, kao svečanu reprezentativnu pjesmu pojedine države, stoje i patriotske domoljubne pjesme. Pjesme su to budničkoga karaktera koje pozivaju sinove nacije u obranu domovine, na odlazak u boj za plemeniti cilj. Mosse u svojoj studiji navodi kako su se na bojišnicama za vrijeme Prvoga svjetskoga rata vojnici za nevremena i magle međusobno dozivali pjevajući ponate pjesme na narodnome jeziku, tj. jeziku nacije, ili su na taj način jedni drugima pokazivali put do štaba i sigurnih linija³⁷. S druge strane, domoljubne pjesme iz prošlosti, često zabranjivane, poslužiti mogu i za jačanje domoljubnoga osjećaja, kao i za provokaciju neprijatelja. Upozorenje na provokativni karakter patriotskih pjesama može se pronaći i u Švedovom romanu:

³⁷ Mosse, George L. 1990. op. cit. 70.

„Nije to rat koji si vi zamišljate. To vam je rat zvučnika.“ I stvarno malo iza našeg silaska u prizemlje, večernju tišinu proparali su zvuci poznatih hrvatskih pjesama, dok su se gotovo istovremeno čule partizanske i srpske pjesme iz vojarnje. Osluškivali smo to besmisleo tjeranje inata, koji je, razmišljao sam, svakako bio bolji i pametniji negoli razmjena metaka, ali ipak se nisam mogao osloboditi dojma da neće ostati samo na razmjeni glazbe.

(Šved, 1994: 111.)

Pjesma domoljubnoga sadržaja nerjetko služi kao sredstvo prelamanja straha u svijesti vojnika pred odlazak na bojišnicu i suprotstavljanja neprijatelju. S druge strane, zadatak je domoljubne pjesme očvrtnuti i potaknuti hrabrost, prisjetiti se nekih povijesnih činjenica ili pak figura, probuditi čak i inat koji ima pomoći pri ostvarivanju krajnjega cilja:

Ponovno su proradili i neprijateljski minobacači koji su nas potjerali u podrum. U kratkom zatišju Davor je ponovno istrčao van i počeo pjevati neku ustašku pjesmu. Nismo mu dozvolili da bude najludi, pa smo mu se ponovno pridružili. Pali smo u neki pijani trans, u trans prkosa, ne obazirući se na trenutnu opasnost. U tom trenutku postojali smo mi, naša pjesma i naš neprijatelj koji se ježi slušajući.
(Šved, 1994: 194.)

Primjer iz romana pokazuje povezivanje i stvaranje opipljivoga međuodnos prožimanja jezika kao nacionalno obilježenog sredstva komunikacije s patriotskom pjesmom čijim se sadržajem prenosi poruka neprijatelju na bojišnici, a aktiviraju se, vidljivo je, i određeni mitovi iz minule prošlosti.

ZAKLJUČAK

Autobiografsko ratno pismo u novijoj hrvatskoj književnosti jedan je od žanrova koji nastaju u (ne)zahvalno ratno vrijeme ranih devedesetih. Ratni roman autobiografskog karaktera *Ne pucaj prvi* donosi preispisivanje raznih strategija pamćenja Domovinskoga rata u vremenu utiranja puta raskidu sa starim, uspostavljanja odnosa s prošlošću radi suzbijanja mogućnosti zaborava važnog vremenskog razdoblja obilježenim borbom za osamostaljenje te ostvarivanje suvereniteta. Te se strategije pamćenja prvenstveno odnose na oblikovanje figure vojnika, koja je kompleksna sa svih očista, a najlegitimnija kada se preispisuje kroz mit ratnog iskustva (junačka djela, požrtvovnost, kameratizam, domoljublje). Jednako je i s figurom žrtve te figurom neprijatelja, jer su neposredno povezane s temeljnom figurom s bojišnice i evidentiranjem teške ratne stvarnosti – razorenih domova, sela i gradova. Mit ratnog iskustva otvorit će mjesto za stvaranje kulta palih ratnika u kasnijim književnim ostvarenjima u koje će, pod utjecajem postmodernih zahtjeva, prodrijeti i fikcija. U predlošku se preispisuje i odnos prema nacionalnim simbolima koji imaju ulogu probuditi osjećaj važnosti obrane domovine kao takve, ali i ukorijeniti značenje buđenja nacije u cjelini.

Mit ratnoga iskustva, kult palih ratnika, figure koje oblikuju preispisani mit i njihova kompleksnost, simboli i jezik – aktivirajući su mehanizmi pamćenja i sjećanja koji kroz književni tekst zajednički rade u korist oblikovanja kulturnih tvorbi nacionalizma; ističu prije nastupa revizionizma svetosti i posebnosti jednog malog, kroz povijest poznatog naroda u širem kontekstu, ostvarenje prava na slobodu od starog političkog sistema ratnim putem (obranom od agresora), što legitimira upravo – nacija.

LITERATURA:

Predmetna literatura:

Ivan Slonje Šved. 1994. *Ne pucaj prvi*, Vinkovci

Ostala literatura:

Anderson, Benedict. 1990. *Nacija: zamišljena zajednica, Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma*. Zagreb

Assmann, Jan. 2006. *Kultura sjećanja*, u knj: *Kultura pamćenja i historija*, Zagreb

Badurina, Natka. 2012., *Kraj povijesti i hrvatski novopovijesni roman*, Slavica Tergestina 14 (2012), Zagreb

Hinde, Robert A. Watson, Helen. 1994. *War: A Cruel Necessity? - Bases of Institutionalized Violence*. USA

Jareb, Mario. 2010. *Hrvatski nacionalni simboli*, Zagreb

Mosse, Gero L. 1990. *Fallen soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars*, USA

Pogačnik, Jagna. *Uspori, padovi i konačno dobri radovi (Tema rata u suvremenoj hrvatskoj prozi)*, http://aquilonis.hr/dodaci/pisci_na_mrezi/pogacnik_domovinski-rat-u-hrvatskoj-prozi.pdf (Poslj. put posjećena stranica 22. 1. 2016., 15:52)

Rem, Goran, Sablić Tomić, Helena. 2003. *Slavonski tekst hrvatske književnosti*, Zagreb

Sablić Tomić, Helena. 2002. *Intimno i javno – suvremena hrvatska autobiografska proza*, Ljevak, Zagreb

- Smith, Anthony D. 1981. *War and ethnicity: The role of warfare in the formation, self-images and cohesion of ethnic communities*, u knj. *Ethnic and Racial Studies, Volume 4, Issue 4*, USA
- Smith, Anthony D. 2003. *Nacionalizam i simbolizam*, Zagreb
- Stančić, Nikša. 2002. *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*. Zagreb
- Zlatar, Andrea. 2001. *Književno vrijeme: sadašnjost*, Reč no.61/7, Beograd

PJSNIŠTVO STJEPANA BRDARIĆA

Maja Sambolec Brdarić
majasambolec@net.hr

Sažetak: Rad govori o životu i stvaralaštvu Stjepana Brdarića, pučkog pjesnika i zapisivača narodnih usmenih pjesama i običaja, rođenog u Baranjskom Petrovom Selu. Ovim radom nastoji se što jednostavnije i potpunije prikazati i opisati pjesničko stvaralaštvo Stjepana Brdarića. Njegove pjesme možemo podijeliti u devet tematskih cjelina; Baranja, Baranjsko Petrovo Selo, običaji, vjera, ljubav, prijateljstvo, rat, pjesništvo. U pjesmama je opisivao jednostavni, svakodnevni život voljene Baranje.

Ključne riječi: Baranja, Baranjsko Petrovo Selo, Petarda, običaji, pjesma, nošnja, Brdarić

Summary: This essay deals with a problem of poetics of Stjepan Brdarić, a folk poet who was also a collector of songs and customs of Croatian subethnic group of Podravski Šokci.

Key words: Baranja, Baranjsko Petrovo Selo, Petarda, customs, folk songs, traditional folk dress, Brdarić

Uvod

Pjesništvo je nezaobilazna nit koja upotpunjuje sliku ljepote Baranje. Kada o tome preciznije govorimo nezaobilazna je sastavnica i Baranjsko Petrovo Selo i pjesništvo Stjepana Brdarića. Za

potrebe ovoga rada prelistala sam nekoliko knjiga, između ostalog knjigu Jelke Mihaljev *Proletilo dvanaset golubova* koja donosi zanimljive podatke o životu i radu Stjepana Brdarića. Da Stjepan Brdarić nije pisao samo pjesme otkriva nam knjiga Julija Njikoša *Oj Baranjo Lipa i bogata*. O Brdarićevoj ostavštini i njegovim pjesmama je pisao i njegov sumještanin Matija Filaković u knjizi *Čuvari sjećanja*. U navedenim sam knjigama istraživala određene segmente u prikazu Brdarićeva života, stvaralaštva, interpretacije pjesama i idejnog svijeta. Kao glavni izvor inspiracije - interpretacije mi je poslužila bilježnica- pjesmarica¹ u koju je Stjepan Brdarić vrijedno zapisivao svoje pjesme. Na korice bilježnice napisao je naziv *Pjesme Baranje*, te sam u radu koristila taj naziv pri analizi pjesama.

Potica j za pisanje? Spletom životnih okolnosti, našla sam se u obitelji Stjepana Brdarića, točnije postala sam supruga njegova pravnuka Marijana. U nekoliko navrata suprug je spominjao; „Moj je pradjed bio pjesnik!“ U početku nisam ozbiljno shvaćala važnost i veličinu te rečenice, no ipak sam odvojila vrijeme te potražila i pročitala pjesme. Zavirila sam u njegovo stvaralaštvo, te sam krenula otkrivati tematiku pjesama i polako ulaziti u idejni svijet baranjskog pjesnika Stjepana Brdarića.

1. Životopis

O samom životu i djelovanju Stjepana Brdarića vrlo je malo zapisano. Uz spomenute knjige u uvodnom dijelu, izvor informacija mi je bila kćer Stjepana Brdarića Ana Kolar koja je upotpunila sliku

---

¹ Bilježnicu mi je dala na korištenje kćer Stjepana Brdarića Ana Kolar.

o životu svoga oca zanimljivim crticama i anegdota koje do sada nisu nigdje zapisane.

Stjepan Brdarić rođen je u Baranjskom Petrovom Selu, *Petar-dić*². O životu i selu iz kojega je potekao Stjepan Brdarić piše Julije Njikoš: „...a uz samu granicu Mađarske tiho se odmara Baranjsko Petrovo Selo. Široki sokak, ušorene kuće s izrazitim obilježjem rustikalne arhitekture ovoga podneblja. I evo nas kući STJEPANA BRDARIĆA, „Mišina“ (31. 3. 1908.god.), seljaka, pjesnika samouka, koji živi svoj jednostavni život, a u predahu između dva posla piše pjesme o ljudima svoga kraja...” (Njikoš 1987:122).

Stjepan Brdarić je svoj životni vijek provodio na selu vrijedno radeći, baveći se poljoprivredom, ali s pjesništvom. „Bio je seljak, poljoprivrednik, ali i pjesnik nježnih osjećaja ljepote baranjskog krajolika, za ljepotu narodne nošnje, narodnih pjesama i običaja. Bio je velik rodoljub, uvijek je isticao načelo: „Tuđe poštuju svojim se diči.“ (Mihaljev 2012: 31). Stjepan Brdarić je ulagao mnogo ljubavi i napora da bi se očuvalo bogatstvo narodnog stvaralaštva. Rado je posjećivao sve što je imalo veze s narodnom kulturom i običajima između ostalog; *Smotru hrvatske seljačke kulture u Gajiću*, a posebno je volio Đakovačke vezove.

Bio je veliki zaljubljenik u Baranju i u sve što Baranja sa sobom nosi u njedrima. No osim što je iznimno volio Baranju, iskazivao je veliku ljubav za knjige, školu i školovanje. Knjige je znao čitati kada

---

² Ojkonim. Ojkonim je ime za naselje ili njegov dio. Skoro sva baranjska naselja imaju tri ili četiri imena: hrvatsko, mađarsko i njemačko te ono tradicijsko, pučko ime. To su imena koja su svojim naseljima nadjenuli sami mještani. Sam ojkonim na određenom jeziku povezan je s burnom baranjskom prošlošću i nositelj je jezičnih i izvanjezičnih podataka o povijesti naroda koji su u prošlosti živjeli na njezinu prostoru. (Predojević 2014: 50-51).

Slika 1. Stjepan Brdarić

god je imao vremena, ponekada i do dugo u noć, kako nam kaže Stjepanova kćer Ana. Zanimljiva je anegdota iz Stjepanova života koju nam je ona ispričala. Stjepanov otac Mišo imao je mnogo svinja i trebao je pomoć oko njih, te je svome sinu Stjepanu često zabranjivao odlazak u školu kako bi mu mogao pomoći. No, Stjepan se žarko borio za odlazak u školu i odlazio je kada god bi mogao. Otac Mišo je jednom prilikom prodao dio svinja, donio je kući račun i novac. Mali Stjepan je uzeo račun i počeo je računati, shvatio je da je njegov otac Mišo prevaren i da nije dobio dovoljno novca. No, otac nije mogao primijetiti prje-

varu, jer nije nikada pohađao školu i nije znao matematiku, istinu mu je otkrio sin Stjepan. Tada je otac Mišo shvatio svoju pogrešku i izrekao je životnu poruku sebi, svome sinu, ali i svima ostalima: „Više vridi škola, nego čuvanje svinja!“

Za vrijeme Domovinskog rata ostao je u Baranji, nakon smrti supruge Eve, te na nagovor kćerke Ane, otišao je 1992. godine na liječenje u slobodni dio Hrvatske. Posljednje dane je proveo u slavonskom selu Ladimirevcima, umro je 6. svibnja 1996. godine.

Prvotno je pokopan u Valpovu, no 1998. godine je pokopan u rodnom Baranjskom Petrovom Selu.

2. Stvaralaštvo

Osim što je pisao pjesme, sakupljao je i bečarce koje je nekada negdje čuo. Zapisivao je narodne običaje, narodne pjesme. Izvršno je poznavao i narodnu nošnju baranjskih Šokaca, Brdarićevo poznavanje nošnje opisao je Julije Njikoš u tekstu: *Narodna nošnja baranjskih Šokaca*³. Julije Njikoš je posjetio Stjepana Brdarića u njegovoj kući te su razgovarali o narodnoj nošnji sela Petarde. Poseban dan u godini bio je i kermenc⁴ u Petardi, sve običaje vezano uz taj dan Julije Njikoš je opisao u tekstu; *Kermenc u Petardi*⁵, a kazivač mu je bio Stjepan Brdarić.

Osim pjesama pisao je i kratke priče. Priče koje je on čuo od svojih predaka: „Naš starina djed Šćepan već je davno u grobu i zemlja mu staračke kosti krije, a mi ga se još i danas sjećamo. Još i sada kanda slušamo, kako priča, kad bi se oko vatre u šumi mi djeca svinjari okupili i na podne pekli slaninu. Gdje je i od koga on čuo te priče, ne znamo. Evo jedne, da se ne zaboravi. „ (Brdarić 1938:89). Priča *Gazda i sluga*⁶ objavljena je daleke 1938. godine. U priči je opsivao loš odnos gazde prema sluzi, gazda je htio da sluga radi više, a jede manje, no sluga je uspio nadmudriti gazdu; što mu je gazda davao manje za jesti, on je i manje radio. Gazda je postao posramljen te je promijenio svoj odnos prema sluzi.

³ Izdano u knjizi Oj Baranjo lipa i bogata, 1987. godine

⁴ rkveni god, kirvaj, dan sveca zaštitnika

⁵ Izdano u knjizi Oj Baranjo lipa i bogata, 1987. godine

⁶ Objavljena u Mladost- radost: Pjesme i priče.

3. Pjesništvo

Najveći dio njegovog stvaralaštva posvećen je pjesništvu. „Do II. svjetskog rata Stjepan Brdarić je svoje pjesme objavljivao u časopisu *Seljačka sloga*, Zagreb, u kalendaru *Božićnici*, a za vrijeme II. svjetskog rata u subotičkoj *Danici*. Poslije rata, u veoma teškim prilikama za seljake, nije ništa objavljivao. Javlja se tek 1980. u prigodnoj reviji Đakovački vezovi i od tada je redovito objavljivao sve do 1990. „ (Mihaljev 2012:31). Od 1985. do 1987. svoje je radove objavljivao u zagrebačkoj *Danici*. O pjesništvu Stjepana Brdarića pisao je i Matija Filaković. „...iskreno upoznajmo još jednog našeg pjesnika punog nadahnuća koji nam je dao jednu istinsku i pravu lirsku poeziju, čija vrijednost neće biti prolazna, posebno u današnjem vremenu punog materijalizma. Umni dosezi koji su obilježili našu prošlost, zapravo žive i danas kroz likove naših baka i djedova. Pored poznatog pjesnika i pisca Matije Filakovića, pjesme i proze Stjepana Brdarića, itekako su potrebne našem narodu, možda više nego ikada, iako su stare više desetljeća.“ (Filaković 2006:21).

4. Tematika pjesama

Za potrebe ovoga rada analizirala sam i pročitala četrdeset i šest Brdarićevih pjesama. Analizirajući pjesme razvrstala sam ih u devet tematskih cjelina. Prva tematska cjelina je Baranja, Brdarić je većinu svojih pjesama vezivao za Baranju, nekoliko svojih pjesama je posvetio voljenom selu Petardi. Neizostavna tema su bili narodni običaji o kojima je napisao mnoge stihove. Pisao je o svakodnevnom životu te njegovim neizostavnim sastavnicama; vjeri, ljubavi, prijateljstvu, ali i ratu koji je doživio pred kraj života. Posljednja tematska cjelina je pjesništvo. Stjepan Brdarić je napisao jednu pje-

smu o svojim pjesma, svome pjesništvu. O tematskim interesima lirike govori i Zoran Kravar ističući: „ Iz činjenice da su tematski interesi lirike orjentirani prema osobnim svjetovima ne treba izvlačiti zaključak o njezinoj „izvornosti“. Svjetovi koje eksploatira prikazivačka funkcija lirske pjesme zapravo su subjektivne interpretacije, koji put i korekcije ili negacije, intersubjektivnoga društvenog svijeta.. Društveni svijet, razgrađen na fragmente u mediju subjektivnoga iskustva, daje im njihov materijal, a svojom raščlanjenošću uvjetuje stupanj njihove autonomije i individualnosti. Osobni svjetovi nisu funkcija prirodnih uzroka, nego su zasnovani na onim procesima diferencijacije među individuama i njihovim skupinama koji slijede logiku organiziranja. „ (Kravar 1989: 387).

4.1. *Baranja*

Brdarić je opisivao ljepotu Baranje, vješto je koristio motive traktora, orača, vranca. Tematiku je najavio i samim naslovom pjesme; *Diste sada vi stari Baranjski?*⁷ U stihovima se iščitava tuga i žal za minulim vremenima:

„Diste sada vi stari Baranjski,
di su tugo viloviti vranaci?
di su pjesme što Baranjski vole?“

S velikom ljubavlju opisivao je i djetinjstvo u *Baranjski*⁸, opisivao je njene rijeke Dunav i Dravu, planinu, šumu. Vješto je uokvirio motive u jedinstvenu sliku ljepote Baranje. Osim što je opisivao

⁷ Brdarić uz ovu pjesmu navodi zabilješku da je pjesma pročitana u emisiji Radio Zagreba, koju je priredila Jelka Mihalje. Jelka Mihaljev je ovu Brdarićevu pjesmu objavila i u svojoj knjizi; *Proletilo dvanaest golubova 2012. godine*.

⁸ Pjesmu naziva Baranjski, objavljena je u Đakovačkim vezovima 1978. godine

ljepotu Baranje, on poziva čitatelja, Baranjca da ostane u njoj, što je otkrivao i samim nazivom pjesme; *Ostani u Baranji*⁹. Opisivao je odlazak iz rodne grude i bolan krik želje za povratkom:

„Koliko žudi Baranjka virna
Svaki kucaj srca za tobom luta.
U domu svom sreća je neizmijerna
Vrati se dragi s ćorava puta.
Zaori polje plodne Baranje.
Obriši suze majke isplakane.“

Ljubav prema Baranji iskazivao je i u pjesmi; *Novinare piši u novine*¹⁰, gdje je pozivao novinara da piše o ljubavi koju Baranjac osjeća za Baranju. Ljubav nije jedina emocija koju je ispisivao u pjesmama, iskazivao je i čežnju za rodnom grudom, pjesmu je nazvao *Plavim očima*¹¹. Kroz ljepotu baranjskog krajolika, opisivao je suživot triju naroda na području Baranje. Pjesmu je nazvao *Odušak zavičaju*.¹² Progovarao je o suživotu Baranjaca, Mađara i Srba.

Često je progovarao o ljepoti Baranje, opisuje je u pjesmi *Listopad*¹³. U pjesmi je opisana tuga jeseni, pustoš koja je vladala, tuga seljaka... U pjesmi *Mojoj maloj Baranji*¹⁴ opisana je ljepota Baranje kroz godišnja doba, prikazana je slika Baranje u proljeće, ljeto i jesen.:

⁹ Nije napisano kada je pjesma nastala.

¹⁰ Pjesma napisana 1972. godine

¹¹ Objavljena u kalendaru Danica 1991. godine

¹² Nije zabilježeno kada je pjesma napisana.

¹³ Pjesma napisana u siječnju 1991. godine.

¹⁴ Pjesma je objavljena Danici 1984. godine

„U cvitni proljet kada orač ore
 pesme slavuja u lugu ore
 Baranjka petom kukuruz seje
 a povjetarac mali lice joj grije.
 U sparno ljeto kada žito zrije
 i žeteocu mladu biljuša krije
 blagoslov Božji dilji nam dare
 Baranja svoje puni ambare.
 U ranu jesen kada grožđe zori.
 pesma pudara planinom ori.
 s ravnicom prvi mrak se skita.“

*Dah proljeća*¹⁵ je opisao ponovni život i ljepotu Baranje: „Dunav i Drava viču

Niko ko Baranja! Valovi kliču!
 Prekrasne šume zelene boje
 krasne obale Baranje moje.“

Baranja je opisana i u pjesmi *Jesen*¹⁶. Posebnost ove pjesme je u tome što ju je Brdarić zpočeo s dva stiha narodne pjesme:

„Jesen prava gospojina mala
 Vrane gaču pa jesen dovlaču. „
 „Puna čežnje i dražesnih nada,
 jesen prava svakome je draga.
 Seljak bere plodove svog rada.
 Svate čeka u Daražu mlada.“

¹⁵ Pjesma je objavljena u Reviji Đakovački vezovi 1985. godine

¹⁶ Objavljena u Reviji Đakovački vezovi 1990. godine

Nije zaboravio spomenuti „svoje“ ljude“. Uvijek je isticao ljepotu, čestitost i radišnost ljudi, kao vječne i neprolazne vrijednosti. „ (Mihaljev 2012:32). Jednu od svojih pjesama je nazvao *Narod Baranje*¹⁷:

„Narod je tih, miran i drag
u duši iskren u srcu blag.
Voli polje, ravnu oranicu.
Strpljenje i ljubav ne pozna granicu.
Ljubav leži na cvjetnoj livadi
Banovom brdu i zrelih vinogradi
Uz fino, čuveno, baranjsko vino
Ko ga okusi i mrtav bi pio.“

U pjesmi *Bijela kuga u Baranji vlada*¹⁸ je opisano kako je u Baranji sve manje ljudi:

„Svega ima samo živih nema.
Kuće prazne, baka i djed drijema.
Dunav i Drava tužno sad žubori.
Svojim tijekom posvuda govori.
Bijela kuga Baranjcima vlada.
Svadbi nema, narod im propada.“

Ljepotu Baranje, ali i ljepotu Baranjski te ljubav prema njima opisao je u pjesmi; *Baranjski bečarac*¹⁹. Kada je opisivao ljepotu drugih krajolika, uvijek je naglašavao da su oni ljepši jer su gledani

¹⁷ Pjesma napisana 25.4.1991. godine

¹⁸ Pjesmu je objavio Matija Filaković 2006. godine u knjizi Čuvari sjećanja 2006.

¹⁹ Pjesma je napisana u ožujku 1955. godine

s baranjske strane, tome posvećuje dvije pjesme; *Podravini na baranjskoj strani*²⁰, *Kupači s baranjske strane*²¹.

4.2. *Petarda*

Osim što je često pisao o svojoj voljenoj Baranji, Brdarić je pisao i o svom rodnom Baranjskom Petrovom Selu, opisivao je svakodnevni seoski život. „...tema seoskog života u međuratnoj lirici, sve su to primjeri koji pokazuju u koliko velikoj mjeri lirska pjesma pri izboru predmeta slijedi nadindividualne interese i vodi računa o strukturi osobnih svjetova svojih čitatelja.“ (Kravar 1989:388).

Selu je posvetio četiri pjesme *Tužna Petarda*²², *Petardi*²³, *Susreti Petrovih sela*²⁴, *Vrati se*²⁵. U pjesmi *Tužna Petarda* je progovorio o nestanku nošnji, o dolasku novog doba, a Baranjca je nazvao „novi čovjek“:

„Novi život brzim tempom kliže
 Staro poštenje ne može da stiže.
 Novi čovjek brzi tempo bira.
 Sve izbira nigdje nema mira.“

U pjesmi *Susreti Petrovih Sela*, Brdarić je opisao susrete Petrovih sela. Susreti koji su se održavali jednom godišnje, a okupljali su se ljudi iz Petrovog Sela u Slavoniji, Baranji, Lici, Bačkoj Lici

²⁰ Pjesma objavljena 1976. godine

²¹ Nije napisano kada je nastala pjesma

²² Napisana u 12. mjesecu 1949. godine

²³ Napisana 1973. godine

²⁴ Napisana 1980. godine

²⁵ Pjesmu objavio Matija Filaković u svojoj knjizi *Čuvari sjećanja* 2006. godine

i Bosni. Brdarić je opisivao jedinstveno prijateljatvo između pet sela. Bila je to zanimljiva tradicija, koja se održavala sve do početka rata. Susreti su se održavali jednom godišnje, svaki puta u drugom selu. Druženja su trajala dva dana, a domaćini su goste iz susjednih sela primali u kuće. Odigravale su se nogometne utakmice, folklorni nastupi i druge zanimljive aktivnosti, kako nam je rekao Marin Brdarić Stjepanov unuk, rado se sjećajući tih zanimljivih druženja.

Mnogo je ljudi otišlo iz rodnog sela, a Brdarić poziva: *Vrati se!* U stihovima je opisivao selo koje čeka i žudi za svojim čovjekom:

“Dodji u selo, pritegni uzde.
Veseli ljudi, njive ti nude.
Rukave zasuči, stisni čvrsto dlan.
Selo te čeka, nećeš biti sam.“

4.3. *Narodno blago – običaji*

Kada govori o Baranji, neizostavna je sastavnica narodno blago, običaji koji su utkani u njedra Baranje. Brdarić se u svojim pjesmama prisjećao prela i prelja, stana i tkanja. Ovo narodno blago je opisao u dvije pjesme; *Sjećanje na prela i prelje*²⁶ te *Sjećanje na stan i tkanje*²⁷. U pjesmi je izrazio žal za starinom i običajima, a uz pjesmu je naveo da je pisana govorom Baranjskog Petrovog Sela:

„Strana prelja na tavanu drima,
Truni, čami nitko ju ne prima.“

²⁶ Objavljena 1977. godine u Reviji Đakovački vezovi.

²⁷ Objavljena 1980. godine u Reviji Đakovački vezovi.

Datum ..... 197..... ; (pošta, željeznička stanica, opština)

Speracija na mela i pređe.

Naziv i oznaka robe	Količina	Jedinica mjere
<i>Di se baka na banku što seda, na povenu kadefu što psedu.</i>		
<i>Reva mela, neta komšiluka, Reva gajda, dipla ni duduka.</i>		
<i>Preta radost, perua i vrelje, ne je prusto bar psela i pselje.</i>		
<i>Dije cura na preb što treš stari preja vretuo ne žvoci</i>		
<i>Strava preja na tavanu dšimo, trumi čanu mtko ju ne poima.</i>		
<i>10-7-1977. Objelodajena u "Dječkovatku tvari" Reviža</i>		
<i>(govor u vježbale.)</i>		

Slika 2. Pjesma u rukopisu preuzeta iz pjesmarice *Pjesme Baranje*

Žalost za minulim vremenima i zaboravljenim običajima izrazio je i u stihovima druge pjesme:

„Sve je očlo, više neće doći
Disu dani i tkalačke noći
Još jedino uspomena osta...
Televizor rad i društvo posta...“

Ljudi su se promijenili, drugačije su provodili vrijeme, uz televizore. To je bila tema koja je prožimala idejni svijet Stjepana Brdarića osamdesetih godina. Nije više postojalo zajedništvo među ljudima, tematika koja je u mnogočemu primjenjiva na današnje vrijeme, današnje ljude...

Uz obje spomenute pjesme Stjepan Brdarić je naveo zabilješku da su one bile napisane govorom Baranjskog Petrovog Sela. Osim što je htio prenijeti tematiku koja je ocrtavala stanje njegova sela, nastojao je to upotpuniti i jezikom svojih pjesama. O značenju pjesničkog jezika i njegovom preobražaju u djelima govori i Antica Antoš: „Pjesnički jezik je i jezik evokacije. Zato taj jezik najimpresivnije govori metaforikom i simbolom. Pored toga, u pjesničkom jeziku i posve obična riječ u kontekstu dobiva nove dimenzije, nov melodički kvalitet i nov ritam. Asocijacije slika naviru iz prirode jezika, koji uvijek izražava više od svog značenja, iz prirode onoga što se izražava, jer nikada nije sve izrečeno, a zatim iz prirode onoga koji izražava, čovjeka stvaraoca koji je sam za sebe pjesma bez kraja. „ (Antoš 1972:132).

Brdarić je opisao i običaj žetve u pjesmu *Žetvena budnica*²⁸. Ljudi su uz pjesmu obavljali posao žetve, a nekada je selom vladao

²⁸ Objavljena 1981. godine u Reviji Đakovački vezovi

„žetelački sklad“ - čuo se zvuk srpa i kose. Zanimljiv običaj vezao se i uz crkveno zvono i molitvu Zdravo Marijo koju je Brdarić opisao u pjesmi *Zvono zvonu na Zdravo Mariju*²⁹. U trenutcima kada je zvono zvonilo, svaka djevojka je odlazila u svoje dvorište, tada poštena djevojka nije izlazila na sokak.

U tkanicu lijepih baranjskih običaja vješto je upleo pjesmu *Tamburica*³⁰. Ovu pjesmu Brdarić je spretno oblikovao u dvostihu. Donosim prva dva te posljednja dva dvostiha koji su kontrastni, započeo je srećom, završio tugom:

„Tamburica od četiri žice
Ti si dika Šokca i Šokice.

Tiho svira tambura u mraku
Veselo je večer na sokaku.

Nekad bilo, danas toga nema.
Sve je pusto sokak prazan drijema.

Do pol noći televizor svira
Čovjek je samac nigdje nema mira.“

Stjepan Brdarić je rado posjećivao različite kulturne manifestacije. Jednu od manifestacija koju je rado pohodio opjevao je u pjesmi *Đakovačkim vezovima*³¹. U njoj je veličao ljepotu narodnih običaja, ali i težnju da se običaji sačuvaju. Neizostavni dio narodnog blaga je i narodna nošnja kojoj je Brdarić posvetio pjesmu; *Na-*

²⁹ Nije napisano kada je nastala pjesma

³⁰ Objavljena 1988. godine u Reviji *Đakovački vezovi*

³¹ Napisana u svibnju 1975. godine

*rodna nošnja baranjskih Hrvata Šokaca*³². Opominje nas stihovima i poručuje da se svojim trebamo ponositi, a tuđe poštivati:

„Četiri stoljeća, pa i sada viči:
Tuđe poštuj, a svojim se diči!
Ti si pečat i vrelo stare tradicije.
U tebi se svjetlo pradjedovsko krije.“

U Baranji je postojao još jedan zanimljiv običaj, običaj pletenja čarapa, no zanimljivo je da su to radili muškarci, a ne žene: „U ono vrijeme žena jedino nije plela čarape i rukavice. To su radili muškarci. Možda još iz onog doba 1687. godine, kada su poslije izгона Turaka iz Baranje Šokci doselili u ove krajeve, pa su tijekom zime sjedili uz toplu peć na banku i u nedostatku drugog posla rezbarili drvo svojim škljocama i preuzeli od žena pletenje čarapa i čorapaca. Od tada je svaka kuća imala svog pletača. Pleli su cijelu zimu, pa i u kišnim danima proljeća. Bili su na glasu kao poznati i u drugim selima. Stariji pletači ložili su vatru u peći i pleli su kod svoje kuće, a mladi su se skupljali u grupe po susjedstvu.“ (Filaković 2006:23). Stjepan Brdarić je i sam u mladim danima bio izvrstan pletač čarapa, te tome posvetio svoju pjesmu *Pletač*³³:

„Dok Baranja pod snigom odmara
Pletač plete i čarape šara.
Nekad bilo, sad se spominje
Ljeto tinja, a život se minja.“

³² Izdana u Kalendaru Danica 1987. godine

³³ Objavljena u knjizi Matije Filakovića, Čuvari sjećanja 2006. godine. Pjesma napisana i u Brdarićevoj pjesmarici, no nije naveo datum kada je napisana.

Novi život ništa ne izbira
Stan i tkanje brzo likvidira.“

Još jedna specifičnost-običaj Baranje je bio da je svako imanje imalo svoj djeram. No on je gotovo potpuno nestao, tomu je Brdarić posvetio pjesmu; *Sjećanje na djeram*³⁴.

4.4. Život

Kada je govorio o svakodnevnom životu, često su stihovi bili protkani tragovima sjete, slutje prolaznosti ovozemaljskog života. *Slutnje starog kuma*³⁵: u pjesmi je izražavao slutnju prolaznosti života, prolaznosti ljubavi. Pjesmom *Novo znanje –staro poštenje*³⁶ je progovarao o pravdi i poštenju koje bi trebalo vladati svijetom.

Stjepan Brdarić je, osim što je pisao svoje pjesme, zapisivao i narodne pjesme. Gdje god je išao zapisivao je što je čuo, ili što su mu rekli živući kazivači. Znao je u svoje pjesme vješto ugraditi i dio narodne ostavštine, pa je svoje pjesme započinjao stihovima narodne pjesme. Tako je započeo pjesmu *Snijeg*³⁷:

„Padaj sniže, pa pravi sanika
Da se vozim ja i moja dika.“

Pjesma nas svojim nazivom navodi na „krivi put“ čitajući naslov očekujemo stihove inspirirane zimskim krajolikom, u nekoliko sti-

³⁴ Pjesma objavljena u Reviji Đakovački vezovi 1984. godine

³⁵ Napisana u petom mjesecu 1978. godine

³⁶ Napisana 1972. godine

³⁷ Objavljena u Reviji Đakovački vezovi 1982. godine

hova to je ostvareno, no Brdarić nam je ponudio i stihove inspirirane životom:

„Život divlja nitko dobre volje.
Svega ima, al se teško diše.
Nikad dosta, daj više i više.“

Tematiku života je ispisao i u pjesmi *Novo vrime*³⁸. Govorio je o novom životu, novim životnim prilikama koje svjedoče utiranju tradicije:

„Svako vrime sebi temelj zida
Staro poštenje sa klina ne skida.
Novo doba svoju povijest piše.
Tradiciju s pozornice briše.
Novo znanje svoju ciglu slaže
Prijatelji više se ne traže.
Brzi ritam kao avet hrli.
Vrijeme je novac. Nove žrtve grli.“

Stihovi koji su donijeli duboku poruku i simboliku onoga vremena, možemo preslikati s onoga na ovo naše vrijeme, na ovaj naš sadašnji život.

4.5. *Vjera*

Brdarić je u pjesmi *Vjera*³⁹ opisao značaj vjere za čovjeka, ali i donio duboku sveremensku poruku za svakog čovjeka:

³⁸ Objavljena u Reviji Đakovački vezovi 1983. godine

³⁹ Objavljena u kalendaru Danica 1986. godine

„Tko očima vjere u svijet gleda
Ona ga štiti i posrnuti ne da.
Vjera je snaga i izvor spokojstva.
Dar Svevišnjeg i Presvetoga Trojstva.“

Tematiku vjere vješto je ugradio i u pjesmi *Kristovo uskrsnuće*⁴⁰. Isticao je značaj Kristova uskrsnuća za čovjekov život. Čovjekov život je nazivao darom od Boga u pjesmi *Život*⁴¹. U pjesmi je naglašavao kako je vjera simbol puta u vječnost i spas.

4.6. Ljubav

Brdarić je često pisao o ljubavi, ljubavi prema Baranji, prema rodnom selu, ljubavi prema običajima, ali opisvao je i ljubav muškarca prema ženi koju je opjevao u pjesmi *Baranjskoj Šokici*⁴². U njoj progovara o ljubavi prema Šokici iz Daraža:

„Brodić mali po Dunavu pliva
Iz Daraža Šokica je najdraža.“

Progovara i o platonskoj ljubavi prema ženi u pjesmi *Voliti se očima*⁴³:

„Ljubav izdaleka gledana očima.
U srcu i duši duboko počiva.
Gdje dostojanstvo i nježnost kljuje
Razum i ljubav prijateljstvo kuje.“

⁴⁰ Nije napisano kada je nastala.

⁴¹ Napisana u veljači 1991. godine.

⁴² Pjesma je napisana 1977. godine

⁴³ Pjesma je napisana u ožujku 1938. godine

4.7. Prijateljstvo

Stjepan Brdarić je napisao dvije pjesme o prijateljstvu, *Sjećanje na pajtaša Pavu Ivanovića*⁴⁴ je pjesma gdje se obraćao svom preminulom prijatelju govoreći:

„ Pavle! Pajto! Prijatelju! Brate!
Grozno te uguši taj –kobni grč.
Tuge i boli prepun je vrč.
Kako se to desilo s tobom,
Da nisi stigo kazat ni zbogom.“

U drugoj je pjesmi prijatelju čestitao rođendan, pjesmu je naslovio *Prijatelju*⁴⁵, te je napisao podnaslov Sretan rođendan:

„Poratni dani i pusto polje.
Obnova i dužnost da bude bolje.
Dvoje se ljudi slučajno srelo
i danas ih veže prijateljstvo vrelo.“

4.8. Rat

Pjesma koja je gotovo vizionarski progovarala o mogućem ponovnom ratu je *Badnja noć*⁴⁶. Pjesma je objavljena u *Kalendaru Danica* i upravo je ta Danica jedna od rijetkih koju je Ana Kolar upjela sačuvati u ratnom vihoru kao uspomenu na pisano stvaralaštvo svoga oca Stjepana. Simboličnost- slučajnost da je upravo pjesma s tematikom rata preživjela ratno doba u Baranji. Pjesma koja

⁴⁴ Nije napisano kada je nastala

⁴⁵ Napisana 1980. godine

⁴⁶ Objavljena u *Kalendaru Danica* 1985. godine

se u materijalnom, fizičkom obliku suprotstavila ratu i preživjela ono o čemu njezini stihovi govore:

„Badnja noć je istina živa.
Istina koja nikada ne umire.
Rođenje Krista u sebi skriva,
put čovječnosti i pravdi utire.
Napetost, teška po zemlji leti.
Atomskom bombom čovjek barata,
Razor raketa ljudima prijeti.
Zar opet bit će strašnoga rata?
Velikih sila prestiž vlada,
Toliki i danas ginu od gladi...
O Badnja noći! Učini mir!
Uništi moćnih sotonski hir!“
(Brdarić 1985: 57)

Nekoliko godina kasnije, točnije 1991. godine vizionarske slutnje su ostvarene, rat je započeo u Baranji, i tada je nastala pjesma *Selo u ratu*⁴⁷. Pjesma je napisana na sam Božić 1991. godine:

„Agresor opijen uspjeh slavi.
Narod muči bez razloga davi.
Opljačkan u strahu bezglavo bježi.“

4.9. Pjesništvo

Brdarić je pisao o svom pjesništvu. Izražavao je nezadovoljstvo i kritizirao vlastiti rad. Nije bio zadovoljan svojim pjesmama, svojim

⁴⁷ Pjesmu je objavio Matija Filaković u knjizi Čuvari sjećanja.

radom. Nije vidio vrijednost, svega što je ostavio svome čitatelju. Pjesmu naslovljuje *Ja sam pjesnik*⁴⁸:

„Ja sam pjesnik
 Neznatna duha.
 Bez logike i bez sluha.
 Moj svaki stih
 kako se teško radi.
 Tako nedorečen.
 Bezvrijedan i tih.
 Lagano trune.
 I negdje u prašini
 Neobjelodanjen.
 Zaboravljen.“

Lirika je bila Brdarićev svijet u kojem je progovarao o sebi, svojoj pojavnosti i stvarnosti. „Ako liriku shvaćamo kao svijet, možemo govoriti o objektivizaciji odnosa, u kome Ja prelazi u zbilju, a zbilja u Ja.“ (Užarević 1991:122).

Brdarićeve pjesme nisu bile oslonjene samo na njegov subjektivni horizont, na njegov individualni svijet, njegova riječ, njegova pjesma je imala i društvenu misiju, progovoriti u ime svih onih kojima to nije bilo omogućeno.

6. Zaključak

Kada je opisivao Baranju, Brdarić je progovarao tužnim i žalosnim tonovima, on je žalio za minulim vremenima. Uvijek je

⁴⁸ Nije napisano kada je nastala pjesma.

naglašavao ljepotu Baranje, posebno je iscrtavajući kroz godišnja doba. No njezina ljepota nije samo u vizualnom identitetu, njezinu ljepotu Brdarić je uspješno naglasio pišući kako je Baranja zemlja gdje egzistira suživot triju naroda. On je opisivao odlazak Baranjaca iz rodne Baranje, tome je suprotstavio žudnju i želju za povratkom. Uvijek je isticao kako je ljudi sve manje, kako ih se sve manje i rađa. Često je uz stihove vezivao je i ljubav. Posebnu toplinu je iskazivao govoreći o ljudima Baranje. Tematika je ocrtala i idejni svijet koji donosi temeljnu poruku: Najveća sreća, najveća ljepota se može živjeti i iskusiti jedino u svome zavičaju!

Nestalo je ono staro Baranjsko Petrovo Selo. Jedina nota sreća koja je tome hrabro prkosila su stihovi u kojima se opisuje prijateljstvo pet Petrovih Sela. Brdarić je pisanje o selu završio krikom -pozivom: Vрати se! Krik - poziv, koji možemo smatrati i temeljnom idejom pisanja o selu: Vratimo se sebi, svojim običajima, svojim selima!

Govoreći o narodnom blagu - običajima Baranje Brdarić je prije svega izražavao tugu za minulim vremenom. Potom nam je opisivao različite običaje kroz svoje pjesme, običaj žetve, kroz koji opisuje zajedništvo i slogu svoga naroda, običaj kada su djevojke odlazile u kuće kada je zvonilo crkveno zvono, što je odavalo razinu njihovog poštenja. Običaje svoga kraja je opisivao i ocrtavao kroz tamburicu, koja je nekad bila simbol veselja, a sada je postala simbol tuge. Vješto je opisivao nošnju, pletenje čarapa i djeram. I ponovno je pozivao na očuvanje tradicije. Cjelokupni idejni sloj sadržan je u stihovima; „Tuđe poštuj, svojim se diči.“

Brdarić je u svojim stihovima pisao i o velikom značaju vjere za čovjekov život, a život poistovjećuje s darom od Boga. Tematski spektar vjere možemo zaključiti stihovima :

„Tko očima vjere u svijet gleda
Ona ga štiti i posrnuti ne da.“

Brdarić je govorio o dvije ljubavi, ljubavi prema Šokici iz Draža, njoj je suprotstavio neostvarenu platonski ljubav. Idejni svijet se može pročitati u stihovima:

„Ljubav izdaleka gledana očima.
U srcu i duši duboko počiva.
Gdje dostojanstvo i nježnost kljuje
Razum i ljubav prijateljstvo kuje.“

U svojim pjesmama Brdarić je opisivao dva prijateljstva, jedno koje je iznenadno završilo smrću dragog prijatelja, ono drugo koje je slučajno započelo i još „traje“. Važnost prijateljstva u Brdarićevim stihovima se može vidjeti u tuzi koju osjeća nakon što je jedno prijateljstvo završilo, te u pustoši poslijeratnih dana koju je osvjetljavalo prijateljstvo. Zaključujem: Prijateljstva su svjetla pustoši i trebamo ih ljubomorno i brižno njegovati jer ne znamo kada će doći iznenadno zbogom.

Tematski spektar rata Brdarić je obradio u dvije pjesme, u jednoj je progovorio o mogućem početku rata. Nekoliko godina kasnije je pisao o ratu u svome selu. Druga pjesma je stigla kao odgovor na slutnje prve pjesme. Jedan stih, koji možemo izdvojiti kao svevremensku ideju, koji svojim pitanje i dalje zvoni- zveči, poručuje pita, upozorava; „Zar opet će biti strašnog rata?“

Posljednji tematski spektar o kojemu je pisao Brdarić, je njegovo pjesništvo. On nije bio zadovoljan svojim radom, svoje stihove nije smatrao vrijednima. Za svoje stihove je govorio da negdje u prašini, trunu neobjavljeni, zaboravljeni.... Stjepan Brdarić je ostavio neizbrisivi trag...našao je put kojim će progovoriti o svojoj Baranji, o svome selu, običajima, životu protkanom vjerom, ljubavlju, prijateljstvom, ratu i sebi samome - riječju koja nikada ne umire...pjesmom! Pjesmom koju sam nastojala oživjeti, prenijeti, pojasniti...i predstaviti čitatelju i dokazati da njegove riječi –stihovi o sebi samome- bezvrijedno, nedorečeno, neobjavljeno, zaboravljeno nisu istinite!

Izvori i literatura:

- Antoš, Antica. 1972. Osnove lingvističke stilistike. Zagreb: Školska knjiga.
- Brdarić, Stjepan. 1938. Gazda i sluga. Mladost-radost: Pjesme i priče. Seljački život knjiga prva (1938): 89-90.
- Brdarić, Stjepan. 1984. Badnja noć. Danica hrvatski katolički kalendar 1985, 104 (1984) : 57
- Filaković, Matija. 2006. Čuvari sjećanja. Beli Manastir: Zavod za baranjsku povjesnicu.
- Mihaljev, Jelka. 2012. Proletilo dvanaest golubova: Predajna kultura baranjskih Hrvata. Draž: Muzej Slavonije Osijek- Općina Draž.
- Njikoš, Julije. 1987. Oj Baranjo lipa i bogat: Zbirka narodnih pjesama, plesova i običaja za dječji, ženski, muški i mješoviti pjevački zbor i tamburaški orkestar. Zagreb: Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske.
- Predojević, Željko. 2015. U Baranji sve može!: O tradicijskoj ojkonimiji u južnoj Baranji. Godišnjak Ogranka Matice Hrvatske u Belom Manastiru 11 (2014): 50-51.

Kravar, Zoran. 1989. Lirska pjesma. Uvod u književnost. Zagreb:Globus: 388.

Užarević, Josip. 1991. Kompozicija lirske pjesme. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti.

KAZIVAČI/CE

Kolar, Ana, rođena 1942. u Baranjskom Petrovom Selu, stanuje u Baranjskom Petrovom Selu.

Brdarić, Marin, rođen 1954. u Baranjskom Petrovom Selu, stanuje u Baranjskom Petrovom Selu.

Prilozi

Prilog 1 – Pjesme Stjepana Brdarića

REDNI BROJ	NAZIV PJESME	NASTANAK	OBJAVLJIVANJE
1.	Diste sada vi stari Baranji?	-	Objavljena u knjizi Jelke Mihaljev <i>Proletilo dvanaest golubova</i> 2012.
2.	Tužna Petarda	1949.	-
3.	Petardi	1973.	-
4.	Baranji	1939.	Revija Đakovački vezovi 1978., M. Filaković: Čuvari sjećanja 2006., J. Mihaljev <i>Proletilo dvanaest golubova</i> 2012.
5.	Ostani u Baranji	-	-
6.	Podravini na baranjskoj strani	1976.	-
7.	Baranjskoj Šokici	1977.	-
8.	Baranjski bečarac	1955.	-
9.	Slutnje starog kuma	8.5.1978.	
10.	Novinare piši u novine	1972.	-
11.	Susreti Petrovih sela	1980.	-
12.	Novo znanje- staro poštenje	1972.	-
13.	Ja sam pjesnik	-	-
14.	Kupači s baranjske strane	-	-

REDNI BROJ	NAZIV PJESME	NASTANAK	OBJAVLJIVANJE
15.	Sjećanje na pajtaša Pavu Ivanovića	-	-
16.	Odušak zavičaju	-	-
17.	Prijatelju	1980.	-
18.	Sjećanje na prela i prelje	10.7.1977.	Revija Đakovački vezovi 1977.
19.	Sjećanje na stan i tkanje	10.7.1977.	Revija Đakovački vezovi 1980.
20.	Tamburica	29.8.1988.	Revija Đakovački vezovi 1990.
21.	Mojoj maloj Baranji	-	Kalendar Danica 1984.
22.	Badnja noć	-	Kalendar Danica 1985.
23.	Vjera	-	Kalendar Danica 1986.
24.	Đakovačkim vezovima	5. mjesec 1975.	-
25.	Narodna nošnja baranjskih Hrvata Šokaca	-	Kalendar Danica 1987.
26.	Listopad	1. mjesec 1991.	-
27.	Žetvena budnica	-	Revija Đakovački vezovi 1981.
28.	Zvono zvoni na Zdravo Mariju	-	-
29.	Pletač		M. Filaković: Čuvari sjećanja 2006.
30.	Kristovo uskrsnuće	20.5.1990.	-
31.	Snijeg	-	Revija Đakovački vezovi 1982.

REDNI BROJ	NAZIV PJESME	NASTANAK	OBJAVLJIVANJE
32.	Svako vrijeme	-	Revija Đakovački vezovi 1983.
33.	Život	2. mjesec 1991.	-
34.	Dudovi	-	Revija Đakovački vezovi 1983.
35.	Sjećanje na djeram	-	Revija Đakovački vezovi 1983.
36.	Na samrti	25.6.1990.	-
37.	Dah proljeća	-	Revija Đakovački vezovi 1985.
38.	Jesen	-	Revija Đakovački vezovi 1990.
39.	Voliti se očima	3.mjesec 1938.	-
40.	Tko se rodio mora umrijeti	21.1.1991.	-
41.	Život je kratak	3. mjesec 1991.	-
42.	Plavim očima	-	Kalendar Danica 1987.
43.	Narod Baranje	25.4.1991.	-
44.	Vrati se	-	M. Filaković: Čuvari sjećanja 2006.
45.	Bijela kuga u Baranji vlada	-	M. Filaković: Čuvari sjećanja 2006.
46.	Selo u ratu	25.12.1991.	M. Filaković: Čuvari sjećanja 2006.

BARANJSKA BALADA NA BARANJSKU NARODNU PJESMU OJ, BARANJO LIPA I BOGATA

*Gabriela Feher, mag.mus.mentor
gabriela.feher@gmail.com*

SUMMARY: The ballad from Baranja to a Baranja's national song „Oj, Baranja lipa i bogata“ (Oh, Baranja wonderful and rich)

The verses from this song clearly speak about the beauties of this area which remind me of the place where I come from. I have had a wish to write a piece of music for our accordion BM5h ensemble about this for years. The song is made of a theme from the original national song and my five variations, that is melodies that are in some points similar to the theme. For each of the variations there is a text which describes the state similar to the atmosphere of music. The theme of the original song is about the beauties of Baranja and my variations describe the early life in Baranja where people were happy living prosperous, then the hard times came and after that the war after which Baranja was in despair and the end is about the joy of return and freedom in Baranja.

The ballad was composed from beginning of October until December 2015. and it was first performed on 20th May 2016. at the opening of the Ethnology Center of Baranja's Heritage in Beli Manastir.

OJ, BARANJO LIPA I BOGATA
(narodna iz Gajića)

Oj, Baranjo lipa i bogata
žitna polja redovi dukata!

Oj, Baranjo med dvi vode ladne
brza Drava kraj tija Dunava!

Oj, Baranjo lipa zemljo moja,
tebe voli Šokadija tvoja!

(Njikoš, Julie. 1987. *Oj Baranjo lipa i bogata*, Zbirka narodnih pjesama, plesova i običaja za dječji, ženski, muški i mješoviti pjevački zbor i tamburaški orkestar. Zagreb: Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske.)

Stihovi ove pjesme vrlo nam jasno govore o ljepotama ovog kraja koji me podsjeća na moj rodni kraj – istočni dio Srijema u kojem se, kao i u Baranji, nalaze dvije rijeke, ali Tisa i Dunav. Ta je inspiracija godinama rasla u meni te je preasla u ideju o pisanju skladbe koja će biti vezana baš za Baranju, a koju bi odsvirao naš ansambl harmonika BM5h. Upravo me je kolegica iz ansambla BM5h potaknula na ostvarenje ideje i predložila da premijerno izvedemo tu skladbu povodom povijesnog otvaranja Etnološkog centra baranjske baštine u Belom Manastiru. To je bio odlučujući trenutak koji me „požurio“ u stavljanju nota na papir.

Na formalnoj razini skladbu čini tema originalne narodne pjesme koju slijede pet mojih varijacija, tj. novih melodija koje su u nekim svojim sastavnicama slične temi. U glazbenoj umjetnosti takav glazbeni oblik nazivamo *tema s varijacijama*. Ono što je specifično za ovu skladbu jest činjenica da za svaku od varijacija postoje stihovi (opet

po uzoru na narodnu pjesmu koja je poslužila kao počelo i inspiracija), a ti stihovi zapravo su tekstualni opis stanja koji odgovara samom ugođaju glazbe, točnije, neka vrsta prijevoda glazbe u riječi.

Tema originalne pjesme, kao i njezin tekst, govori nam o ljepotama i specifičnostima Baranje.

Nakon teme slijedi prva varijacija. Ona je poletna i smjela te svojom melodijom dočarava običnog baranjskog čovjek koji se raduje životu, svojoj ravnici i plodovima svojega mukotrpnog rada. Stihovi ove teme koji „prevode“ melodiju u riječi su:

*Oj, Baranjo bogato si polje,
jer u tebi žive ljudi dobre volje!*

Druga varijacija promjenom u melodijskoj liniji, prelaskom u molski tonalitet dočarava se stanje straha i nesigurnosti. Stihovi, kao i glazba, najavljuju nadolazeća teška vremena:

*Došli su ti crni dani, kad su ti tenkovi na njive stali.
Cijela Hrvatska je patila, a tebe je na tren izgubila!*

Treća varijacija nosi naziv „Ratna“, a odlikuju je „oštri“, tj. disonantni tonovi i akordi popraćeni pulsiranjem ritma postignutih udaranjem o mijeh instrumenta. Na taj se način zvukovno imitiraju pucnjevi i agresija te se opisuje bolno stanje Domovinskog rata:

*Oj Baranjo, u ratu sinove si izgubila,
puno ljudi u crno si uvila!*

U četvrtoj varijaciji melodijska je linija i dalje u molskom tonalitetu te svojim otegnutim i melankoličnim tonovima dočarava očaj i neizvjesnot Baranjaca koji su ili napustili kraj ili ostali zatočeni u Baranji. Slično transkribiraju i stihovi vezani za ovu temu:

*Nije bilo lako, izbjeglica po cijelom svijetu biti
i za te neprestalno Boga moliti!*

Nakon molskih varijacija peta varijacija vraća se u durski tonalitet kao što se tematski u Baranju vraćaju sloboda i radost njezinih stanovnika. Postupno ubrzavanje melodije zorno prikazuje i kako je taj proces trajao, ali i da je veselo okončao:

*Baranjskim prognaničkim mukama došao je kraj.
Vraćaju se Baranjski svojim domovima, vraćaju se u svoj raj!*

Na samom (sretnom) završetku ponavlja se početna tema koja prema kraju nježno isčezava poput baranjskog sumraka.

Skladba je nastajala od listopada do kraja prosinca 2015. godine i bilo mi je pravo zadovoljstvo pisati i preslušavati je. Iako sam dugo godina harmonikaš, nikada se prije nisam upuštala u skladanje za kvintet harmonika, zato sam iznimno zadovoljna ovom skladbom i vjerujem da ću se ponovno okušati u kakvom novom skladateljskom izazovu.

Kako je ranije spomenuto, premijerna izvedba skladbe bila je 20. svibnja 2016. (kao što je i planirano) povodom svečanog otvorenja Etnološkog centra baranjske baštine u Belom Manastiru.

Iskoristila bih ovu priliku da se zahvalim članovima sastava BM5h koji su mi, bilo savjetom ili prosviravanjem skladbe, pomogli u stvaranju *Baranjske balade*¹. Zahvaljujem i svima koji su na bilo kakav način sudjelovali u procesu stvaranja i pomogli da ova skladba ugleda svjetlo dana.

---

¹ Tonski zapis skladbe može se pronaći na poveznici https://youtu.be/SEcGBI3I_Lg

Prilog 1. Partitura skladbe

Baranjska balada
 na baranjsku pjesmu
 (Oj, Baranjo lipa i bogata)

Gabriela Feher

First system of the musical score for 'Baranjska balada'. It consists of five staves: I HAR, II HAR, III HAR, IV HAR, and BAS. The key signature is two sharps (F# and C#) and the time signature is 2/4. The III HAR staff features a trill (tr) marked with a circled 'tr' and a dynamic marking of *p legato*. The BAS staff has a dynamic marking of *p* at the end of the second measure.

Second system of the musical score, starting with a measure number '3' above the first staff. It consists of five staves: I HAR, II HAR, III HAR, IV HAR, and BAS. The III HAR staff continues with the trill. The IV HAR staff has a dynamic marking of *p* and features a circled '3' above the first measure, indicating a triplet. The BAS staff continues with the bass line.

5

p

Musical score for measures 5 and 6. The score is in G major (one sharp) and 3/4 time. It consists of five staves: Violin I, Violin II, Piano, Viola, and Cello/Double Bass. Measure 5 features a melodic line in Violin I starting with a fermata, a piano accompaniment of eighth notes in the Piano part, and a simple harmonic accompaniment in the other parts. Measure 6 continues the melodic line in Violin I and the piano accompaniment. A dynamic marking of *p* (piano) is present at the beginning of measure 5.

7

mp

Musical score for measures 7 and 8. The score continues with the same five staves. Measure 7 features a melodic line in Violin I, a piano accompaniment of eighth notes in the Piano part, and a simple harmonic accompaniment in the other parts. Measure 8 continues the melodic line in Violin I and the piano accompaniment. A dynamic marking of *mp* (mezzo-piano) is present at the beginning of measure 8.

9

TEMA ☹️ **Moderato**

f

TEMA

f

TEMA

f

TEMA

f

TEMA

f

13

TEMA

TEMA

TEMA

TEMA

TEMA

20 *accel.* VAR 1 *Allegro*

f VAR 1
f VAR 1
f VAR 1
f VAR 1

28

p
p
p
p

n

35

rit.

42

Andante
VAR II

p

VAR II

p

VAR II

p

VAR II

p

VAR II

50

f

58

VAR III **Moderato**

mf

VAR III

VAR III

(♩) (♩) (♩) (♩X♩X♩)
= udarac u mijeh

VAR III

VAR III

VAR III

p

64

cluster

cluster

68

mf

f

71

ff

ff

p

p

76

Adagio

VAR IV

p

VAR IV

p

VAR IV

p

VAR IV

mp

VAR IV

mf

p

83

Musical score for measures 83-88. The score is in G major (one sharp) and 4/4 time. It consists of five staves. The first staff has a treble clef and contains a melodic line with eighth and sixteenth notes. The second staff has a treble clef and contains a melodic line with quarter and eighth notes. The third staff has a treble clef and contains a melodic line with quarter and eighth notes. The fourth staff has a treble clef and contains a melodic line with quarter and eighth notes. The fifth staff has a bass clef and contains a bass line with quarter and eighth notes. Dynamics include *mf* and *f*.

89

Musical score for measures 89-94. The score is in G major (one sharp) and 4/4 time. It consists of five staves. The first staff has a treble clef and contains a melodic line with quarter and eighth notes. The second staff has a treble clef and contains a melodic line with quarter and eighth notes. The third staff has a treble clef and contains a melodic line with quarter and eighth notes. The fourth staff has a treble clef and contains a melodic line with quarter and eighth notes. The fifth staff has a bass clef and contains a bass line with quarter and eighth notes. The key signature changes to G minor (two sharps) at the end of the system.

95 **Andante** CHORAL VAR V

f CHORAL VAR V

f CHORAL VAR V

f CHORAL VAR V

f CHORAL VAR V

f CHORAL VAR V

100

mf

mf

mf

mf

mf

105 *accel.* **Allegro**

TEMA *f*

TEMA *f*

TEMA *f*

TEMA *f*

TEMA *f*

110

117

Musical score for measures 117-123. The score is written for five staves: two treble clefs and three bass clefs. The key signature is three sharps (F#, C#, G#). The music features a complex rhythmic pattern with eighth and sixteenth notes, often beamed together. There are several slurs and ties across measures. The bass line consists of a steady eighth-note accompaniment.

124

Musical score for measures 124-130. The score continues with the same five-staff arrangement and key signature. The melodic lines in the upper staves show more frequent slurs and ties, indicating a continuous flow of notes. The bass line remains consistent with the previous section, providing a rhythmic foundation.

132 rit. . . .

p legato

135

morendo

Fine

Fine

Fine

Fine

Fine

5

p

Musical score for measures 5 and 6. The score is in G major (one sharp) and 2/4 time. It consists of five staves: Violin I, Violin II, Piano, Viola, and Cello/Double Bass. Measure 5 features a melodic line in Violin I starting with a fermata, a piano accompaniment in the Piano part, and a bass line in the Cello/Double Bass part. Measure 6 continues the melodic line in Violin I and the piano accompaniment in the Piano part.

7

mp

Musical score for measures 7 and 8. The score is in G major (one sharp) and 2/4 time. It consists of five staves: Violin I, Violin II, Piano, Viola, and Cello/Double Bass. Measure 7 features a melodic line in Violin I, a piano accompaniment in the Piano part, and a bass line in the Cello/Double Bass part. Measure 8 features a melodic line in Violin I, a piano accompaniment in the Piano part, and a bass line in the Cello/Double Bass part.

KLUB ČITATELJA OGRANKA MATICE HRVATSKE U BELOM MANASTIRU

*Zdenka Baković
nena.bak@gmail.com*

„Knjiga nije predmet. Ona je čarolija. Dobre knjige moraju putovati iz ruke u ruku. Na tom putu uvijek se nešto zanimljivo dogodi s ljudima i knjigama. Prepoznavanje, ljubav ili mržnja, razumijevanje, otkrivanje novoga i nepoznatoga, a katkad i staroga i poznatoga.“ (Melita Rundek)

ZAŠTO?

Razmišljajući o vremenu kada sam se prvi put susrela s knjigom, sjećanje se vraća daleko u prošlost. Ako je moguće „čitati“ i prije naučenih slova, ja sam to radila. Cijeli moj život knjige me prate. U sretnim i manje sretnim trenucima, u osamama i druženjima, u smijehu i suzama... knjiga je vjeran suputnik. Otvarajući prvu stranicu knjige otvaram novi svijet, otkrivam nove prostore, upoznajem i sebe samu. I onda, s knjigom u ruci sretnoš i druge zaljubljenike u pisanu riječ. Zastanete, popričate o knjizi, preporučite je nekome, čitate onu koju je vama netko preporučio. I pomislite kako bi bilo lijepo sresti se i sjesti zajedno s ljudima koji su čitali isto što i vi. Čuti njihovo mišljenje o knjizi, razgovarati o tome

kako ste doživjeli priču, što ste očekivali, što naučili... i tu je odgovor na pitanje: zašto?

Zašto Klub čitatelja? Zato što je to mjesto u kojem se sreću ljudi kojima je knjiga važan dio života, koji žele o onome što su pročitali porazgovarati s drugima, čuti na koji način je druga osoba doživjela priču, kolike su sličnosti ili razlike u doživljaju.

Od tog trenutka započelo se s realizacijom. Kroz razgovor s članovima Matice, prijateljima, poznanicima sve se više oblikovala ideja o osnivanju Kluba čitatelja.

ŠTO?

Posljednjih godina sve više je prisutna tendencija osnivanja čitateljskih klubova u Hrvatskoj. Njihovo osnivanje predstavlja značajan doprinos promicanju i poticanju čitanja i razvijanju svijesti o važnosti i utjecaju čitanja i pismenosti.

Dobrobit od čitanja je višestruka, to je odavno poznato: od razvijanja komunikacijskih i socijalnih vještina, intelektualnih sposobnosti, tolerancije, kulture dijaloga do utjecaja na psihofizičko zdravlje.

Čitateljsku grupu čini skupina ljudi koja se sastaje, najčešće jednom mjesečno, kako bi članovi razgovarali o knjizi (tzv. single-title čitateljska grupa) ili knjigama (tzv. multi-title čitateljska grupa) koje su pročitali.

Čitateljske grupe najčešće se sastaju u prostorima knjižnica jednom mjesečno. Čita se različita literatura, neki čitateljski klubovi čitaju samo jednu vrstu knjiga (klasike, ruske pisce, američku književnost, suvremene pisce...), neki čitaju po dogovoru, preporuci članova.

TKO?

Nakon početnih razgovora i odluke da osnujemo klub ljubitelja knjige pojavilo se pitanje kako privući buduće, potencijalne članove? Je li uopće moguće, u relativno maloj sredini, pronaći dovoljan broj osoba koje su spremne čitati određenu, zadanu knjigu (pod-sjećanje na lektire), u točno određenom razdoblju znajući kako će ponekad biti teško doći do knjige.

Jedan od najvećih problema predstavlja nam upravo ograničeni broj knjiga u knjižnicama, tako da bi čitanje trebalo biti vrlo disciplinirano da knjiga prelazi iz ruke u ruku u što kraćem roku. Znajući kako čitateljski klub čine odrasle osobe, sa svojim poslovnim i obiteljskim obvezama poštivanje rokova čitanja bit će još teže.

Slika 1. Sastanak Kluba čitatelja u Gradskoj knjižnici u Belom Manastiru

No, sumnje koje su se pojavile na samom početku osnivanja pokazale su se neutemeljene. Nakon prve objave o osnivanju Kluba javljali su se ljubitelji čitanja.

Nije prošlo ni mjesec dana, a već početkom studenog 2015. godine imali smo skupinu od 10-ak ljubitelja pisane riječi.

GDJE?

Kako je već uobičajena praksa održavanja susreta u knjižnicama i naš Klub je započeo svoja druženja u Gradskoj knjižnici Grada Belog Manastira uz zbirku priča kanadske spisateljice Alice Munro, dobitnice Nobelova nagrade za književnost, pod nazivom „*Služba, družba, prošnja, ljubav, brak*”.

Nakon određivanja termina i mjesta sastanka poslali smo pozivnice u škole, u Gradsku knjižnicu i na lokalnu radio-postaju.

Prije samog susreta javila se bojazan kako će ta druženja izgledati? Kako pričati o knjizi a da to ne bude puklo prepričavanje sadržaja, da ne bude ponavljanje već poznatog, kako razvijati diskusiju da svima bude inspirativno i zanimljivo? No, nakon tog prvog susreta sav je strah nestao. Bilo je to, uistinu, zanimljivo, inspirativno, emotivno druženje. pričalo se o pričama koje su nas dirnule, problemima koje smo prepoznali kao svoje, rješenjima koje je knjiga nudila.

Predviđen jedan sat druženja bio je prekratak za sve što smo htjele reći o knjizi. I nije to samo bio razgovor o knjizi. Bio je to razgovor o svakome od nas, ponaosob.

KADA?

Druženja se održavaju jednom mjesečno, u večernjim satima.

Nakon prvih susreta, održanih u Gradskoj knjižnici, zbog objektivnih razloga, morali smo potražiti novi prostor. Sljedećih mjeseci selili smo iz jednog prostora u drugi (no, nije nas to nimalo obeshrabrivalo). Od prostorija Ogranka Matice hrvatske u Belom Manastiru, preko prostora HKUD-a do Hotela Patria.

Ipak, čini se kako smo pronašli najbolje rješenje. Od ovog mjeseca naša druženja će se odvijati u novootvorenom Etnološkom centru baranjske baštine. Prostor i više nego inspirativan, ali o tome u nekom drugom tekstu...

KAKO?

Kako izgledaju naši sastanci? Kako biramo knjige i što smo sve pročitali u ovih godinu dana djelovanja? Iako Klub čine pojedinci s različitim sklonostima i zanimanjima kada je riječ o odabiru knjiga dogovor se vrlo brzo postigne. Svatko od članova predloži neku knjigu, bilo da je to knjiga koju je pročitao pa ga je oduševila, ili je tek čuo za nju, ili je to neki klasik koji smo čitali nekada davno pa bi se htjeli opet uhvatiti ukoštac sa sadržajem.

Nakon toga započinje "potraga" za knjigom i međusobno posuđivanje. Na sljedećem sastanku član koji je predložio knjigu održi uvodnu riječ: zašto ta knjiga, dojmovi, ocjena... A zatim kreće rasprava o knjizi. I ne samo o knjizi. Vrlo brzo razgovor o pročitanom postaje razgovor o životu, o problemima, pronalaženju rješenja... Priča o knjizi ustupa mjesto priči o životu. O vlastitom životu. Sva-

koga od nas. Jer, nije se teško pronaći u istim situacijama, otkriti kako lik iz knjige ima iste brige kao i mi, prolazi ista iskušenja, smije se i plače, ljubi i mrzi, ustaje i pada....

NASLOVI

U godini dana postojanja Kluba pročitani smo različite knjige: klasike, povijesne romane, suvremene, kratke priče....

Neki od naslova su: *I na početku i na kraju bijaše kava* naše poznate spisateljice Julijane Matanović, klasik Ivana S. Turgenjeva: *Proletne vode*, većini dotad nepoznata spisateljica Tessa Afshar i njezin povijesno-ljubavni roman *Biser u pijesku*, jedno od najboljih djela svjetske književnosti, roman Umberta Eca *Ime ruže*. Posljednji u nizu roman je ruskog klasika Mihaila Bulgakova *Majstor i Margarita*.

I NA KRAJU.....

...ali nije kraj. Puno je novih, nepročitanih stranica pred nama. Planiranih druženja s piscima, putovanja na književne večeri, ali i susreti s drugim Klubovima čitatelja na kojima ćemo razmjenjivati iskustva, dijeliti dojmove.

Priča o Klubu čitatelja tek je početak. Pred nama je avantura ulaska u jedan čarobni svijet knjige, u priče koje nas vraćaju u djetinjstvo, koje nam vraćaju osmijeh, vjeru, priče bez koji bi svijet oko nas bio tmuran i siv.

O radu Ogranaka u 2015. godini

Petar Tokić
matica@omhbm.hr

Početak 2015. godine Ogranak je obilježio nastavljajući iz prethodne godine ciklus predavanja o socijalnom nauku Crkve, u surorganizaciji sa Centrom za kulturu Grada Belog Manastira. U mjesecu siječnju predavač mr. sc. Igor Jakobfi održao je predavanje pod nazivom „Supsidijarnost“.

U istom mjesecu Ogranak je otvorio službenu mrežnu stranicu na adresi www.omhbm.hr. Na stranici se objavljuju aktualne vijesti iz Ogranaka i Središnjice Matice hrvatske, pozivi na kulturna događanja te digitalne verzije tiskanih izdanja Ogranaka. Zainteresirani čitatelji pomoću nje mogu pronaći i čitati zadnja izdanja Godišnjaka (br. 1, 6, 10, 11), a u pripremi je digitalizacija svih izdanih brojeva. Namjera je Godišnjak učiniti što dostupnijim, kako bi širok broj čitatelja mogao pretraživati i čitati objavljene tekstove. Osim Godišnjaka, na raspolaganju su i digitalne verzije kataloga izložaba „Permutacije“ Gorana Kujundžića i „Devedesete“ Hrvoja Mihaljevića.

U suradnji Centra za kulturu Grada Belog Manastira i Ogranaka Matice hrvatske u Belom Manastiru, u mjesecu veljači, organizirana je izložba naslovnica Vijenca – književnog lista za umjetnost,

kulturu i znanost Matice hrvatske. Vijenac izlazi dva puta mjesečno. Glavni urednik je Luka Šeput, a uredništvo čine Mira Muhoberac (književnost), Vanja Babić (likovne umjetnosti), Vedran Obućina (društvo), Miljenko Jelača (glazba), Goran Galić (desk), Stjepan Sučić (ogranci), dok su za dizajn odgovorni Mario Rogić i grafička služba Matice hrvatske.

Godišnji koncert Hrvatskog kulturno umjetničkog društva Beli Manastir održan je 13. veljače, a suorganizatori koncerta bili su Centar za kulturu Grada Belog Manstira i Ogranak Matice hrvatske u Belom Manastiru.

Aktivnosti Ogranka nastavile su se u mjesecu travnju organizacijom jazz koncerta sastava „Goran Jurić Trio“. Koncert je održan u dvorani za produkcije Umjetničke škole Beli Manastir. Gorana Jurića (gitara) pratili su Dario Hleb (bas) i Dario Dobek (bubnjevi). Trio istražuje tonske i harmonijske mogućnosti malog sastava, suprotstavljajući modernu i tradiciju, a koncertu je izveo autorska djela Gorana Jurića te jazz standarde u razigranim, optimističnim i maštovitim aranžmanima.

Redovita izborna skupština održana je u travnju, kada je i izabrano novo vodstvo Ogranka. Edu Jurića na mjestu predsjednika zamijenio je Petar Tokić, dok je za potpredsjednicu izabrana Kornelija Pacanović Zvečevac.

Dr. Davorin Bubalović je sredinom lipnja održao predavanje „Sunce i koža“ na kojem je na jasan i lako razumljiv način upoznao posjetitelje s najnovijim spoznajama na području bolesti kože uzrokovane suncem te primjerenim načinima zaštite i liječenja.

U mjesecu rujnu Ogranak organizirao predavanje s prezentacijom fotografija o Svjetskoj izložbi u Milanu Kornelije Pacanović Zvečevac.

Koncem rujna Ogranak je pokrenuo Klub čitatelja čiji se sastanci održavaju jednom mjesečno. Inicijalna skupina ljubitelja knjiga odabrala zbirku kratkih priča Nobelovke Alice Munro „Služba, družba, prošnja, ljubav, brak” kao prvi naslov s kojom će otvoriti svoja književna druženja.

Predstavljanje Godišnjaka održano je početkom mjeseca studenog, u tjednu obilježavanja Dana grada Belog Manastira. Za urednika Godišnjaka br. 11/2015 izabran je Željko Predojević, prof.

Članovi Ogranka i zainteresirani građani su sredinom studenog obišli arheološka iskapanja na trasi budućeg cestovnog koridora 5c na lokaciji Jauhov salaš (Novi Čeminac). Posjetitelje iskapanja po nalazištu je provela dr. sc. Jacqueline Balen iz Arheološkog muzeja u Zagrebu.

Godina je zaključena s promocijom knjiga prof. dr. sc. Stjepana Hranjeca u organizaciji Zavičajnog društva Međimuraca u Baranja „Međimurje”, Centra za kulturu Grada Belog Manastira i Ogranka Matice hrvatske u Belom Manastiru. Prof. dr. sc. Hranjec, redoviti profesor u trajnom zvanju na Učiteljskog fakultetu u Zagrebu i član Ogranka Matice hrvatske u Čakovcu, prisutnoj publici predstavio je naslove „Međimurski narodni običaji” i monografiju „Goričan“.

POVIJEST DUBOŠEVICE

*Helena Ivičin, prof.
ivicinh@gmail.com*

*U Baranje sve nam je ravnica,
lipo selo to j' Duboševica.*

*Daljok nam je selo u dva reda,
izdaleka k'o varoš izgleda.*

... tako se falju daljočki bećari kad digot dođu pa zapevu bećarce¹. A nije da lažu kad je tako.

Svako svoje selo volji i falji pa ću i ja malo nafaljit i izreklamirat svoj Daljok kad su mi već dali tu prigodu. Najpri rič-dvi o mom zanimanju za povijest.

Da jako voljim povijest i starine to sam otkrila kad sam išla u 4. razred i prvi put dobila priručnik iz kojeg se uči o prošlosti, a zvo se *Osjek i okolni krajevi (Atanacković-Mileusnić-Ratkovčić)*. Bila sam

---

¹ Bećarce iz Duboševice godinama je skupljao i 2013.g. objavio u svojoj knjizi „Sa granice iz Duboševice“ Matija Damjanov, str. 101.-130. Bećarci spomenuti u ovom članku su iz te knjige.

oduševljena. Kad sam došla u 5. razred (1986.g.) u OŠ Beljska mladost u Kneževo najdraži predmet mi je bio...pogađate...povijest. Odma sam se uključila u Povijesnu grupu i naravno pobjeđivali smo na natjecanjima. Nikad neću zaboraviti kad nas je pedagoginja u 8.razredu jedanput pitala šta ćemo bit kad odrastemo, a ja sam rekla arheolog. I tako i je. Ne kopam na starim egipatskim i drugim drevnim iskopinama, već „kopam“ po prošlosti svoga sela. I na fakultetu na Teologiji je uglavnom bila povijest (ništa nije slučajno).

Jako sam voljela slušat bakine i didine pripovijčke i pisat sastavke za škulu o njevoj prošlosti kako je to nekada bilo. A kako je nekad bilo osim iz njevi priča i stari slika „iskopala“ sam mlogo potli i u knjigama.

PROŠLOST

Kako ja jako voljim čitat knjige svašta sam našla i pročitala pa tako i o Daljoku/Duboševice. U povjesnim knjigama piše: Prvi spomen Daljoka zabeležit je još u 11. st. u Darovnice ugarskog kralja Stjepana benediktincima pa se na tom popisu sela spominje kao Dalut.

E to je jako lipo kad znaš da je tvoje selo postojalo još pri iljadu godina. A ni od prekuče ko nekaki Liberland.

IME

U starim zapisnicima smo našli da je na sjednice Općinskog vijeća Daljok 27.12.1922. godine ime sela Daljok prominjito u Duboševica iako su na Izvanrednoj sjednici u februaru 1921.g. svi

jednoglasno bili protiv promene imena sela². Puno se špekulira otkale ime Daljok i ime Duboševica. Nekoliko je tumačenja.

Duboševica (Dályok)

Ime mesta možda dilji koren s toponimom Dalj (mađ. Dály).

Hrvatsko ime verovatno dolazi od prezimena Duboš, koje je mađarskog porijekla (dobos ‘bubnjar’).

Selo ima i svoju priču o samom njegovmu imenu. To znadu svi mještani pa i sami prepričaju: u prošlosti je jedan od mlinova pripado nekake Doboš Evice. Iz cile okolice svit je nosio samlet žito kod te Doboš Evice. Otale je, kažu, i ostalo ime Duboševica.

POLOŽAJ DUBOŠEVICE

Ravna cesta od Belog Manastira vodi na sever prema mađarske granice. Pred samom je granicom odvojak puta koji između njiva zasijani različitim poljoprivrednim kulturama vodi prema Duboševici. Već izdaleka pozdrav dobrodošlice upućuje zvonik lipe daljocke crkve. A tu je i tabla DOBRO DOŠLI koja na ulazu u selo dočekiva goste, a i domaće.

Na ulazu u selo mjesno groblje, a prideš li samo cestu, eto ti već u selu. Livo i desno igralište. Livo za decu, a desno nogometno igralište sa velikim stadionem. Tu je i jako lipa župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije. Po starini druga u Općine Draž. Izgradita je još davne 1794. godine.

---

² Zapisnik s Izvanredne sjednice općinskog vijeća u Daljoku 22.2.1921. (Državni arhiv Osijek – neobjavljeno).

Cilo se selo smestilo iza crkve, a ono što je za mesto nekaka posebnost, je da glavna prometna cesta ne prolazi kroz samo selo, nego nuz njega. Tako selo presica nekoliko ulica međusobno povezani. Iza crkve je vrlo široka glavna ulica. Iako ima novo ime još uvijek svi kažemo Glavna ulica ili Veliki kraj.

U zadnje vrime svi spominju turizam pa moram kazat da je sad moderan nekaki cikloturizam i *Dunavska ruta* di dođu biciklisti iz Evrope i država kroz koje ide Dunav pa se tako nađu i u Daljoku jer smo baš na te rute. Kako smo mi blizu mađarske i srpske granice kroz selo prođu stranci na svoji bicikli. Neki su čak i na internetu pisali o Duboševici i o njezine lipote, ljubaznom svitu iz sela i kako imademo pametnu decu s kojima su bez problema divanili engleski. Al svejedno mi znademo da su nam deca (pre)pametna i bez da nam to stranci kažu. Sa mnom se baš ne bi nadivanili jer ja nikada nisam učila engleski. Možu samo na šokački, al to je opet za nje strani jezik koji nikad nisu, a kako viđem i neće naučit.

Selo imade nekoliko ulica u kojima je škula, pošta, dućani, ambulanta i kafić Bolero di se mladi volju družit i penzioneri kartat nediljom posli podnev, a i u poslone dane priko leta deca i mame ođu na sladoled. U prošlosti je selo zapamtito ko bogato: zemljom i duktima, nošnjom i običajima. A danas?...Sve je manje i zemlje i dukata i nošnje i običaja. Od više mlinova koliko je bilo u Daljoku osto je samo jedan.

Nek' se zna, da se ne zaboravi, da se Duboševica u neko davno doba zvala Daljok.

CRKVA

Piše u povijesnim knjigama da je ... Dobrotom prejasnog kneza Alberta od ruševne crkve 1790. godine izgradita nova crkva od dobrog i čvrstog materijala te je 19. novembra 1794. godine blagoslovita u čast BDM na Nebo uznesene. Preklane je bilo 220 godina kako je izgradita. Neki kažu i da je ona baranjska katedrala zbog svoje veličine i lipote.

ŽUPA

A piše u knjigama i da je... 1846. godine u Duboševice utemeljena župa koja je do tada bila filijala župe Topolje/Ižipa ili Draža/Daraža. Iste godine podignit je i priklni župni stan.

STANOVNIŠTVO

Godina	1757.	1782.	1785.	1810.	1824.	1860.	1939.	1950.	1991.	2000.	2010.	2015.
Broj stanovnika	785	1310	1788	1247	1706	1800	2090	1050	950	650	500	420

Ova tablica kaže da nas ima sve manje i manje što je jako žalosno.

ZANIMLJIVOSTI

Orgulje u crkvi

Jako vridne orgulje u Duboševice župne crkve Uznesenja Marijina sagrađene su oko 1889.g. od graditelja orgulja Jozsefa Angstera (roditog u Jagodnjaku). Šteta što ne imademo neke značajne koncerte na kojima bi razni izvođači svirali skladbe na našim vridnim

orguljama da se više iskoristu i čuju, a i sama crkva je akustična i pogodna za te stvari. To bi mogla biti duhovna, klasična ili moderna glazba. Ne mora to bit Maksim Mrvica. Imademo valdak i mi talentiranu decu i mlade iz Općine ili iz Baranje koji bi mogli nešta lipo odsvirat.

RTL: Pet na pet

Naše daljočke *Snajke* bile lane i na televizije kod onog šašavog Dreleta. Reklamirale su vodu jer kažu za tuđe divojke da ako se u Daljoku napiju vode da će se tu i udat. A ona jedna divojka što ni udana kaže pije samo rakiju pa študiram ja zašto – valdak da joj voda ne presedne.

Mlin

Kad već spominjem mlinove u Duboševice je do nedavno radio jedini baranjski mlin koji radi na tradicijski način. Mlin na 2 kata od cigala sagradit je 1895.g. Lane je, nažalost, zatvorit, unatoč protivljenju brojnih korisnika i vlasnika. Duboševački je mlin uvršten u registar zaštićenih kulturnih dobara. Unutarnji dio mlina osto je uglavnom isti ko u vrime izgradnje, osim zaminjiti manji dilova dotrajale drvene građe. Mlinski valjak su napravili majstori nekadašnje peštanske tvrtke Ganz es Tar. Ovaj mlin je mesečno mleo brašna za jedan šleper, a

Slika 1. Zgrada mlina u Duboševici

kapacitet mlina je bio samo 600 tona brašna godišnje. Mlin je bio atrakcija turistima. Mlogo je Baranjaca, a i Slavonaca koje ja poznadem, kupovalo duboševačko brašno iz starog mlina, a neki su ga dobivali u zamenu za pšenicu.

Poznata je i u svitu

A da se o Duboševice zna po cilom svitu brinu se i neki radio amateri koji kad uspostave radio vezu kažu lokaciju JN95IV što je šifra za Duboševicu. Jedan moj pajtaš radio amater mi je kazo... od otprilike 150, možda i više, zemalja svita s kojima je uspostavio radio vezu čulo je za Duboševicu, znači na svim kontinentima. Kako kažu...Dobar glas daleko se čuje.

Bitka na Muvačkom polju 1526.

E svašta ja nađem u tim knjigama pa tako i da su Turci bežali priko Daljoka nakon Muvačke bitke, kad su i buše oterale, pa su prešli priko Borze. Možda je i sam Sulejman Veličanstveni prošo kroz Daljok. Dobro da nije Hurem poveo možda bi ostala tu da je popila kod nas vode.

Vrabac³

Običaj je zapisivanja razni tragikomični događaja Daljočana kroz godinu pa se to onda čita na fašange. A bude tu svega i svačega pa se neki čak i uvridu što se o njima pisalo i naglas čitalo. A vrabac sve viđe i čuje. Danas bi to bio moderni Big Brader.

---

³ U već spomenutoj knjizi Matije Damjanova, osim bečaraca, navedeno je i nekoliko primjera *Vrabaca*.

Europski parlament – Bruxelles (Belgija)

Ko bi reko da će naši daljočki folklorashi doći i do Brisela i EU parlamenta i to zbog kulena.

Znamo mi da Šokci volju dobro pojest i dobro popit i još uz to se možu reklamirat po cile Evrope da je upravo to što oni jedu jako fino i kvalitetno. E nek se sad zna i za naš baranjski kulen.

Slika 2. Mladi folklorashi u EU parlamentu

Baranjac iz Damaska (Sirije)

Nažalost uvijek je bilo i biće ratova i izbeglica. Ne tako davno bežali smo i mi u Mađarsku i Evropu i ko je kud stigo da spasimo živu glavu. Svoju solidarnost, jer smo i sami to proživeli, pokazali smo i prema izbeglicama koji su došli u Baranju. I u svoj toj gužvi i med svim tim Sirijcima našli smo Baranjca. Pitate se kako?!? Pa upozнала sam jednog momka Husama iz Starog Grada Damaska (neki ga već „prekrstili“ u Husu). To je onaj što je ostavio poruku zahvale u vojarnje. I u divanu (na engleskom, ne na šokačkom) ko si, šta si, otkale si, kaže on, između ostalog o sebe, da mu se ulica u

Damasku zove Chag Ur Barany, a mi u šoku jer nismo znali da ima „Baranjska“ ulica negdi u bilom svitu, a i on u čudu kad je otkrio državu Hrvatsku (za koju nikada prije nije č'o) i njenu regiju Baranju u koje je sada. I tako mi imademo Baranjca iz Sirije.

AKTIVNA DRUŠTVA

Da ne ispadne da o Daljoku ima samo u starim povijesnim knjigama nekoliko riči i o tomu šta se sve danas radi i ko se š čime bavi⁴.

KUD „Mladi Šokci“

Najpri o našim folklorošima. Jer da ni nji ničeg ne bi ni bilo nit bi se pantilo.

U Duboševice je 1950.g. osnovana folklorna sekcija „SELJAČKA SLOGA“ koja je 1967.g. prominjila naziv pod kojim radi i danas ko KULTURNO UMJETNIČKO DRUŠTVO „MLADI ŠOKCI“ iz Duboševice.

Društvo broji danas oko 40-ak aktivnih članova, a sudjelovalo je na većini značajniji folklorni manifestacija u Hrvatske ko što su: Smotra folkloru u Zagrebu, Đakovački vezovi, Vinkovačke jeseni i dr. Također nastupa i u susjedne Mađarske.

Današnji KUD „Mladi Šokci“ ima jako mlade seniorske članove te 20-ak dece al i mladi naraštaj tamburaša, voditelj folkloru je Miroslav Ivičin, a svi ga zovu Mimi.

KUD „Mladi Šokci“ njeguje i izvodi izvorne običaje, pesme i plesove sela Duboševice.

---

⁴ O aktivnim društvima u Duboševici vodila sam istraživanja i zabilješke za potrebe knjige o Duboševici koja je u planu za izdavanje.

DVD

Ne daj Bože požara pa su za svaki slučaj tu i naši selski vatrogasci koji su preklane proslavili i svoju 80. obljetnicu.

Dobrovoljno vatrogasno društvo u Duboševice osnovano je 1934. g.

U proleće 1990. godine postavljen je kamen temeljac za novi vatrogasni dom u Duboševice koji je dovršen nakon povratka prognanika 2013.g. U prostorijama vatrogasnog doma mladi tamburaši nekad znadu održavati probe, a tu se i dežura za vrime žetve.

NK „ŠOKADIJA“

A da se momci negdi „ispušu“ pomaže im i nogomet.

Nogometni klub u Duboševice postoji od 1920.g. Mladež se loptom sigurala i oko njoj okupljala puno pri iako je prva nogometna lopta u selo donesena iz Budimpešte davne 1909.g. Prva nogometna utakmica odigrava se 1920.g., a klub nosi ime „SELJAK“.

Moj je dida prepovido kako se sigro fotbola. Danas bi ga svi u Evrope razumili kad je eto i engleski zno divanit (za razliku od mene).

Za vrime progonstva u Osijeku 24. marta 1997.g., na osnivačke skupštine, zalaganjem Tadije Benića – Burdaka, nogometni klub „OMLADINAC“ dobiva sadašnje ime „ŠOKADIJA“ koje i danas ponosito nosi u II. Županijske nogometne lige u Nogometnom središtu Beli Manastir. Danas aktivno igru seniori, juniori, povremeno i veterani, a bome i žene. Valdak bi se i one nekad „ispuvale“.

LOVAČKA UDRUGA „BELJE“

Okolo nas divljači kolikoš. Mlogim strancima, a i domaćima znadu napraviti štete kad se zaletu na Busiklice u aute. Da bude sve pod kontrolom brinu se i naši vridni lovci.

Lovačko društvo pod imenom „SRNDAĆ“ u Duboševice je 1920.g. osnovao Jakša Ivičin-Čola (nekaki moj daljnji rod), a neorganizirano postojalo još od 1895.g. ko Lovačko društvo „DALJOK“.

Godine 1956. LD „Srndać“ se spaja s LD iz susjednog mesta Kneževa i postaje LD „BELJE“ Kneževo kojeg činu lovci Kneževa i Duboševice. Kad nas je sve manje ni ni čudo da se spajamo.

ŠPORTSKO RIBOLOVNO DRUŠTVO "VIR"

Ima u Daljoku na Viru (ni onomu kraj Zadra, već kraj Duboševice) i riba. Predsjednica daljočki pecarosa Martina Terzić mi je kazala da je ŠRD osnovano 2003. g. i da sada broju 26 članova, 8 kadeta, 15 seniora, 1 seniorka i 2 invalida Domovinskog rata. Idu oni i na natjecanja čak u Mađarsku.

UDRUGA ŽENA

Nisam čula da igdi postoji udruga muškaraca – baš čudno. Valdak bi im bilo stid jer ko zna šta bi ko pomislio. Al zato mi u selu imademo naše vridne žene koje se brinu o uređenju sela, pomažu u humanitarnim akcijama i organiziraju razna putovanja da malo viđu sveta.

Udruga je registrirana 2001.g. na inicijativu učiteljice Gordane Lijović koja je bila i prva predsjednica udruge. Mi učitelji/ce smo izgleda uvijek u nekakim akcijama.

GLAZBA

Fala Bogu u Daljoku svirača i tamburaša koliko ti srce želji. Ko još ni čo za Šokačku granu i Baranjski sokak?!? Nisu oni jedini u selu. Mladi tamburaša, a i drugi glazbenika, i muški i ženski koji idu u Glazbenu škulu, ne fali. U selu danas imademo dvi tambu-

raške bande koji sebe zovu mladi i stariji tamburaši. No, bilo da su koji, rado će zapevat uz svoje tambure: “*Pevaju vam Šokci i Šokice, iz Daljoka s mađarske granice*”.

ČUVARI BAŠTINE

Brez neki ljudi Daljok danas ne bi bio to što je. Moram zato neke posebno spomenit i zašto su zavridili da se tude spomenu. Krenit ću od najstariji do najmlađi.

1. Matija Damjanov *Mijanov* (1937)
– dugogodišnji voditelj folkloru, zapisivo običaje, bećarce i plesove sela, veliki ljubitelj tradicije
2. Marija Keler (1938)
- iako nije Daljočanka istraživa i skuplja povijesnu građu sela Duboševice i rado dilji ono što nađe
3. Josip Ivičin Čola (1945)
– skuplja šokačke riči sela i piše pesme na šokačkom
4. Janja Jednašić Šobićeva (1948)
– izrađiva i obnavlja narodne nošnje te *bepke u narodne nošnje*
5. Vlč. Marko Kljajić (1950)
- istraživa povijest sela Duboševice, piše pesme, monografije, a piše i knjigu o Duboševice
6. Marko Horvat *Pital* (1958)
– skuplja starine, namestio i održava Šokačku kuću
7. Anton Vinojčić *Tuna* (1963)
– suradnik i *desna ruka* folkloru i selu za štagot treba

8. Josip Ris (1964)
– istraživa i zapisiva prošlost glazbe i glazbenika iz sela, skuplja stare crkvene i narodne pesme i napjeve
9. Kata Vinojčić *Tunina* (1965)
- šije, obnavlja i iznajmljiva narodnu nošnju, a sa svojim čovekom Tunom namestila Šokačke sobe u svoje kuće te i rado pokazivu gostima i turistima
10. Helena Ivičin Čolina (1975)
– istraživa i zapisiva povijest župe i sela, priprema knjigu o Duboševice
11. Miroslav Ivičin – Mimi Čolin (1982)
– voditelj folklor, pevač, plesač i veliki ljubitelj šokački običaja
12. Anamarija Bertin - *Boškina* (2000)
– pleše, peva i piše pesme na šokačkom

Eto nas 12 ko apostola brinimo se da se ne zaboravi naše selo.

Svitu dragi, ja se baš raspisala. To su moje rič-dvi o Duboševice - Daljoku. Sigurno bi se tu još šta got moglo napisat, al za sada toliko. Nastavljam „kopat“ i dalje. I ono najvažnije za kraj...

*U Baranje mlogo sela ima,
al najlepše moje među njima.*

Izvori i literatura:

BRÜSZTLE, JOSIP, 1999. *Povijest katoličkih župa u istočnoj Hrvatskoj do 1880. godine*, Osijek, str. 59-60.

- DAMJANOV, MATIJA, 2013. *Sa granice iz Duboševice*, Duboševica. Zapis o djelovanju KUD-a „Mladi Šokci“.
- GETTO, IVICA, 2014. „Nakon 120 godina i tri rata zatvara se duboševački mlin?“ (13.11.2014.). URL: <http://www.glas-slavonije.hr/252596/4/Nakon-120-godina-i-tri-rata-zatvara-se-dubosevacki-mlin> (pristup 29.8.2016.)
- GETTO, IVICA, 2015. „Baranjski kulen predstavljen europskoj javnosti u srcu EU-a“ (2.9.2015.). URL: <http://www.glas-slavonije.hr/278817/1/Baranjski-kulen-predstavljen-europskoj-javnosti-u-srcu-EU-a> (pristup 29.8.2016.)
- MEĐERAL-SUČEVIĆ, KREŠIMIR, 2007. „Usporedni pregled hrvatskih i mađarskih baranjskih ojkonima“, *Folia onomastica Croatica* 15 (2006), str. 177.
- SRŠAN, STJEPAN, 2003. *Kanonske vizitacije Baranja 1729.-1810., Knjiga I.*, Osijek. str. 287.
- SRŠAN, STJEPAN, 2004. *Kanonske vizitacije, Baranja 1829.-1845., Knjiga II*, Osijek, str. 481.
- VARGA, DARKO, 2008. „Josef Angster - poznati graditelj orgulja iz Baranje“, *Godišnjak Njemačke zajednice* 15, str. 178.

NOVA ŠKOLSKA GODINA

Krunoslav Mijatov
kruno.mijatov@gmail.com

Sunce je pospano zijevnulo dok se polako provlačilo na horizont. Proteglo je ruke, počesalo se po glavi i znatiželjno se navirilo ne bi li vidjelo što se događa u sobi dječaka koji je sanjao najlješe moguće snove. Odmah kad je sunce zavirilo u Filipovu sobu, oglašila se budilica.

Filip je pospano ispaao iz kreveta i počeo navlačiti čarape. Jednu je našao odmah, a druga je bila... tu negdje. Mama je uvijek vikala na njega kada bi navlačio jučerašnje čarape. Ili one prekjučerašnje. Ipak, mislio je da će prije naći ove od jučer, nego da u ormaru traži čiste, budući da je unutrašnjost ormara nalikovala na posljednicu terorističkog napada. Već je sedam sati prošlo za deset minuta, a Filip je imao samo desnu čarapu.

- Samo mirno, bez panike - tješio je samoga sebe - mora tu negdje biti.

Sjetio se kako mu je mama pričala da po odjeću, bačenu na pod, dođe magarac i odnese je djeci koja će je slagati prije poćinka. Prošla ga je jeza jer je tek sada shvatio da mu je najdražu *adidas* majicu odnio tamo neki lopovski magarac koji pljačka malu djecu dok ona

mirno spavaju. A on ju je toliko tražio. Mučila ga je jedna misao: Kako magarac može znati tko je uredan, a tko neuredan ako mu to nitko ne javi?

Namršten je sjeo na krevet i razmišljao tko bi to mogao biti.

-Tako je!- udari se rukom po glavi. - Mora da je to baka Vera iz prizemlja. Uvijek kada dođe mami na kavu, prigovara kako sam neuredan. Tako velika, a tako opaka. - Mislio je da samo djeca mogu napraviti nešto tako zločesto, ali baka Vera iz prizemlja ga je iznenadila količinom zločestoće. Znao je da joj to mora vratiti, ali sad nije imao vremena razmišljati o tome. Imao je još desetak minuta da nađe tu smrdljivu čarapu. Zatvorio je oči pokušavajući se sjetiti u kojem ju je smjeru bacio jučer prije spavanja. Nije se sjetio. Zavukao se još jednom pod krevet i izvukao jednu tamnoplavu. Malko se dvoumio i navukao.

- Ma tko će čarape vidjeti? Nije bitno što nisu iste boje, bitno je što su uopće tu. A uostalom, razlika između bijele i tamnoplave i nije tako velika - mislio je.

Jutarnji je pogled u zrcalo otkrivao novu zagonetku koju je tek trebalo riješiti - čuperak! Od toliko djece baš Filip mora biti taj koji ima čuperak. I tako uvijek! Nije li dovoljno što ima problema s lopovskim magarcem, nego još i ovo?! Ljutio se Filip, a pogled na sat pokazao je da nema vremena za ljutnju. Gurnuo je ruku u bočicu s gelom, izgrabio poveću količinu, a zatim stavio na čuperak. Ostalo je vremena dovoljno za zagristi nekoliko puta stvrdnut sendvič s parizerom koji je ostao od večere i uputi se prema školi.

Zar je moguće da će Filip prvi sat u višim razredima zakasniti?! Ne bi bilo ništa čudno da kasni u školu u običan dan, ali prvi?! To si nije mogao dopustiti! Pogled na veliki digitalni sat koji je dobio nedavno od bake za deseti rođendan pokazao je da do početka prvog školskog sata u višim razredima ima još samo pet minuta. Sat je mogao svirati devet različitih melodija koje je rado preslušavao s prijateljima. Tako je i sada poželio čuti neku od njih, ali želja da stigne na početak nastave prvog školskog dana bila je jača od toga.

Bio je svjestan da mu je vremena sve manje. Ali škola je tako blizu... Ne, ne smije zakasniti. Potrčao je kroz park ne bi li prije stigao. Tek što je drugi put zakoračio, stao je u lokvu i to nogom na kojoj je imao tamnoplavu čarapu. Peh! Čuo je da djeca u školi prije kontrolnog iz matematike znaju navući različite čarape za sreću. Ako zaborave kod kuće, onda se zamijene u školi. Ipak je sreća važnija od smrada tuđih nogu. A što je ovo?! Kakva je to sreća?!

-Imati različite čarape koje trebaju donijeti sreću, a umjesto toga ja stanem u najdublju lokvu u parku?! – bilo je to još jedno pitanje koje je uz magarca i mističan nestanak jučerašnje bijele čarape zaokupljalo Filipove misli.

Namrgodivši se, krenuo je dalje prema školi.

Evo je, škola! Pogled na sat pokazivao je minutu prije osam sati. Obično je mrzovoljno bacio po-

V. Aladić, 2016

gled na zgradu crvene boje s mnoštvom prozora, ali danas nije bilo tako. Svaki pogled na zgradu otkrivao je nešto posebno. Ipak, odlazak u više razrede bio je znak odrastanja. Možda će sada i on, kao netko stariji, manjoj djeci otimati sendviče i uzimati im čokoladu iz ruku baš kao što su prošle godine njemu.

Evo ga! Vrata škole nisu bila ukrašena dječjim crtežima, pahuljicama, pjesmicama i sličnim stvarima. Bila su prazna. Kao nova! Čekala su njih da ih oni ukrase svojim crtežima. Filip je trčao praznim školskim hodnicima. Nije bilo nikoga, ni dežurnih nastavnika ni dežurnih učenika jer još nisu bili određeni. Ipak je ovo prvi školski dan.

-Prvi školski dan, a ja kasnim – misao koja je sve češće prolazila kroz Filipovu glavu.

I bio je tu. Pred vratima. Velika smeđa vrata na kojima je stajao natpis 5.c. Tišina. Filip se strese i odlučno pokuca na vrata. S druge strane čulo se: - Da! - No, nije to bilo obično *da*. To je bio *da* nekoga tko unutra drži sve njegove prijatelje i kod koga je tišina.

Tko zna što se sada događa unutra. Zašto je tišina?! – Iako se Filip žurio u školu, sada bi, bio je siguran, još brže stigao kući. Pobjegao bi što dalje odavde. Ali, ukočio se. Noge su ga izdale. Nije prolazio kroz vrata, a nije niti bježao. Samo je stajao i slušao kako mu srce jako kuca.

-Da? – opet taj glas. Opet taj strašan odgovor na njegovo kucaње. Nikamo! Filip nije mogao nikamo!

Iznenada se vrata otvore. Pred njim je stajala nastavnica. Tamni sako sa svjetlucavim gumbima davao je dojam svečane i ozbiljne situacije, a oči su joj se sjajile poput najsajnijih zvjezdica.

-Zar je mogao onaj strašan *da* pripadati nekom s takvim osmjehom?! – pitao se Filip. Stajao je i dalje ukočen bez riječi. Bio je iznenađen.

-Ti si sigurno Filip – reče ona sa smiješkom. – Uđi, Filipe, još nam samo ti nedostaješ.

Filip je i dalje stajao ukočeno bez riječi, a nastavnica ga nježno povuče za ruku u učionicu. Filip zakorači mokrom nogom na kojoj je bila tamnoplava čarapa i u tom se trenutku posklizne. Noga kao da je produžila zadani korak i Filip se ispruži na podu pred cijelim razredom.

Ležeći, čuo je kako se njegovi novi školski kolege smiju. Svi su se smijali. Baš svi! Čuo je i kako ih je nastavnica pokušavala stišati no ništa nije pomagalo. Ležeći na podu pred vratima, gledao je kako se nastavnice uložene cipele približavaju i zaustavljaju pred njim. Pomogla mu je da se uspravi i odvela ga na prazno mjesto u drugoj klupi uz prozore.

-Bit će ovo duga godina – rekao je šaptom Filip sam sebi...

Poezija

Dubravko Marijanović

eto me na pontonu kraj skele
na donjogradskoj obali čuvam brodicu
a majstor je odnio motor na popravak
četverogodišnjak trči po nasipu
za plastičnom bocom od Jamnice
i dovikuje nevidljivoj mami –
flaša ide sama!
vjetar odnosi njegov glas
zapaljeno sunce pokriva oblak
boca sleti niz kosinu na donji platô
a dječak spuže za njom –
jebem ti!
uhvati ju i brzo i spretno popne se na ulicu
uz obalu izroni plivač s naočalama
i on se popne na nasip pa na ulicu
oblak je prošao i sunce opet priži

prvi pravi nezaboravljeni grafit
pita sam mamu i tatu:
što je to? tko je to nacrtao?
bile su mi četiri godine
kad sam otkrio taj crtež kredom
na letvama susjedova plota
u prolazu kraj kuglane
okomit romb sa zrakama sunca i crtom u sredini
geometrijski simbol ženskog spolnog organa
kako je obilježavan krajem pedesetih
po plotovima i zidovima u provinciji
ne sjećam se lažnog i netočnog odgovora
ali znam da je baš u tom trenu
dotrčao neki šarov, digao nogu, zapišao crtež i otrčao
od tada pamtim šarene laže i lažove
od tada volim pse i pičke i plotove

mož šta oš al ne mož dokle oš

od te slavonske narodne poslovice
što je čuh od cure iz Karašičke ulice
zbunjen mudročću opijen šljivovicom
nahrانjen kulenom zasljepljen ljepotom
nisam mogao zaspati prije svitanja

uhvatio sam ju za crnu kosu
i raspleo joj pletenice guste
otapajući joj oči zelene
ljubeći joj usne rumene
primio se njene bijele puti
i duše blatne zemljane

mogao sam što sam htio a ona još i više

dok je dahtala na uho mi je šaptala
tako ti je to kad lipa miriše
u zoru moraš nestati iz kuće se išuljati
kao duh nevidljiv kao dah nečujan

sada nakon četrdeset ljeta
pred sumrak mog muškog života
još mi je jasnija i jednostavnija
ova stara bosanska uzrečica

jebo ne jebo kurcu vrijeme prolazi

noćas je puna luna i potpuna pomrčina mjeseca

babo babuskaro babetino stara kurvetino
i ti si obla okrugla jedra i jezgrovita
kao gorkasta bundeva trpkasta tikva
poznata kao misirača zvana i turkinja
rastvorena puna si koštica i sjemena
a ono pjeva kad ga žvačeš:
!ja sam soljena! ja sam soljena!
ispečena puna si slada i mekoće
koja govori u ustima otopljena:
!ja sam slađena! ja sam slađena!

kučko najradije bih te preko koljena
pa po goloj guzi a ona gladi i gudi:
moja mala guza tvoja je muza
ispod moje bluze još su dvije muze
i kako sunce zemlja i mjesec lebde
osvjetljavaju zasjenjuju zatamnjuju
tako tvoje bundeve u mojim rukama
puštaju sokove struje slapove glasove:
ja sam svjetlost zatamnjena
tama zasjenjena sjena osvijetljena
kurva tvoja ljubljena dušo moja jebena
o bundevo glatka i slana si slatka

koja je ono zvijezda?
to je najsjajnija zvijezda Danica
zar je to crno kontinentalno vino?
ne, to ti je kabernet-frank iz Kotline
iz starog vinograda kojeg više nema
do jučer je boca ležala u pijesku
u podrumu kraj reformatorske crkve
a po gazdu smo išli u nazarenski dom
i odveli ga s mise jer važniji su kupci
to su ljudi i sad su ovdje a bog je uvijek tu

O, Sanco Pansa je u Panoniji u Slavoniji
i luta po plantažama samoniklih trava i korova
i divi se poljima plemenite pšenice bjelice
skuplja pelud da naraste novo sjeme divljih Don Quijota
negdje u nedostupnim močvarama među lovokradicama
negdje u izgubljenim jezerima među ribarima
u začaranim šumama među ludim vilama
i da izraste mudro snažno ljubavno
samodostatno pleme pogansko šamansko
koje neće čitati ni Servantesa ni Tolstoja
a poznavat će bilje i vode i šume i nebesa

nema puta nema traga
nema neba ni oblaka
nema vinske karte ni memle
nema ni glinene prašine
nema ni traga starih zapisa
od čađavog praha na zidu
sve je nanovo okrečeno krečom
jedan starac njen djeda se sjeća
podruma u pustari i pustaraša

kako si gospo? zvijezdo zagrobnog života?
nesmiljena kopačice zemljanih grobova
usamljena jahačice Panonskoga mora
jesi li iskopala novu prastaru kopču?
jesi li razgrnula raspadnute skute
i prikazala divan ženski kostur
star 2-3 tisućljeća u dobi od 39 godina?
ili si otkrila novi lik na zlatniku?
ili izvukla iz gline dječju lubanju od Krista stariju?
otkrij mi značenje i učenje raskopanih grobova
da znam što ću i kako ću danas i sutra
da ne lutam i ne skitam se i ne gubim se
jer stranputice i krivovjerja i krivokletstva
razbili su mi glavu kad god se digla iznad ramena
kad god sam pogledao preko ograde
kad god sam skrenuo iza čoška
dobro je i bez arheologije i bez pljačkaša grobova
glava je još u torbi i na ramenima
a klatno se klati i krivuda
bez urologa i kardiologa i psihologa
vidimo se u ravnici kod limesa na linjolu
tamo gdje tražiš novi žrtvenik Liberu i Liberi

iznad ravnice sve je bijelo
sniježi na zemlji i na vodi
bjelina skriva plavu močvaru
klize kotači po pustom drumu
na propupale grane jabuke
i dalje padaju pahulje
suhi list na orahu miruje
kuja ni na koga ne laje
mjesečina prekriva bjelinu
sa svoda sipi smrznut snijeg
sova prelijeće pustopoljinu
susjeda zatvara živinu
šum krila odnosi u daljine
dvije nevidljive divlje guske

Drugačiji

Bartol Zvečevac

Nisam siguran jesu li spremni.

Da li su se pripremili.

Možda. Ali ipak,

Previše njih su ostavili

Previše stvari zaboravili.

Ima ih četiri milijarde na tom planetu,

A ipak tako su različiti.

Toliko drugačijih na njihovom svijetu,

Koji su izbačeni zbog svoje različitosti.

Gledam ih već cijelo tisućljeće,

A još uvijek rade iste pogreške.

Uzmimo njega za primjer:

Normalan dječak, sretno djetinjstvo, veliko znanje.

Sve savršeno, zar ne?

Za sve ostale je, a za njega ne.

On je jedan od njih, Drugačijih.

Možda to ne pokazuje,

Ali nije sretan.

Nije dio nečega većeg od njega.

Nisu mu dopustili.

Malo se ponaša drugačije, pa što!
Ali njima to smeta.
Svi vole povrjeđivati druge,
ali ne i on.
Svi su za mobitelima,
A on čita knjigu.
Povrijedili su ga.
Isprva nije to pokazivao,
Nego je tamu skrivao u kutku svojega uma.
Svi su mu se smijali.
Sam je plakao, dok su mu svi okretali leđa.
Sve do jednog dana.
Do dana kada je prestao brinuti što drugi misle o njemu.
Jednostavno je počeo igrati njihovu igru.
Prema njemu, oni su bili figurice na šahovskom polju,
a čovjek koji je upravljao njima je bio on.
Bio je dobro dijete.
Sada nosi isto što osjeća prema njima: tamu.
Bio je dobar prijatelj
Sada, nakon što su ga toliko puta uboli u leđa
Nema ih više.
Kaže da mu ne trebaju.
Ne slažem se s njim.
Iako mi je zapanjujuće što je napravio:
Pretvorio je svoje demone u inspiraciju,
Slabost u snagu
I prijatelje u oružja svoje osvete.

Nije mi drago što je to napravio.
Ali jedna je stvar sigurna,
On će postati nešto jako,
Nešto odvažno,
Nešto...
Drugačije.

Obavijest suradnicima

Rukopise i priloge za Godišnjak br. 13/2016 primamo do 15. rujna 2017. godine.

Radove dostaviti u elektronskom obliku na e-mail adresu Ogranka Matice hrvatske u Belom Manastiru. Upute autorima možete pronaći na mrežnim stranicama Ogranka.

Članci koji pristignu nakon isteka roka biti će uvršteni, ukoliko zadovoljavaju kriterije, u sljedeći broj.

www.omhbm.hr

e-mail urednika: zeljkopredojevic@yahoo.com

e-mail Ogranka: matica@omhbm.com

Uredništvo